

D-40

1-D-106/2

Taaa 105/2

ALBÍN BRÁF

ŽIVOT A DÍLO

DÍL DRUHÝ

VÝBOR STATÍ

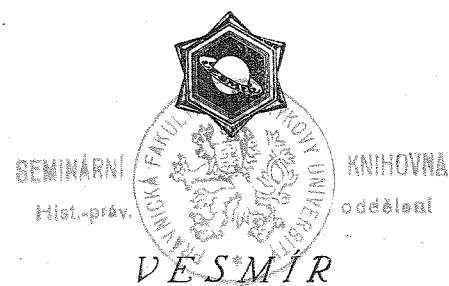
Z NAUKY

NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ

VYDALI

DR. JOS. GRUBER

DR. CYRIL HORÁČEK

NAKLADATELSKÁ A VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST S R. O.

V PRAZE VII

1923

Předmluva vydavatelův.

Pověření byvše zvěčnělým prof. Dr. Albinem Bráfem v jeho závěti vydáním jeho prací, článků a řečí dle volného svého výběru vydali jsme v letech 1913 až 1915 ve třech svazcích nejprve Nástin jeho přednášek universitních o národohospodářské theorii, národohospodářské politice a finanční vědě, hledíce zejména k tehdejší praktické jich potřebě pro dorost akademický.

Když nyní po nepřízni doby válečné a prvních let poválečných umožněno jest pokračovati ve vydávání literárního odkazu Bráfova, uveřejňujeme po jeho Pamětech a biografických statích především nejvýznačnější jeho, dosud samostatně nevydané nebo před lety jen v obmezeném počtu výtisků rozšířené studie literárně-historické a theoretické. Jako další svazky budou pak následovati Bráfovy drobnější úvahy theoretické, hospodářsko-politické, finančně-vědecké a statistické a posléze výbor z jeho nesčetných článků novinářských, národohospodářských i politických, celek bude pak zakončen vypsáním života a působení Bráfova v českém životě hospodářském i politickém.

Akademické výklady Bráfovy, jichž vydání svůj úkol jak pietní — zachovati budoucnosti veliký a nevsední kus životní práce Bráfovy —, tak praktický — poskytnouti universitním posluchačům tehdy neocenitelné pomůcky studijní — již splnilo, nebyly již do tohoto programu pojaty, rovněž ne obsáhlejší publikace Bráfovy, samostatně nebo v obecně přístupných sbornících vydané (jako »Studien über nordböhmsche Arbeiterverhältnisse«, »Meliorační úvěr«, »Listy politického kacíře« a j.), ani jeho články v encyklopediích českých a německých (jako v Ottově Naučném slovníku a v »Oesterr. Staatswörterbuch«). Přehled literární činnosti Bráfovy bude podán na konci celého díla.

Pořad prací volen systematický, nikoliv chronologický, jak zvláště při drobnějších statích se jeví nezbytným.

Pravopis ponechán, s jednotlivými charakteristickými zvláštnostmi Bráfovými, dle tisků původních.

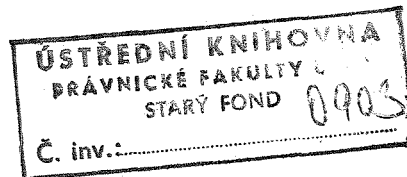
V Praze, dne 10. prosince 1922.

Dr. Josef Gruber.

Dr. Cyril Horáček.

1051/84/12
Darem od *prof. Vilma*
Bruf.

inv. č. 5.397

POLITICKÉ VĚDY V ČECHÁCH

na sklonku věku osmnáctého a
v první polovici devatenáctého.

Přednáška ve výročním slavnostním shromáždění České akademie věd,
slovesnosti a umění v Praze v Pantheonu Músea království českého,
dne 9. prosince 1906 (Almanach České akademie roč. XVII).

Při jubilejní oslavě, na památku zřízení škol technických nedávno v této síni konané, byla vděčná upomínka věnována několika mužům osvěceným a rázným, kteří si před stoletím v zemi naší i přes meze její zjednali vzácných zásluh o pokroky technické v nauce i v díle praktickém. Plodné působení jejich padlo do doby zvláště památné. Povstalyť na západě evropském během druhé polovice věku XVIII. znamenité vynálezy, které svým dosahem, hojností i rychlým sledem vyvolaly v životě výrobním a v celém ústrojí společenském účinky přímo převratné. Mužové, kteří se zápalem a dobrým věděním jali se přenášeti setbu nového ducha techniky na záhony naše domácí, připravovali tak bezděčně i proměny společensko-hospodářské, jejichž chod byl u nás arci zvolnější než na západě, protože domácí náš život i v říši duchův i v říši statků hmotných na ony kvasy společensky přerodné byl méně připraven a jeho setrvačnost podporovaly nemálo samy řády veřejné, především národohospodářská správa, duchem merkantilismu ještě příliš prosáklá, na venek tuhou prohibicí pěstující.

Na západě evropském jest čas počínajícího mohutného vzmachu technického zároveň dobou epochálního obratu v názorech společensko-hospodářských. V ideové shodě s celým duchem vítězného tehdy směru filosofie — materialistického podle metafysických východišť a individualistického podle základních ponětí společenských — vyhraňuje se nejprve ve Francii, hned po polovici toho rušného století, nové národohospodářské učení, pro něž brzo v odborném písemnictví zdomácněl název Fysiokratismus. Ono kotvilo ve víře v platnost přirozených zákonů společenských, tedy i národohospodářských. Adam Smith, přibrousiv mnohé jeho doktrinářské hrany a podrobiv základní skutečnosti hospodářské hlubším rozborům, přenesl přepracované a zdokonalené učení fysiokratické s širšími obzory a ve slovesné podobě průměrně vzdělanému člověku přístupnější do Anglie a směr jeho se stává pak po dlouhou dobu vůdčím. To bylo učení, jehož přenášení do praxe hospodářsko-politické šlo k duhu pokrokům nové techniky. Uhlazovalo cesty jejímu postupu, tvořilo jí podmínky rozkvětu. Kamkoli jinam pronikalo, všude i pro rozvoj techniky mělo význam podobný.

Jde-li tedy o pochopení historických souvislostí, není ani pro nás nedůležitě povšimnouti si, jaký ráz mělo v době přerodu výrobní a dopravní techniky učení národohospodářské u nás, kterými cestami novoty k nám pronikaly, kterými osobami a jakým jejich dílem. Chci se o výklad podobný v ry-

sech nejstručnějších pokusití obšírnější vylíčení na jinou příležitost si ponechá. Při tom mi bude příjemným úkolem vykopati nejedno jméno z hrobu nezaslouženého zapomenutí. Troufám si vysloviti, že země naše má právě i v této příčině pro první polovici XIX. věku vynikající postavení mezi zeměmi rakouskými, jistou účast předáckou. Neschází nám dnes naproti tomu ději podmínka nestranné úvahy kritické — vzdálenost. Víme, že to tehdejší nové západoevropské učení národohospodářské, jež po stránce praktických svých hesel známo jest pode jménem hospodářského liberalismu, bylo naproti dosavadnímu stavu pokrokovým. Ale jako všechny nauky, na vylučnosti jediné vůdčí zásady sestrojené, bylo pokrokovým jen relativně, jen po jistých stránkách. Poznává se takováto relativní hodnota nauk do praxe uváděných nejlépe, když se dostavují účinky jejich provádění, když tudíž se jeví také vlivy jejich nepříznivé a když z uvědomění těchto se budí nové osnovy myšlenkové, snad zase jednostranné. Jen vybraní duchové dovedou záhy rozpoznati nepříznivé zárodky nových vítězných učen. Bude-li nám však možno prokázati, že mezi muži, kteří novotu k nám zavádějí, nescházelo takových, kteří ji dovedli přijímati duchem soudným, nepodlehše ve všem kouzlu novosti, tím cennější bude kořist našeho šetření. Budeme-li dokonce moci ukázati, jak také mezi mysliteli domácími záhy se dostavily projevy vzepření proti sociálním povážlivostem doby, bude spolu zjevna solidárnost našeho duchového vývoje v období, jímž se zabýváme, s obecným evropským.

Mluvíme-li o »politických vědách« v Čechách v druhé polovici XVIII. a prvé XIX. věku, užívám názvu, pod kterým bylo na rakouských universitách a také na pražské do učební osnovy to zavedeno, co dnes obecně nazýváme vědou národohospodářskou čili politickou ekonomii. Kniha a učitelská stolice jsou nejúčinnějšími šířiteli nauk. Oběma tedy věnujeme svou pozornost. Počínáme nejprve katedrou.

Výklady o politických vědách po rozumu právě udaném uvádějí se do Rakouska skoro tím časem, ve kterém Quesnaya a Turgot, zakladatelé Fysiokratismu, skládají své první články do francouzské encyklopédie D'Alembertovy a Diderotovy a Ludvík XV. sám, zaujat tím učením, vlastnoručně vysazuje první stranu Quesnayaova Tableau économique. Okolo roku 1750 dosazen Durynčan Jan Jindřich v. Justi za učitele politických věd na rytířskou akademii Tereziánskou ve Vídni. Ale tento psavý, málo důkladný a soustavný, v názorech neustálený muž nepobyl tu dlouho. Teprve roku 1763 povolán byl na universitu vídeňskou Josef Sonnenfels, vnuk berlínského rabína, narozený r. 1733 v Mikulově na Moravě, kdež byl usazen jeho otec, který se byl dal pokřtiti. Sonnenfels

neměl v čas svého povolání na stolicu učitelskou ještě žádných prací z oboru příslušného. Ty přicházejí teprve pak. Kromě některých spisků směru krajsodušného bylo mu doporučením jeho mnohostranné nadání a slovesná dovednost; povolání jeho urychlila uznávaná potřeba nalézti učitele pro předmět té doby již v Německu na mnohých místech vykládaný. Sonnenfels byl již účinkem všelijak rozptýleného samoučného studia svých mladých let příliš polyhistorem, aby byl celou duší přilnul jen k předmětu svého učitelského poslání. Duch novot byl ostatně v některých oborech veřejné správy tak mocný, že se jejich přitažlivost na mysl tak čilou pochopuje. Známe jest jeho podstatný vliv na odstranění tortury v řízení trestním. Ale nade vše, jak z celé jeho působnosti zjevno, opanovaly jeho dychtění otázky divadla a krásného písemnictví. DeLuca otiskl ve své knize »Das gelehrte Oesterreich« (1778), díle pro památku autora svého také cennějším než všechny stopy jeho působnosti jako učitele politických věd, vlastní životopis Sonnenfelsův. Čtouce jej, neubráníme se podivení, jak málo obírá se předmětem autorovy učitelské povinnosti. Nepoměrně větší, ba kromě příhod osobních skoro výhradný obsah zaujímá vypsání snah jeho po zúšlechťení písemného jazyka a divadla, z kteréhož vymetal a konečně s úspěchem vypudil Bernardona čili Hanswursta a dotud obvyklé extemporování, v plitkách žertech si libující. Přes to podařilo se mu vytvořiti ve třech svazcích svých »Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz« poslední vynikající dílo tak řečené školy merkantilistické, úlohu svou již dohrávající. Jeť on nejčelnějším a nejvýraznějším zástupcem t. zv. populačního směru této nauky, což m. j. velmi výrazně vysvítá z jeho učení o zahraničné obchodní bilanci, v němž liší bilanci početní, měřenou peněžní hodnotou přebytku vývozního, od bilance užitkové, té totiž, jež může zabezpečiti výživu největšímu počtu lidí. Celé jeho učení národohospodářské točí se kolem osnovné myšlenky, že »záhada nejhojnějšího obyvatelstva jest společnou vůdčí zásadou všech státních věd«. Jest dále naproti starším zástupcům směru merkantilistického již eklektikem. Ne že by již byl přijímal nové národohospodářské učení, zaváděné od vrstevníků jeho, Fysiokratů a Smitha, že by jemu modifikující přístup byl zjednával — o tom sotva je stopy. Mužové, na jejichž ramenou on stojí, jsou Forbonnaise, Melon, starší Mirabeau i Justi — ale jest u něho všude zjevný účinek osvícenských ideí západoevropských v tom kompromisním přístřihu, jaký u nás charakterisuje absolutismus Josefinský.

Tento učitel, jako spisovatel nad míru plodný, ale zjevně jen půl duše své lnoucí ke svému učitelskému oboru, musil však z úřední povinnosti vytvořiti »školu«. Byloť mu během mála let zásobiti ostatní vysoké školy učiteli politických věd. Vydáváje tedy zároveň své »Grundsätze« (I. díl 1765)

jako učebnici úředně pak předepsanou, osadil žáky, patrně velmi na rychlo vybranými a připravenými, řadu učitelských stolic¹⁾. Tak na př. Leopold Schulz, nejprve profesor politických věd v Celovci, napotom v Olomouci, počal dle De Luca poslouchati přednášky Sonnenfelsovy r. 1764; již roku 1766 byl pro Celovec navržen a nastoupil r. 1767. Podobně ostatní.

Takto tedy též dostal se do Prahy r. 1766 Josef Ignac Butschek (nar. 1745, zemřel 1821), později nobilitovaný s přídomek »z Heraltic«, rodilý Moravan z Příbora. Také on byl sloužil ve vojště, jako původně jeho učitel, a odborné jeho vzdělání sotva bylo nějak soustavné; také on obíral se záhy s oblibou záhadami trestního práva, o čemž svědčí skutečnost, že byl tvůrcem prvního německého překladu díla Beccariova (r. 1765), snad právě z podnětu Sonnenfelsova. Těžko říci, měli také od učitele svého krasoumné chutě — alespoň když si po smrti jeho vzpomněli, že měl vládní podporu na zakupování odborných knih a žádali jich vydání pro pražskou universitní knihovnu, našli knih sice dost (719), ale mezi těmi byly přísně odborné v nejpovážlivější menšině²⁾.

Nově zřízené stolice politických věd byly původně přiděleny učení filosofickému; teprve r. 1784 přeneseny byly na fakulty právnické, při čemž nařízeno bylo učitele jejich na rychlo a bez formalí povýšiti na doktory práv. Přenešení r. 1784 zavedené bylo, jak známo, zachováno při reformě Thunově, jistotně k nemalému prospěchu celého fakultního studia. Záhy v Praze právě také přičiněním Butschkovým, jak spisy v universitním archivu svědčí, zaveden předmět jeho mezi zkušební předměty zkoušek doktorských a připuštěny spolu »věty« z něho mezi these, jež veřejně hájiti uvolovali se kandidáti doktorství v disputacích promoce předcházevších.

V jakém duchu Butschek učil, o tom nemůže býti pochyby, ačkoliv se písemní pozůstalost jeho, z níž bývalo by snad možno sestrojiti obraz úplný, nadobro ztratila³⁾. Měl předepsanu učebnici Sonnenfelsovu, z níž ostatně na počátku druhé polovice učitelské jeho činnosti (1787) žák jeho Martin Adolf Kopez, pozdější profesor práva přirozeného a trestního na pražské universitě, zrobil výtah⁴⁾, pravé heslové repetitorium, které s nadšeně velebící předmluvou učiteli svému připsal a jež mu i přízeň autora samého zjednálo. A z dřívější doby máme doklady také. Dvěma spi-

¹⁾ G. Deutsch, Josef v. Sonnenfels und seine Schüler (Öst.-ung. Revue 1888).

²⁾ J. Truhlář, Dějiny bibliotéky Klementinské (Osvěta 1882).

³⁾ Byla uložena v domě jeho příbuzných a dědiců v Ovenci (Bubenci) na půdě; zmizela, aniž se kdo o ni staral. Už i název »sadů Bučkových«, jež pro veřejné užívání nedaleko Císařského mlýna založil, z paměti se vytrácí.

⁴⁾ Leitfaden zu dem von Sonnenfelschen Lehrbuche der Polit. Wissenschaften (v Praze a Lipsku).

sům Butschkovým přidány jsou soustavně uspořádané »Sätze aus der Polizei, Handlungs- u. Finanzwissenschaft«, tedy ze všech tří oborů jeho učebního předmětu — stručné základní poučky z celé příslušné látky — způsob to, který byl té doby dosti oblíben. Sám Sonnenfels při nastoupení svého úřadu nejprve vydal sbírku takových vět, z odborných soudruhů Butschkových olomoucký Schulz. Zaujímají tedy asi stejné místo a mají podobný úkol, jako novější stručné nástiny jakožto vodítka pro akademické výklady. První sbírka vět je připojena ke spisu »Über die Absichten der Landesregierung bey Leitung der Landwirthschaft« (1768). Nesmí nás másti, že vystupují jako věty disputační, jež veřejně se hájiti uvoloval Butschkův žák »Ignatz Swietetzky von Czernicz von Leutmeritz aus Böheim«, a to snad, jak by aspoň z proslovu souditi se dalo, za přítomnosti samy císařovny. Nerozcházejí se nijak s větami připojenými, ke druhé knize Butschkově: Abhandlung von der Polizey (1778). Obojí nástin přiléhá těsně k Sonnenfelsovi a úřední ohlášení přednášek, že se konají »podle učebnice pana dvorního rady ze Sonnenfelsu«, srovnávalo se tedy s pravdou. Z obou uvedených knih prvního profesora politických věd na našem vysokém učení zajímavá jest především první, ježto vyvolala spisovatelskou polemiku. Nemoha se pouštět do podrobností obsahu, oplývajícího m. j. rozvlácnou chválou zemědělství jako základu všeho blahobytu, připomínám jen, že autor s větší měrou horlivosti než důkladnosti přimlouval se v ní, maje arci i v tom dost vzorů mezi vrstevníky, za rozdělení všeliké rolnické půdy v zemi na samá hospodářství drobná o 3—5 jitrech. Návrh opírá se o předpoklad, dotvrzený prý obecnou zkušeností, že na 3, 4 neb 5 jitrech průměrně dobré půdy celá rodina s několika kusy dobytka zrovna tak a často lépe se vyživí než na 60 a více jitrech. Otázku hospodářské možnosti spisovatel dále zevrubněji nezkoumal, ještě méně se trdil možnostmi technického provedení. Odpověď na návrh jeho vyšla r. 1770 v podobě samostatné knížky Frant. Karla Zauschnera⁵⁾, který se vyznamenával lepší znalostí poměrů zemědělských i rolnické praxe nežli Butschek, ale také lepší důkladností v projednání sporné otázky naskrz jasným, věcným, místy řízně ironickým slohem — spolu s doklady znalosti literatury kameralistické hlavně arci spisů Justiho, o němž se domnívá, že z něho Butschek vlastně podnět vzal. »Prager gelehrte Nachrichten«, orgán učené společnosti, krátce před tím založené, ve kterých (v díle I.) uveřejněn byl nevládný posudek

⁵⁾ Praktische Untersuchung ob es dem Staate vortheilhafter wäre, wenn man die Domänen oder andere Herrschaftlichen und Bauer Güter bes. im König. Böhmen zertheilen möchte. — O kritice v textu dotčené též Kalousek, Děje Kr. české společnosti nauk, str. 18.

spisku Z a u s c h n e r o v a, velmi s patra a se zjevným úmyslem zlehčovacím naznačily, že odpůrce B u t s c h k ů v jest nějaký »zdejší hospodářský úředník«. Bývala by to zajímavá postava mezi hospodářským úřednictvem té doby, leč nepodobá se — ač jest předmluva knížky datována v Ledči — že tomu tak. D e L u c a připisuje ten spisek F r a n t. K a r l u Z a u s c h n e r o v i, profesoru přírodních věd v Praze. Ostatně nebyla případná kritika jeho na překážku B u t s c h k o v i, aby se stal i prvním učitelem polního hospodářství na universitě r. 1776, ač měl soupeře o to místo, který později svou odbornickou způsobilost osvědčil obšírnými spisy, kdežto B u t s c h e k slibovaný spis o rolnictví zůstal dlužen⁹⁾. Druhá z uvedených prací »Abhandlung von der Polizey«, která opatrnicky opravuje S o n n e n f e l s o v u definici, dokazující, že rozšíření pojmu toho, jež B u t s c h e k rozvláčně zastává, vlastně v ní už vězí, má více učeného nátěru než jasného myšlení. Životopisy uvádějí ještě jiné publikace, ale v knihovnách jich není, ani v pražské universitní, která přece autorovu sbírku knižní převzala. Jsou vůbec nesmírně vzácný. V knihovně samého B u t s c h k o v a nástupce v úřadě, V. G. K o p t z e, kterouž pieta synovská zachovala úplnou a již se mi podařilo před dvěma lety získati pro seminář naší fakulty, z B u t s c h k o v ý c h spisů nebylo jediného — leč by jím byl spisek anonymní: Briefe zweener Boehmen über einige die Staatsverfassung ihres Vaterlandes betreffende Gegenstände (bez udání místa 1777). Mluví se v životopisech skutečně o nějakém B u t s c h k o v ě anonymním spise státohospodářském a v jistých kusech srovnává se spisek právě řečený s názory B u t s c h k o v ý m i; také snad by potvrzovala domněnku o jeho autorství ta skutečnost, že spisek je v dopisech sestrojen mezi »Hladovínem« a »Moravcem«, B u t s c h e k pak, jak uvedeno, pocházel z Moravy. Anonymita dala by se vysvětliti mnohými břitkými výpady spisu proti některým veřejným opatřením správním a zřízením společenským. Leč to jsou domněnky. Spis, který by sloužil nemálo k zlepšení úsudku o spisovateli dříve dotčených prací, kdyby byl jeho, jest s věcného hledišť opravdu zajímavý. Časové spory a události se v něm obrážejí. Tak spor o uvolnění zahraničního obchodu, o břemenech, jež výrobním třídám ukládají vojenské náklady, o pregrvacích selských. Proti uvolnění zahraničního obchodu trvá se na zásadách soběstačnosti, zvláště na obmezení vývozu surovin ve prospěch domácího průmyslu. Charakteristické jsou stesky na nepříznivé účinky, jaké spojeny jsou pro domácí rozvoj obchodu a průmyslu s přílišnou nerovností stavů a s tím, že se lidé, kteří si pomohli k jisté zámožnosti, pachtí jen po posta-

⁹⁾ Bližší výklad v mém »Příspěvku k dějinám zemědělského vyučování v Čechách«. České listy zeměd. R. 1896.

veních ve státní službě a po nobilitacích, zvláště pak, že panuje nevážnost k lidu prostému, zejména selskému. Také zde, ale již střízlivěji, mluví se o výhodnosti rozmnožení rolnických usedlostí na účet větších, jejichž obdělávání je chatrné, a rozmnožení usedlostí se odůvodňuje zvláště tím, že náklady vojenské pohlcují přebytky z vývozu plynoucí, pročež jiného nezbyvá, než čeliti zvelebením orby nebezpečí ochuzení země. Konečně jest tu i návrh na monopolisování obchodu obilního pro vývoz pomocí banky akciové, aby se zamezila zhoubná vzájemná soutěž rolníků v letech dobrých úrod — jen že pohříchu schází udání cesty, jak by rolníci proti nebezpečím zneužití propolu takové společnosti se mohli uchrániti.

Spiskem posléz jmenovaným končí se však také krátká řada domácích pojednání národohospodářských té doby. Jsou sice z části jako doklady časových sporův a názorů též zajímavý, ale celkem neobsahují nic vynikajícího. A byli bychom právem sklamáni, kdybychom nenalezli odškodnění na jiných polích, která ovšem pod pojem »politických věd« přísně nespádají, byť by se jejich pěstitelé obírali též konkrétnými skutečnostmi, jež tvoří látku národohospodářské vědy. Jsou to vesměs práce, jež směřují k lepšímu poznání země, práce popisné. Spadají tedy pod pojem statistiky v tehdejšímu jeho rozumu, jakožto učení o »státních památkostech«. Tu se potkáváme s některými spisovateli, kteří zasluhují, aby byli na světlo vytaženi ze stavu polovičné i plné neznámosti, do jaké jejich jména u našich vrstevníků upadla neb znenáhla upadají. I sluší především dva muže jmenovati s vděčným, vřelým uznáním. Jsou to J o s. A n t o n i n ryt. R i e g g e r a J o s e f S c h r e y e r.

Prvě dotčený nebyl původem z Čech. Narodil se v Jinomostí (1743) z otce profesora, jež pocházel z Fryburka breisgavského. Působiv před tím na Teresianu vídeňském a pak ve Frýburce, dostal se J o s. A n t. R i e g g e r r. 1769 do Prahy jako učitel obecného státního a mezinárodního práva. Odešel odtud r. 1785 do Vídně, ale zase se do Prahy vrátil a zde také r. 1795 zemřel. Zájmem hlubokým přilnul k zemi a soustřediv kolem sebe řadu pomocníků největší část svého slovesného snažení věnoval sbírání i zpracování látky popisné o ní. Jeho »Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen« o 12 dílech (1787—1799), »Archiv für Geschichte und Statistik von Böhmen« (3 sv. 1792—1795), »Skizze einer statist. Landeskunde Böhmens« (3 sv. 1796) jsou na svou dobu dílem vysoce pamětihodným. Prameny k dějepisnému poznání země, přírodní popisy, populační, školní, průmyslová, statková i sklizňová statistika, líčení veřejných zřízení a kulturních památek i snah, vše, co spadalo pod tehdejší pojem statistiky a srovnávalo se s pozdějším okřídleným slovem S c h l o e t z e r o v ý m, že dějepis

je pokračující statistika a statistika zastávka v dějepisu. Počátek velké práce, v níž dostalo se i mnoho na světlo, co tehdy úřady ve spisovných chovaly látky číselné, v nynějším smyslu statistické, aniž samy ještě z ní něco uveřejňovaly; počátek pěkný, jemuž se pohříchu pak dlouho nedostalo pokračování trvale a účelně prováděného.⁷⁾

O Josefu Schreyerovi, který byl »komisařem manufaktur«, jací tehdy především za účelem technického zvelebování byli úřadně dosazováni, později komerčním inspektorem, posléze (1802—1807) ředitelem puncovny v Praze, nemáme ani životopisných dat — marně se po jeho jméně pídíme v biografických slovnících té doby i pozdější, jen ze sporých úryvků osobního rázu, roztroušených ve spisech jeho, můžeme si vypočítati některé stránky této poutavé postavy. A přece jsou jeho spisy, věnované obchodu, fabrikám a manufakturám země české⁸⁾, pravým pokladem pro poučení o tehdejšímu stavu těchto odvětví, jejich osudech, rázu podnikatelů i dokonce porůznu o poměrech dělnických. Člověk skrz naskrz rázovitý, celou duší předmětu oddaný, zkušenostmi bohatý, pilný pozorovatel a kritik, věrný ovšem ještě merkantilistickému duchu veřejné správy národohospodářské.

Mezi vrstevníky jeho konečně nesluší pominouti aspoň Frant. Fussa, rodilého z Berouna (1745, zemř. 1805), praktického rolníka a odborného spisovatele, jenž zůstavil pěkné památky k poznání tehdejšího stavu domácího našeho rolnictví a ve svém »pokusu o hospodářsko-statistickou zeměvědu království českého«⁹⁾ bystře se pustil do upotřebení statistických dat tehdejších ke kritickým úsudkům o nedostatecích v zemědělství a žádoucích opravách.

Po těchto zvláště význačných osobnostech vraťme se zase k osudům politických věd na universitě. Čtyřicet let učil na ní Butschek. Když se uchýlil do výslužby, podrobil se konkursu, který na pražské místo po něm uprázdněné byl r. 1807 v Praze a Vídni vypsán, Václ. Gust. Kopetz,¹⁰⁾ rodilý z Chodové Plané (r. 1781, zemř. 1857), mladší bratr dříve vzpomenu- tého autora. I jemu bylo souzeno setrvat na té učitelské stoličce zase čtyřicet let. Přežil na ní ještě r. 1848 a šel následujícího roku do výslužby. Po-

⁷⁾ Vylíčení pozdějších těch pokusů v mém článku »Statistika osevu a sklizni« (Sborník věd pr. a st. V.)

⁸⁾ Kommerz, Fabriken und Manufakturen des Königreiches Böhmen (1790, 2 sv.), Über Commerz, Fabriken u. Manufakturen im Königr. Böhmen (1793—4, 2 sv.), Waarenkabinet oder Niederlage der in Böhmen erzeugten Waarenartikel und Naturproducte (1799).

⁹⁾ Abhandlungen die Verbesserungen der Landwirthschaft betreffend. Herausgg. v. d. k. k. ökonomisch-patriot. Gesellsch. im K. Böhmen. 1797.

¹⁰⁾ Max ryt. Scharschmidt, Wenzel Gustav R. v. Kopetz. Eine Skizze seines Lebens und Wirkens. (Haimlerův Magazin f. R. u. Staatswissenschaft. XV. svazek.)

volání jeho do Prahy znamená ve zdejších směru učení politicko- hospodářského úplný obrat. V. G. Kopetz sice část svých universitních studií pro- dělal ve Vídni, ale nebyl směru Sonnenfelsova, nýbrž učněm i stou- pencem Watterothovým, muže, který platil v posledních dobách svého života i za skrytého osobního hanobitele Sonnenfelsova. V nauce ná- rodohospodářské byl jeho odpůrcem zjevným. Jméno Jindř. Jos. Watterotha (nar. 1756 v Eichsfeldu v kurf. mohučském zemř. ve Vídni 1819) náleží v Rakousku dávno k zapomenutým. Učitelem politických věd stal se na universitě vídeňské teprve, když byl r. 1790 pro nezastírané voltairianství se své dosavadní profesury dějepisu na Teresianu úřadně složen a odkázán při universitě na statistiku, k níž mu pak r. 1791 polit. vědy přidány. Lite- rární jeho význam jest nepatrný, národnímu hospodářství náleží jen několik sešitků o penězích papírových.¹¹⁾ Ale právě jako učitel politických věd má pro Rakousko závažnost nemalou, žeť on, potíraje ve svých výkladech ohnivě a působivě učení Sonnenfelsova, uváděl své žáky ve Smitho- vo. V. G. Kopetz byl jeho oblíbencem, který s vděčností velikou vzpomí- nal výmluvného učitele, jehož r. 1805, ještě před svou promoci, dočasně a prý s příznivým výsledkem zastupoval. Kopetz nebyl mužem všedním. Literární činnost jeho v oboru velkých prací soustavných končí se vlastně již rokem 1830. Vytvořil však do té doby díla obsáhlá a cenná. Tak již r. 1807 prvý díl své »Oesterreichische politische Gesetzkunde«, soustavný obraz polit. sprá- vy v zemích německo-rakouských, českých a Haliči, jehož druhý díl vyšel r. 1819. Hodnoty ještě trvalejší jest jeho objemné dvousvazkové dílo »Allge- meine oesterr. Gewerbegesetzkunde« (1829—1830), k jehož sepsání vyšel podnět od komerční komise dvorské, která uložila jemu r. 1816 sestavení předpisů v záležitostech živnostenských pro Čechy platných. V pečlivě sou- stavě s velikou úplností i slovesnou dovedností podal tu právní látku z půl- druhu století. Ještě dnes jest dílo jeho vítanou pomůckou všem, kdož star- ším právem živnostenským se obírají. Za to z vlastního předmětu vykaza- ného jeho učitelské činnosti uveřejnil jen několik drobných pojednání. A přece nebyl nepatrným zástupcem svého oboru. Jeho výklad chváli se jako živý, styk s žáky jako přátelský a povzbuzující. Díky pietě, s jakou rodina zachovávala na zámku sukohradském jeho knihovnu i rukopisnou pozůstalost, jsme s to vyobraziti si dost spolehlivě i po věčné stránce jeho postavu učitelskou. Obsahují tato pozůstalost přednáškové sešity všech tří dílů nauky, kterou přednášel. Pocházejí ovšem z části z let dvacátých (finanční politika), z části až třicátých (státní hospodářství s průmyslovou

¹¹⁾ Politische Vorlesungen über Papiergeld und Bankzettel in Hinsicht auf das Patent vom 20. Febr. 1811 an der Universität zu Wien von Watteroth.

politikou a policejní věda). Psány jsou vesměs jasně a čitelně na pevném pěkném papíře v těch dobách užívaném na půlarších v podlouhlý kvart zložených. Jest to tedy již ustálené znění, jehož se potom nepochybně až do konce držel. Leč porůznu vloženy jsou do nich a z části i ve zvláštním balíčku zachovány také nažloutlejší archy starší, které obsahují dřívější text učební a dopouštějí úsudek o dosahu proměn. Vložené výstřižky, zvláště z augsburské Allgemeine Zeitung, svědčí o snaze doprovázeti výklad doklady z časových poměrů. Nad to zachovala se sbírka resolucí, které při problematech disputačních jako odpovědi na vývody kandidátů přednesl a to z doby od r. 1810 až do r. 1849. Obsahující volné rozhledy po různých otázkách rázu povšechnějšího a podléhající ještě méně jhu předepsané učebnice Sonnenfelsovy, jsou nejspolehlivějším zrcadlem názorův autorových. Poznáváme tedy s dostatečnou spolehlivostí, čemu bylo učeno a jakým duchem se výklady braly. Jest to docela jiný svět než byl předchůdcův. V bohaté knihovně K o p t z o v ě nescházel skoro žádný z německých autorů, kteří s větší neb menší volností kritickou nové učení S m i t h e m založené v Německu šířili a pěstovali; z anglických tu byli S t e u a r t a S m i t h v překladech, z Fysiokratů jen němečtí jejich adepti. Probíráti podrobnosti na tomto místě nelze, stručně dá se říci, že v té ustálené podobě, v jaké se nám zachovaly K o p t z o v y výklady, jsou vybaveny ze S o n n e n f e l s a úplně, ač teprve v úředním ohlášení přednášek na studijní rok 1848/49 mizí poukaz na jeho učebnici a také název přednášek sám opouští staré označení. Zmiňuje-li se v textu výkladů o Sonnenfelsovi, polemizuje, ani poznámka o zastaralosti neschází. Nenakládal asi předepsanou učebnici s tou »ironií a ostnitou dialektikou«, která byla význačnou vlastností jeho současného vídeňského soudruha K u d l e r a,¹²⁾ o jehož přednášce se říkalo, že byla nepřetržitou kritikou předepsané učebnice — ale věcně se v příčině stanoviska proti učebnici asi nelišili. Nejčastěji dovolává se K o p e t z ve státním hospodářství, jehož první část obsahovala vlastní theorii národohospodářskou a druhá »industriální politiku«, R a u a a S c h o e n a; méně ale přece porůznu S m i t h a, L u e d e r a, J a c o b a, S t o r c h a, H u f e l a n d a, S i s m o n d i h o, L o t z e, S o d e n a a S c h l o e t z e r a. Nikde R i c a r d a, ani při rentě pozemkové. To celkem již ukazuje věcný ráz výkladů, sestavených venkoncem jasně, s nemalou pečlivostí systematickou, s rozděleními a podrozděleními číslovanými neb písmenami označenými. Směr praktické nauky převládá ještě nad theorii. Východiště jest posud kamealistické — stát, státní potřeby —

¹²⁾ Österreichs Städte, Länder, Personen u. Zustände (anonymní spis, Hamburg, 1842, str. 176 a násl.).

ale provádění opírá se o novou nauku. Práví, že povstala od r. 1805 v Německu nová věda, jež vychází z protivy státu a národa a zve se národohospodářskou, ač prý někteří proti tomu názvu vystupují. Také sice v textu přednášek o poměru novějších směrů k merkantilismu se zmiňuje, ale hlavně se o něm šířil v některých disputačních resolucích. Tak zejména pojímá v resoluci z r. 1810 soustavu S m i t h e m vytvořenou za pouhou synthesi merkantilistické a fysiokratické nauky. Vytýká sice oně příliš úzkoprsé pokusy všestranného poručníkovaní, ale příznává jí jisté oprávnění. Fysiokratické učení ho mocně zaujalo, praví o něm, že »vede umění státnické zpět k věcným a nezměnitelným zákonům, podle kterých se vyvíjejí lidé, národové a jejich zřízení, na základ z těchto zákonů zbudovaný povznáší ono jednoduchou stavbu umění státnického, ve které se dostává moci státní celé její majestátní působnosti.« Leč má za to, že horlivost Fysiokratů, »těchto humaních a kosmopolitických sektářů, šla dále než byla oprávněna. A tak splynutí obou spojuje plodné a obecně prospěšné pravdy merkantilismu, očištěné od mnohých bludů, s prostou velikostí mladší sestry ukazující středně přednášení nauk západních na hospodářsko-politickou praxi, která nic více, než zevními okolnostmi motivované ústupky, pokud jde o bezprostředně přenášení nauk západních na hospodářsko-politickou praxi, která má s danými historicky vytvořenými poměry účtovat, přece idea o »věcných neotřesitelných pravdách« ho uchvacuje a zásady industriální soustavy, jak zvána byla tehdy a dlouho ještě nauka S m i t h o v a, zdají se mu sotva vyvrátitelnými (resol. z r. 1819). Často ještě se k témuž thematicu vracel, byl časem dosti blízek poznání, že cesta k rozřešení otázky o míře a dosahu aplikace theorie na politiku dá se správně naléztí toliko, poznáme-li podmíněnost theorie methodou, na níž je založena, — přece příliš mocným kouzlem působí na něho představy o »přirozených zákonech« života hospodářského, zákonech z »přirozenosti člověka« vyvozených, že sprostředkování mezi těmito přirozenými zákony a obavami před následky jich bezvýhradné aplikace nalézá jen v různostech dosavadního vývoje, s nimiž dlužno účtovat, a pak ve »vyšších zřetelích«. Ale merkantilismus a fysiokratismus jest oheň a voda, mezi nimi by nebylo sprostředkování, kdyby se nedalo naléztí z methodických podkladů theorie. Právili se o nějaké theorii, že jest nevyvrátitelnou, ale spolu, že se aplikovati nedá, pak se druhou větou popírá, co se první vyřklo. Aby z toho rozporu se dostal, tomu u K o p t z e vadilo ještě právě ono materialistické pojímání, které před S m i t h e m a zase po něm u epigonů jeho utkvívало na představách o přirozených zákonech společnosti lidské. Bylo potřebí teprve shostiti se náležitě této víry a postřehnouti v základech dedukcí S m i t h o v ý c h pouhou logickou pomůc-

ku, která si jako základní živly poznání vybrala určité rázovité typické předpoklady psychologické (hospodářskou zřítnost) a právní (volnou soutěž), aby mohla vyvoditi určité pravidelnosti neboli zákonnosti hospodářského života. Nesmíme příliš vytýkati Koptzovi nedostatečnost ujasnění, které i po něm ještě dlouho mnohým scházelo.¹³⁾

Do doby učitelské působnosti Koptzovy padá vystoupení Bedřicha Lista a západoevropských spisovatelů socialistických St. Simona, Fouriera a Owena. Není nezajímavé slyšeti o nich soud pražského vrstevníka. Dalo by se souditi, že List mu nesympatickým nebyl. Ale v resoluci z r. 1843 slyšíme opak. Hněvá se na »smělou domyšlivost«, s jakou sobě List vede, vydává se »ryčně za původce nového systému naproti kosmopolitické soustavě Smithově«, kdežto prý učení Listovo upadá zase jen v opotřebenou soustavu merkantilistickou s modifikacemi, které jsou vzaty ze soustavy Smithovy, což konečně ve věci není ani nesprávná charakteristika vědeckého činu Listova. Dotčené socialisty však pokládá za blouznily s humaní tendencí, jejichž učení stalo se teprve považlivým, když se ho zmocnila revoluční agitace.

Co Koptz neučinil z příčin nám neznámých, ač prý se k tomu strojil, vydati totiž nějakou soustavnou knihu o svém předmětu, učinili u nás již za první polovice jeho učitelské činnosti dva jiní mužové, kteří náležejí k nejrázovitějším osobnostem literárního světa v Čechách z prvé polovice minulého věku. Jsou to hrabě Jiří Buquoy a Alois Lexa rytíř z Aehrenthalu. Také u nich se zastavíme déle.

Jiří hrabě Buquoy (narozený r. 1781 v Bruselu, zemř. 1851 v Praze) byl pravý polyhistor, pěstitel matematiky, přírodních věd a technologie, filosofie, politiky a národního hospodářství, ano i filosofující poeta. Ve všech těch směrech vydal práce. Z přírodních věd lnul zejména k nově se rozperufující lučbě a měl prý na zámku Starých Hradech vlastní laboratoř. Roscherův úsudek o něm, že on jest »velký pán v přírodních vědách a kameraliích mnohostranně vzdělaný, ale žádná vědecky produktivná hlava«,¹⁴⁾ je jistě ukvapený a nezaslouženě příkrý. Buquoy naprosto není bez vědecké samostatnosti v jednotlivostech, v základním pojetí i celkovém názoru jest osvícenější než přemnohý z odborných spisovatelů současných. Nakolik běží zvláště o pojetí celkové, stojí on sice na názorech Smithových, jehož také poměrně nejčastěji se dovolává, ač často s námitkou. On však náleží mezi ty, kteří záhy vycítili základové slabiny té nauky s hle-

¹³⁾ O těch věcech jsem se šíře vyslovil ve své přednášce na prvním sjezdě českých právníků r. 1904 »Věda národohospodářská na počátku XX. věku« (vydána v Poctě Randově).

¹⁴⁾ Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, str. 664.

diště sociálně-politického, a dokonce už jediný z domácích vrstevníků vystihl ráz jeho metody a tím dospěl i k vědecky správnějšímu vodítku vzhledem na aplikace theorie na konkrétní úkoly hospodářské politiky.

Leč popatřme napřed na jeho hlavní spis po stránce formální. Je napsán: Die Theorie der Nationalwirthschaft nach einem neuen Plane u. mehreren eigenen Ansichten. Vyšel v Lipsku 1815 a vydány k němu postupně tři dodatky, v nichž se některé národohospodářské názory spisovatelovy obšírněji vykládají, ale také technologické výklady jsou přidány.¹⁵⁾ Toto přiměšování technologie není u něho jen něco zevně nalepeného. Dělit on národohospodářskou soustavu samu na část technickou, ve které přehledně podává úplný nástin technologie pokoušeje se právě soustavu její sestrojiti dle hledisek hospodářských. To, co my nazýváme teorií národohospodářskou, podává teprve v druhé části spisu, již nazývá politickou a v níž ovšem spolu se obírá i praktickou neboli hospodářsko-politickou stránkou. Toho, kdo zná spisy kameralistů, nepřekvapí v Buquoyově díle ani přidavek technologických vyobrazení a hojně mathematické formule i výpočty v části technologické, v níž zabíhá po různu až k základům fyziologie rostlinné a živočišné. Leč použití matematiky neobmezuje se u něho pouze na řečenou část, objevuje se i ve vlastní národohospodářské. Vytýká tu dosavadním spisům národohospodářským, že se v nich »tak důležité pomůcky, jakou je ve vyšetřeních filosofických mathematická analyza, neuzívá tou měrou, jakou by k tomu národní hospodářství bylo spůsobilým. Všecky věty o kvantitách v národním hospodářství jsou proto velmi temny a neurčity, neboť taková učení dají se provésti jen řečí algebry.« I tak vidíme jej na téže cestě, kterou před ním se dali na př. Kroenke a Canard, po něm hlavně slavný Thünen a vede-li odtud řada až k Walrasovi, Stanleyi Jevonsovi a Marshallovi, nebude nám divu, že W. St. Jevons ve své Theory of the political economy uvádí hraběte Buquoye mezi prvními pěstiteli té metody.¹⁶⁾ A přece zase jest náš autor již si vědom hranic použití této metody i vzdává se jí výslovně, ač ne zcela jasně, kde »nastávají psychologické a fyziologické ohledy«. A byl to právě jeho mathematický smysl, který ho přivedl k ocenění methodického živlu v abstraktních poučkách Smithovské školy. On se vzpírá zásadě

¹⁵⁾ I. (1816). Das Nationalwirthschaftliche Prinzip oder was zuletzt alle nationalwirthschaftl. Anstalten bezwecken müssen. II. Erläuterung einiger eigener Ansichten aus der Theorie der Nationalwirthschaft. III. (1818) Begründung des Begriffs vom reellen Werthe in nationalwirthschaftlicher Hinsicht Ferner: Theorie des Steuerwesens in nationalw. Hinsicht. Endlich: Zusammenstellung der wesentlichsten Verrichtungen bey dem Bleichen, Färben und Drucken der Wollen-, Seiden-, Baumwollen-, Leinen-Zeuge und Garne nach Grundsätzen der Chemie und Physik.

¹⁶⁾ Ve vyd. z r. 1879. Appendix I.

laissez faire z nich vyvozované pro politiku hospodářskou, spatřuje v ní následek nefilosofického pojmání. Přesněji měl říci pojmání nelogického. My dnes vykládáme ty deduktivně osnované poučky jako výraz tendencí, které jevy ovládají tou měrou, jakou předpokládáné pohnutky za svobodné soutěže platí. On užil obratu jiného, který jeho mathematickému pojmání byl blízkým. Vzal si na pomoc podobenství o významu a úkolu algebraických funkcí. I dotvrzuje svůj názor tím, že ani v algebře se jednotlivé spůsoby postupu všeobecně formulami vyjádřiti nedají. »Kdo neumí formuli, které chce použít, sám sestrojiti, kdo nezná její povahu a podstatu, aniž udati dovede hranice, v jejichž mezích jedině je pravdiva, octne se pouze řemeslným v ni substituováním v nejsměšnějším nesmyslu.« To ale znamená spolu, že on, pěstitel přírodních věd, vycifuje rozdílnost věd přírodních a duchových, neznal víry v přirozenozákonné průběhy hospodářských dějů a vystihl methodickou pomůcku, která vězí v Smithových premisách o osobní hospodářské zjištnosti a svobodné soutěži. Pro toho, kdo pochopil ráz methodového základu theorie, nevyplývá z ní ještě žádný určitý směr hospodářské politiky, jak v novější době pěkně pověděl B ü c h e r. A že B u q u o y byl z prvních, kteří to pochopili, je nejlepším svědectvím pro něho, že vědeckou hlavou byl.

Proto tento k abstrakcím náchylný matematik vzpírá se zásadě absolutných řešení v oboru národohospodářské politiky, neboť jest si vědom methodové podmíněnosti theoremů. Uznává tedy nevyhnutelnost řešení relativných, pro něž není rozhodující jen všeobecná theoretická poučka, ani pouze historicky daný stav poměrů, nýbrž spolu určité hospodářsko-politické nebo sociálně-politické cíle. A u něho jde rozhodně o cíl obojího toho spůsobu a vzhledem na něj zásadně připouští zásahy států. Po stránce hospodářsko-politické můžeme cíl jeho stručně naznačiti jako ideál národního hospodářství soběstačného, pokud běží o předměty spotřeby nejširších vrstev. Stát, který nemá příznivé polohy námořní (vlastně ostrovní), aby v této příčině vždy se mohl bezpečiti na přívoz odjinud, má se co do výrobních oborů právě řečených učiniti resp. zachovati nezávislým na cizině. K takovému cíli lze užiti celní ochrany a teprve když v příčině dostatečného zásobení domácího nebude nebezpečí, bude radno uvolniti soutěž ve prospěch příznivého pro konsumenty tvoření cen. Tím řadí se B u q u o y přímo k předchůdcům L i s t o v ý m, nikoliv sice tak určitě, jako později jiný Rakušan, M o r i c J. F r a e n z e l,¹⁷⁾ aspoň však stejnou měrou jako ještě

¹⁷⁾ Über Zoelle, Handelsfreiheit und Handelsvereine (Viedeň 1834). O něm máme pěknou studii Z u c k e r k a n d l o v u »Beitrag zur Dogmengeschichte der Schutzzoll-idee« ve viedeňské Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung, I. ročník.

v letech třicátých v Německu S c h m i t t h e n n e r, s nímž má B u q u o y obmezení ochrany soběstačnosti společno. Sociálně-politickou stránku jeho cíle znázorňují pak slova, kterými vyjadřuje svůj poměr k učení S m i t h o v u. Nazývá je soustavou výhodné bilance výroby nad spotřebu, uznává tuto za jedině správnou, z povahy věci čerpanou, všech jednostranností prostou. »Bohatství národů zakládá se v přebytku roční výroby nad roční spotřebu, k čemuž já — praví — bych dodal: při obecném blahobytu ve všech třídách lidu. Není nejvyšším cílem hospodářství národního největší výroba v národě, nýbrž největší národní spotřeba a to co do množství největší, nejtrvalejší a jak nejvíc rozdělená až ke hranicím občanského blahobytu.« Tak stojí vlastně již oběma nohama na půdě oněch názorů, jež se stále rozhodněji počínaly vzpírati proti »chrematistickému« rázu národohospodářského učení z Anglie pocházejícího, názorů, jejichž důrazným tlumočnickem byl ve svých »Nouveaux principes« o něco později S i m o n d e d e S i s m o n d i. Náš domácí autor dal jim arci výraz formulí o spotřebě, kdežto modernější spisovatelé je vyjadřují bezprostředněji a výrazněji větami o rozdělení důchodů. Jest však s nimi ve věci na dráze stejné. V prostředcích k udanému cíli upadl arci v jisté nápadnosti, v odpor proti rychlému šíření strojů, pokud by cíli uvedenému bylo na závađu. Vzhledem k rolnictví zašel v tom směru až k rozhodnému odporu proti přílišnému rozšiřování stavu dobytka, aby se neujímala možnost zaměstnání lidem. Co však při té příležitosti vyslovuje o hrozící depopulaci venkova a proudění do měst a jak to nebezpečí přivádí ve spojení s poměry rozdělení pozemkového majetku, co praví o potřebě zachování zdravého kmene venkovského jako základu zdravé společenské obnovy ve státě, ani s hlediště nejnovější literatury není ještě zastaralé, slyšeliť jsme ještě nedávno ozývati se hlasy podobné mezi rozhodnými důvody proti chvatu říše Německé po průmyslovém vývoji světohospodářském od přívrženců větší zemědělské soběstačnosti a sám A d o l f W a g n e r byl tu v čele. I praví-li konečně B u q u o y, že slovo »produktivný dělník« neznamená »takové pracovníky, kteří jako dobytek své síly do úmoru napínají, nýbrž takové, kteří mírnou námahou dosahují své výživy a při tom najdou času, aby pokračovali v onom vzdělání ducha, jehož každý jako člověk a občan má býti účasten« — nic nezadáva nejmodernějším stanoviskům sociálně-politickým.

Pomím jeho spisku zrovna uprostřed hnutí r. 1848 uveřejněného »o podstatných bodech každé theorie debatování v komorách reprezentivně ústavy lidové«, který výslovně vydal jako rukojeť neboli »školu pro nastávající jednání sněmovní ve státě rakouském«. Nespadáť spis ten přesně v nynější úkol můj, není také, jak by se z názvu dalo souditi, učebničkou

parlamentového jednání a řízení, metody a taktiky sněmování, nýbrž soubojem myšlének o podstatných stránkách ústavní monarchie, plným zajímavých dokladů strážlivého soudu o ústavních útvarech i — lidech.

Během prvních dvaceti let XIX. století vyšly z části bez udání místa, jen s povšechným naznačením »Deutschland«, z části v Lipsku spisy vesměs anonymní: Staatswirtschaftliche Aufsätze in strenger Beziehung auf Zeitumstände und besonderer Rücksicht auf Böhmen (1801 tři díly¹⁸⁾, Über das öffentliche Schuldenwesen (1810) a Staatswirtschaft nach Naturgesetzen (1819), kteréž dle výslovných průkazů, v nich samých obsažených, pocházely od téhož autora. Není dnes žádné pochyby, že tím autorem byl Alois Lexa rytíř z Aehrenthalu (narozen 1777, zemř. 1843), později vlastník Hrubé Skály, Roscher podle Kudlera udal jméno »v. Ehrenthal«, ale to bylo pouhé přepsání. I kdyby nebylo svědectví rodinných,¹⁹⁾ úplně by dostačily citáty v přednáškových sešitech Koptových, kde spisovatel jest plným jménem uváděn. Víme o autoru, že hledal praktického vyškolení v Hamburku, a vysoký stupeň jeho obeznamenosti se záhadami kursů směnečných a bankovníctví, široký praktický obzor a smysl, jenž ve spisech jeho se jeví, svědčí, že nehledal bez úspěchu. Skoro až překvapuje pozorovatelský smysl, mnohostrannost vědění fakt i nauky a celkem i návrhová strážlivost v článkách osmadvacetiletého muže, jež obsaženy jsou v prvotně jeho, výše dotčených Staatswirtschaftliche Aufsätze, ve kterých se probírá otázka o poměru sedláka k vrchnosti v Čechách se zřetelem na možnost změny k oboustrannému prospěchu, o poměru židovstva v Čechách se zřetelem na to, aby škodná jeho působnost dosavadní v poměrech občanských se učinila neškodnou, o veřejném peněžnictví a úvěrnictví v rakouských státech, o potřebě a prostředcích pomoci soukromému úvěru v Čechách atd. — pro toho, kdo se novější domácí historií hospodářskou obírá, vesměs cenné pomůcky. Objemná soustavná kniha Aehrenthala o v již titulem »státní hospodářství dle zákonů přirozených« prozrazuje tendenci díla a názorů spisovatelových lépe než dřívější monografické práce. Není to vlastně soustava národního hospodářství, jak jsme zvyklí ji pojímat a jak také již byla pojímána v Koptových výkladech universitních i v druhém díle knihy Buquoyovy. Pak by ji byl spisovatel nepochybně také snad jinak nazval. Jdeť mu vskutku podstatně o postavení veřejné moci vzhledem k úkolům národního hospodářství. Proto tu není

¹⁸⁾ Mně známy jsou toliko dva. U Roschera n. m. u. i v některých seznamech literatury mluví se o třech.

¹⁹⁾ Za něž vděčím nynějšímu ministru zahraničních záležitostí, jehož sdělení mi sprostředkoval před lety jeho bratr sv. pán Felix z Aehrenthalu.

ani žádného zvláštního oddílu, který by pojednával o rozdělení důchodů, ač o něm v některých příslušných otázkách řeč jest příležitostně, na př. jde-li o účinek klesající neb stoupající hodnoty peněz na výši reální mzdy. Kniha má po úvodě čtyři rozdíly: Základní poměry výdělečné (jmění, hodnota a cena) — státní účinky na nabývání výdělečná (živnostenská politika, dávky veřejné) — peníze — dluhy. Psána jest se zřejmou snahou po přesnosti výrazu, ale slohem dosti těžkým, abstraktně se vtoušenými matematickými vzorci, zřídka pomocí osvětlujících příkladů a veskrz s důsledným nahrazováním cizoslovců v názvosloví obvyklých názvy z brusu novými od autora utvořenými.

Nás tu arci zajímá především spisovatelovo stanovisko zásadní. Naznačeno jest hned v úvodě slovy těmito: »Státní hospodářství může býti co do praktického použití tak rozličné, jako jsou rozličny zvláštnosti státův a jejich zřízení, co do nauky tak nestejně, jako jsou nestejná hlediště, podle kterých pro toto hospodářství může býti sosenována soustava nauky. Má-li tudíž býti možným hospodářství státní očistěné od všeliké libovolenosti a nahodilosti (tedy státní hospodářství opravdové a pravé), nelze toho dosíci jinak než když spočívá na zákonech přirozených. Pak ale zaručuje neklamnost, ježto příroda, aby potřebám vyhověla a pořádek zjednala, ve všem se běře cestou nejkratší a nejbezpečnější; protože ona, ať jakkoliv jest v ní činnou moc silnějšího, při vesle světa duchového nechce míti hraničného boha násilí, nýbrž mravnosti a to chtíti musí, ježto na tom závisí zachování právě toho světa, tudíž části veškerosti přírodní.« Panují-li rozmanité shody v hospodářském životě různých států i v různých spisech o státním hospodářství, jest to právě tím, »že trvají přirozené zákony států hospodářské, jejichž hodná část nepokrytá a velitelsky se projevuje«. Odchylna od přirozených zákonů těchto připouští se toliko v »opatřeních nutné obrany«. Co rozumí takovou nutnou obranou, poznáváme na př. v odstavi o clech, která připouští právě jen potud, pokud by šlo o vyrovnání nestejnoměrných podmínek soutěžních a tedy i ceny určitých výrobků, jež jsou způsobeny rozdílností dávek na dotčené výrobky položených. Zná tedy toliko odvetné úlohy cla. Jinak ale jako normální působnost moci veřejné uznává pouze odstraňování překážek obecných, nikoliv přímé zásahy podporovací. A proto ani nepřipouští cest středních. »Nedá-li se státnímu hospodářství ani plně se bráti širokou silnicí libovůle (t. j. státního řízení), ani plně cestou přirozenou, nýbrž upravuje-li se mu cesta středně, jest to bezpečný prostředek, aby se vše uvedlo na scestí.« Jako všichni vyznavači přirozených zákonův naplněn jest přesvědčením, že každý tlak, kterým se brání působnosti přirozených zákonů, vyvolává protitlaky účely zamýšlené

mařící nebo odpomoc ve smyslu přirozených zákonů samých zjednávající. Proto také rád prodlévá u samočinných náprav, jež při porušení rovnováhy za plné svobody bezděčnou nutností se dostavují. Ano nic ho z doktrinářsky důsledného souzení neruší ani skutečnost, že může při volném věcí běhu někdo újmy utrpět. »Kdo přijde na zmar, protože zákon dopouští, co příroda žádá, připisuj zlo svému neblahému osudu, nikoliv však řízení státu.« A podle těch hledišť probírá krok za krokem zařízení hospodářsko-politická své doby, skoro všechna ještě v tehdejší Rakousku z merkantilistického období trávší, a provádí na nich svou kritiku. Mohli bychom říci, že z nemalé části jest jeho spis kritickým komentářem s hlediště přísného liberalismu k současným zařízením rakouským.

Jest-li tedy Buquoy svým názorem blížek směru, jenž od tábora Smithova vede k sociálním politikům novověkého stříhu, stojí naopak Aehrenthal v řadě, jejíž nazírání na konec vyvrcholilo v Bastiatových »Harmonies économiques«. I on jest představitelem určitých tendencí tehdejší časové literatury, směru některých smithovských epigonů, kteří učení mistrovo doktrinářsky přiostrčili, v Richardu Cobdenovi měli praktického hlasatele a organisátora, v německé Freihandelsschule své pokračovatele. Řekněme krátce: Aehrenthal jest v Čechách předbřeznových výrazný manchestrián. A není nemožno, že to přece jen spolu působil hamburský vzduch, neboť víme z novověkých dějin, že severoněmecká města obchodní přála svobodě obchodu.

Z vrstevníkův obou mužů právě předvedených nenáleží František Jos. Gerstner (nar. 1756, zemř. 1832) pouze k osobnostem v dějinách techniky a technických nauk významným. Jeho dvě pojednání »o vozidlech a cestách«, uveřejněná 1813 ve spisech pražské učené společnosti,²⁰⁾ jsou i po stránce naukové důležitým činem národohospodářským. Pojednání ta rozhodla na celé století o osudu průplavního projektu mezi Vltavou a Dunajem, o který během časů několikrát bylo usilováno a právě tehdy zase poznovu. »Bon livre, utile à consulter par les économistes et par les ingénieurs«, napsal Blanqui v knihopisném dodatku své »Histoire de l'économie politique en Europe« pod titul francouzského překladu této knihy. To není prázdné slovo. Ne vždycky řídili se i technické i hospodářské literáty ve sporech o otázky průplavní příkladem Gerstnerovým. Jestli v takových věcech zřetelem národohospodářsky jedině oprávněným náležitě odhadnouti zřizovací a provozovací náklady a pravděpodobnou míru

²⁰⁾ Úplný název zní: Zwei Abhandlungen über Frachtwagen und Strassen und über die Frage, ob und in welchen Fällen der Bau schiffbarer Canäle, Eisenwege oder Strassen vorzuziehen ist.

úhrady, již podnik sám z provozování slibuje. Ne vše, co jest technicky možno, jest už spolu hospodářsky správně a účelno. Spisy syna jeho Františka Antonína (nar. 1793, zemř. 1840), který dle myšlenky otcovy tiskem propagoval železnou dráhu či — »dřevěnou a železnou« (Holz- und Eisenbahn) mezi Vltavou a Dunajem, k níž privilegium získal a pak též valnou část stavby sám provedl, nemají přímého významu pro obecné nauky národohospodářské, ale jsou nad míru cennými příspěvky nejen k dějinám techniky železnic, nýbrž i k historii jejich počátků. To platí zvláště též o jeho prospektové studii o první ruské železnici z Petrohradu do Carského Sela a Pavlovska.²¹⁾ Ostatně nezaslouží zapomenutí ani věcně i formálně pěkná řeč hraběte Kašpara Sternberga ve valném shromáždění c. k. privil. pražské společnosti železniční ze dne 29. března 1829,²²⁾ kteráž ukazuje, že myšlenka individualisování drah železných dle částečné vozby a ekonomické závažnosti spojovaných míst i dle terrainu byla již tehdy dobře chápána.

Mohu už jen pouhým uvedením jmen se dotknouti zajímavých národohospodářských statistiků doby té, jako zejména gubern. rady Karla Aug. Neumanna, K. J. Kreutzberga a prof. Jiřího Norb. Schnabla, kteří nám zůstali pomůcky k poznání a posouzení národohospodářských poměrů země v první polovici XIX. věku, zvláště hojně a platně posléz jmenovaný, také hraběte Bedř. Deyma, který psal zejména o úvěru a bankovním a klesl dráhu zřízení bank hypotečních, hlavně však Fr. Braunera, který nám z posledních chvil před velkým dílem vyvazení brněnselských zůstavil trvale cenný spis o selských poměrech v Čechách.²³⁾ I ty dva satirou čišící obrázky, jimiž ozdobil obálku své brožurky »O robotě a vykopení se z roboty« (1848) počítám mu za sociálně-politický čin.

Literárnímu historikovi národohospodářskému v Čechách jest však ještě naléhavější povinností splatiti dluh vzpomínky oceňovací, který už přes půl století zůstává nevyrovnan. Platí knězi Bernardu Bolzovi.

V též čas asi, ve kterém V. Gust. Kopetz projevoval svůj soud o novověkém učení socialistickém, napsal v tichém chudobném ústraní svém

²¹⁾ Erste russische Eisenbahn von St. Petersburg nach Zarskoe Selo und Pawlowsk (vydán v Lipsku 1837). — Na první koňskou dráhu mezi Budějovicemi a Lincem se vztahují jeho spisy: Über die Vortheile der Unternehmung einer Eisenbahn zwischen der Moldau und Donau (Videň 1824 in 8°) a pod tímž titulem a s obsahem změněným r. 1829 in 4°.

²²⁾ Erster Jahresbericht der Direktion der k. k. priv. Prager Eisenbahngesellschaft (projektovaná z Prahy do Plzně přes Křivoklát, provedená do Lán, základ pozdější buštěhradské dráhy).

²³⁾ Böhmisches Bauernzustände. (Praha 1847.) Brožura o robotě v textu dotčená vyšla po německu i po česku.

kněz, k němuž celé jedno pokolení inteligence v Čechách shlíželo s vděčnou úctou, knížku »Vom besten Staate«,²⁴⁾ jež zůstala podnes nevytištěna. Dá se souditi dle předmluvy, že pochází vskutku z pozdních let jeho života. Rukopis její chová zdejší knihovna musejní. Podrobnější výpásání obsahu spisu toho dosud, tuším, nebylo nikde podáno. Bolzano sám, jak se podobá, také na vytištění jeho za života svého nepomýšlel, ale v předmluvě důtklivě upozorňuje toho, do jehož rukou rukopis svým časem přijde, že bude od něho požadovati účet před soudnou stolicí Boží ze způsobu, jak spisem naloží. I připomíná každému, kdo by se odvážil jej potlačití nebo zničití, zodpovědnost, kterou by měl, kdyby opožděně došla k vědomosti lidské i jen některá z ideí opravných ve spise obsažených, jejíž uskutečněním by se mohlo lidem způsobiti dobro. Sámť takovou váhu kladl na spisek svůj, že jej pokládal za »nejlepší a nejdůležitější odkaz, jež může lidem, svým bratřím zůstaviti,« a přese všecku skromnost vlastního o něm úsudku, jest přesvědčen o jeho původnosti. Přes to nelze arci vylučovati pravděpodobnost přímých neb nepřímých vlivů socialistických spisů z první polovice XIX. věku, byť i poukazy literární vesměs ve spise scházely. Ale jako vůdčí ideu u muže tak veliké a pronikavé zbožnosti lze právem především předpokládati křesťanský názor o majetku jako věci svěřené jednotlivcům pouze do správy k dobru bližních. I křesťanské názory o *justa merx* a *justum pretium*, předmětu hojných a horlivých rozborův u středověkých filosofů křesťanských, nemínuly se asi u něho s účinkem.

Bolzano u v spisek o nejlepší státě nepomíjí žádné podstatné stránky státního života a zřízení i života společenského, byť by se i některými obíral jen velmi povšechně. I máme v něm opravdu pokus nové nauky o státu — ovšem úplně odchylné od ideálů francouzských filosofů XVIII. věku i od toho, co učil po nich Kant a Vilém Humboldt — nauky na opačném křídle stojící, socialistické. Velmi složitě si představuje ústrojí zákonodárné, vylučuje všechno šablonovité zařízení hlasovací a přisuzuje podle různosti látky, o jejíž úpravu běží, rozhodující účast jednotlivým vrstvám a skupinám občanským, jichž prospěchů neb zájmů příznivě neb nepříznivě by se dotýkala. Nezapomíná při tom ani na ženy. Nakolik pak jde o řády majetkové, nečelí sice k zásadnímu odstranění soukromého vlastnictví ani na prostředcích výrobních, přece však venkoncem se přimlouvá za pronikavé zásahy veřejné moci do nakládání majetkem, do práv koupě i prodeje a do stanovení ceny; kromě toho však osnuje podstatná omezení

²⁴⁾ V seznámech spisů Bolzanových ovšem se knížka jeho uvádí. Poněkud blíže se o ní zmínila Marie Červínková ve studii: Bernard Bolzano, Životopisný nástin. Otisk z Osvěty 1881.

soukromopodnikatelského zřízení namnoze až k dokonalému jeho odklizení. Zásadně vyhrazuje tržbu státu a veřejným korporacím. Vylučuje soukromý úvěr dopustiti chtěje výlučné prostředkování jeho skrze veřejné pospolitosti s náležitým zřetelem na potřeby a na užitky, jež mohou vzejíti z upotřebením každé zápůjčky, a ovšem má těm pospolitostem náležeti, aby samostatně stanovily míru úroku a to jak nejmírněji. Užívání peněz kovových uznává za potřebné toliko vzhledem k obchodu zahraničnímu, pro domácí má (jako B u q u o y) za postačitelné peníze papírové. Vlastnictví půdy orné sice nechce postátniti, ale vzdělávání její má býti svěřeno pospolitostem složeným ze členů vlastníkovy rodiny a z pomocných sil cizích na základě pevné právní úpravy jejich podílů na výtěžku, aby si nikdo nemohl vlastniti zisky s hodnotou jeho účasti nesrovnalé. A na obdobném podkladě společenstevním žádá si míti zřízení také výrobu průmyslovou. Naprosto zamítá soukromé vlastnictví domův obytných, chtěje vyhraditi je toliko obcím s právem i povinností pečovati o zaopatření všech příslušníků jejich zdravým a levným bydlením za obecného a naprostého vyloučení všeliké nádhery. Saint-Simonovský vzor připomínají jeho návrhy o právé dědickém. Máť býti vyloučeno dědické právo pokrevenské, státu se má vyhraditi všeliká pozůstalost se závazkem, aby z ní zabezpečil nejučelnější vychování pozůstalých dětí, ostatkem však aby naložil tak, jak by nejlépe svědčilo obecnému dobru. S puritánskou přísností vzpírá se proti všeliké přepychové nádhře soukromé, přeje umění jen s výhradou, pokud ušlechťuje a povznáší, tak i literatuře vůbec. Nemá se připouštěti, aby lidé vyhledávali své povolání v provozování výkonů čire zábavních, ani básnění nemá býti trpěno jako výlučné povolání leč výjimkou, kde je rozhodné nadání a cenné výkony. Vzácná díla výtvarného umění mají býti vyloučena ze soukromého vlastnictví, mají se veřejným nákladem přístupnými učiniti obecnosti. Ostatně pokládá za nepřiměřenost, aby někdo věc, jež pro něho se stala bezcennou, za peníze prodával, je-li tu jiný, nuzný, jenž by jí upotřebiti mohl. Že nemá býti žádných právních předností osobních a jen mají platiti přednosti na zásluze založené, rozumí se v tom souboru názorovém samo sebou.

Podají se nepochybně nalézti srovnáním s ostatními vytištěnými spisy Bolzanovými některé a snad mnohé spojitosti s ideami tohoto díla, jehož jen hlavní rysy byly zde neúplně naznačeny. Jisto jest, že teprve obsah tohoto díla posmrtného zjednává úplný obraz duševní jeho postavy. Kdyby bylo vyšlo, či, jak správněji sluší říci, vyjítí mohlo v čas sepsání, bylo by autora postavilo do prvních řad křesťanských socialistů, byť by se jeho účinek byl nutně omezil na to, co jedině mohly v lidech způsobiti i jiné spisy stejného ducha a rázu: jisté morální sebevzpamatování. A to by

byla způsobila kniha, z jejíž každé stránky a řádky vane duch ethické čistoty a povznesenosti. I věřím životopiscům, že hrabě L e v T h u n, od něhož B o l z a n o zdráhal se přijmouti nabízenou stálou rentu, dokud nesezná názory jeho z rukopisu tohoto, od šlechtného svého záměru jimi zvrátiti se nedal.

Jinak má tento socialistický spis — přes to, že autor sám pokládá za vyloučené náhlé provedení svých návrhů — všechny slabé stránky sociálních utopií: přílišný optimismus co do psychologických i mravních předpokladů a nedostatek soudnosti v příčině proveditelnosti technické. —

Rozhlédneme-li se po postavách zde předvedených a jejich díle, byt chvatně nastíněném, neuzavřeme své úvahy bez uspokojení. Účast synů země naší v oboru národohospodářské práce vědecké za první polovici XIX. věku zasluhuje si čestný list v dějinách odborné vědy. A jaká zajímavost postav: Technik, který dává národnímu hospodáři vzor střízlivého pojmání — učitel národního hospodářství, který s velkou výzbrojí odborné znalosti literatury uvádí nový směr do vysokého učení, nedovede však ještě rozřešiti methodový problém — muž, který rozšířil své obzory na místech silného žilobití obchodního a na konec zhola se poddává víře o přirozeném řádu — osvícený Tory, naplněný oblibou pro matematiku a přírodní vědy, který, vystihnuv methodovou záhadu, názor o přirozených řádech překonává a stává se rozhodným sociálním politikem — na konec zbožný kněz, jenž pokolení budoucímu jako svůj nejcennější odkaz zůstává spis socialistický. Věřu, že časem není neúžitečno vykopávat z hrobů zapomenutí.

—o—o—o—

VĚDA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

počátkem XX. věku.

V podstatě přednešeno ve slavnostním shromáždění prvního vědeckého sjezdu českých právníkův o letnicích 1904. (Sborník věd právních a státních v Praze, ročník IV.).

I.

Jsme ve svém letopočtu ještě blízcí číslu končícímu dvěma nulami. A tato čísla mají jisté kouzlo pro mysl lidskou. Povzbuzují k retrospekci a výhledům. I mohlo by se zdát, že nebyl ani předmět přítomné úvahy zvolen z příčiny jiné, než z této nahodilé kalendářové. Leč není tomu tak. Otázka po stavu národohospodářské vědy na počátku dvacátého věku má hlubší důvod v dějinách vědy samé. Sběhly se opravdu na sklonku věku XIX. skutečnosti, jež nemalou měrou určují a na dlouho asi budou určovati směr a ráz vědecké práce v oboru našem.

Především došel jistého usmiřujícího vyřízení dlouholetý spor mezi abstraktnou methodou tak řečené klassické školy národohospodářské a realstickou methodou tak zvané školy historické, spor, kterému vystoupení mladší větve posléz dotčeného směru pod vůdcovstvím Schmollerovým dodalo silné podpaly, až pak na výsost se přiostrčil v polovici let osmdesátých, po vydání Mengerovy knihy o methodě věd společenských.¹⁾ Ale všestranné rozborů z toho podnětu přispěly tou měrou k vyjasnění cílův a cest, že lze plným právem tvrditi: spor ten jako zásadní jest překonán. Uvidíme, že bylo možno jej překonati teprve tehdy, když se podařilo naprosto odloupnouti starší methodu od základního sociálně-filosofického názoru, jemuž původcové její podléhali.

Druhou pak takovou vážnou skutečností jest otřesení hospodářsko-historické theorie Marxovy, jež nebylo způsobeno pouze tak zvanými měšťáckými ekonomisty a filosofy, nýbrž v poslední době také kritickými útoky sosnovanými od vědecky nejschopnějších hlav německého tábora sociálně-demokratického.²⁾ Nepodmanilo sice sobě učení Marxovo nikdy měrou tak rozsáhlou vzdělané duchy své doby, jako druhdy sociální filo-

¹⁾ C. Menger: Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften. (Lipsko 1883). Z velikého množství úvah, posudkův a odpovědí budtež jen uvedeny G. Schmoller: Zur Methodologie der Staats- u. Socialwissenschaften (jeho Jahrbuch 1883), a C. Menger: Die Irrthümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie (Víděň 1884).

²⁾ Z těch náleží sem hlavně Bernstein (Die Voraussetzungen des Socialismus u. die Aufgaben der Socialdemokratie, 1899 — a jiné spisy) a David, Socialismus und Landwirtschaft (I. díl 1903).

sofie, k jejíž vyznavačům a spolustrájcům náleželi zakladatelé vědy národohospodářské — ale bylo nejdůmyslnějším dílem ze všech, jež vyhledávala vědecké formule pro mocné sociální kvašení naší doby. A dosud přese všecky rozkladné útoky má mnoho přívrženců, jejichž pravověrnost udržuje starostlivý zřetel na stranu a potřeby taktiky, oživuje obava, že by z otřesení autority mistrovsky posláno nebezpečí pro jednotu celého hnutí, ač ovšem socialismus jako určitý směr sociální politiky na učení Marxovu zrovna tak nevisí, jako z něho teprv nepovstal.

Nepopíratelná skutečnost nastalého otřesení marxismu nabývá však zvýšené zajímavosti, že jí vlastně padá již druhé z materialistických poznání dějin o hospodářská hlediště se opírajících, jež během století mysle lidské ovládala. Neboť ráz takové materialistické teorie dějin má právě také ona sociální filosofie, o níž jsme pravili, že byla filosofickým východištěm zakladatelů vědy národohospodářské v druhé polovici XVIII. věku. V ní i v Marxově má hospodářský život určující vliv, v oné však — v sociální filosofii individualistické — není osnovným živlem jediným, ač podstatným, v Marxově jest rozhodným, základně a výlučně určujícím. Ti, pro něž dnes jsou odbyty obě, mohou si dovoliti objektivný úsudek, že Marxovo učení stojí i vědecky výš než individualistický názor světový, dítko racionalismu věku XVIII., jemuž nadobro scházal smysl historický. Od něho právě liší se učení Marxovo svým stanoviskem vývojovým. Vystupuje jako generalisace historická a třeba jí v pravdě byl vlastně podkladem přírodovědecký názor evoluční, ona aspoň, činíc minulost útvarů historické nutným průchodem k budoucím, nemusila minulost ztracovati jako pásmo bludů. Tedy z její podstaty samé plyne vlastně mnohem méně revolučnosti nežli z individualismu, který ve všech svých směrech a jejich důsledcích byl revolučním. Obě učení se však přece zase stýkají v optimistickém názoru, jenž u marxismu jeví se vzhledem k budoucnosti, tedy vzhledem ku překonání třídních bojů, k němuž dle něho vývoj vede, u sociálních filosofů individualistických pak v bezpečném tvrzení o nejlepším pořádku světa a společnosti, jakmile jen konečně bludné útvary minulosti budou překonány a společnost dle přirozených řádů ustavena. Především pak jsou obě učení v tom shodna, že jsou teoriemi o mechanicky nutném průběhu společenského děje, jehož lidé svými snahami a vším dychtěním jsou bezděčnými nástroji, tedy v tom rozumu: společenské přírodovědy.

Tímto vytčením obou na konci věku XIX. pro vědu národohospodářskou nejvýznamnějších skutečností jest spolu naznačeno, že hledáme základní kriteria pro úsudek o přítomném stavu vědy naší ve stránce noetické a metodové. Dalo by se zajisté řešení úkolu našeho provést i tak, že by

se zevrubně zjistil počet a dosah nesporných již pravd, v jichž držení věda naše tou dobou se nalézá. Leč právě podobný pokus, jež každá vědeckým duchem psaná učebnice činí zbytečným, za příčinou odůvodnění nevyhnutelně by musil zajíti až k východištím, v nichž ony pravdy tkví svými kořeny, a v těch mezích samých jako zkušebního kamene se dovolati logických method, jejichž pomocí byly nabyty. I neobešel by se bez toho způsobu osvětlení, odůvodnění a opodstatnění žádný podobného druhu rozhled, věnovaný kterémukoliv oboru vědy. A nejen nějakému oboru věd duchových, také přírodních! Toť signum temporis ve vědách vůbec. Všecky pocítují občas a pocítovaly během posledních desetiletí potřebu ohledati svoje základy, přezkoumávati možný dosah svých poznání, logický ráz a poznávací hodnotu svého vědění. Potřebí jen se upamatovati na jména Helmholtz, Du Bois-Reymond, Mach, Ostwald, abychom si uvědomili, kterak mnohé vedoucí hlavy věd přírodních se neuspokojují důvěřivým budováním na převzatých základech, ani pouhým vybrušováním a třibením svých podrobných method pracovních, v přírodních vědách tak znamenitě již vyvinutých, nýbrž podstupují pronikavé výlety do říše kritiky poznání, aby si sami vyjasnili dosah a hodnotu pravd, k nimž dospívají a dospěti mohou. Kdož — pohlížeje na skvělé výsledky věd přírodních a měře dle nich cíl svého hladu po poznání v oboru věd společenských — nad stavem těchto pocítuje sklamaní, nechť se jen utěší. Ani vědy přírodní, svěže a směle pokračující, na podkladě svých výsledků všecky zevní podmínky našeho života přetvořující, neobcházejí se bez velkých hypotes jako vůdčích a heuristických principů; ani ony se neobejdou bez pojmů pomocných, jejichž realitu empiricky zjistit nestačí drobnohled a křivule. A nejedné z těch základních hypotes, direktivních v celých velikých oblastech bádání, potýkati jest se s kritikou, nemilosrdně všecky slabiny její odhalující — jak ukazují osudy učení descendenčního (jevíci co do zevního průběhu jisté období s krisí marxismu) i samotné kosmologické hypotesy Laplace-Kantovy. A filosoficky vyškolení badatelé v táboře přírodovědců usilují, aby obmezili užívání empiricky nezjistitelných pojmů pomocných na míru nejnutnější — zvláště těch, které jsou povahy metafysické a jen filosofům rázu Haeckelova stačí k budování domněle realistického názoru světového — a vymetají raracha teleologií, vluzujících se bezděky na místa, kde důsledný pozitivistický duch může připustit toliko výklad kauzálný, ovšem nesnadný, když má překážky ve spletnosti látky samé, jako jest na př. ve vědách biologických, nad jejichž předmět spletnější, složitější mají pouze — vědy společenské.

Nechť si tedy vroucí učeň kterékoliv vědecké nauky, střeže ve vnímavé

myslí jako poklad sumu jejích ladně a sousledně formulovaných pouček, bolestí pocituje nad otřesy, které mu v zamilovanou stavbu přináší nějaký znova se probouzející methodový spor neb nájezd kritiky poznávací — po drahách těchto základových přestaveb postupuje pokrok věd. A není-li tudíž ani naše téhož osudu ušetřena, nebudeme klopiti hlavy v pessimistických pochybách o možnostech vědeckého poznání, nýbrž vítati v tom svědectví o neutuchajícím ruchu pokrokovém, o důvěře v možnost platnějších řešení. Oceníme to prostě jako stupně nevyhnutelně zvolného budování vědy, o jejíž dílech i nejlepších platí, že nejsou dovršením a koncem, nýbrž vždy jen etapou v pásmu nedozírném.

Takových chvil kritického rozvracování a pokusův o přestavby prodělala věda národohospodářská během půldruha sta let, od vystoupení Fysiokratů, hojně. Smíme je asi na místě tomto pokládati za známé. Spíše bude nutno jasně si představit, oč při řečených událostech šlo. Netýkalat se každá vždy těchže stránek; to, oč běželo, byly buď otázky základního názoru sociálofilosofického nebo metody badací, ve spojení s nimi však zároveň otázky poměru theoretické vědy k naukám praktickým a konečně také problém zásadního oprávnění tak řečených speciálních věd společenských, totiž toho, mají-li jednotlivé vědy společenské potrvati jako speciální či mají-li utonouti v objetí všeobecné jednotné vědy sociologické. Vědomé, programové stanovisko v posléz dotčeném směru nalzáme zejména u Comta a Spencera i uvidíme ještě, že také v německé historické škole národohospodářské počala se projevovati jistá příbuzná smýšlení.

Skutečnost, že se tak zvaný vědecký socialismus vyvinul v Německu, že dále tam měla původ svůj tak řečená historická škola národohospodářská, mohla by nás snadno svést k domněnce, že bylo německé písemnictví jedině zdrojem všeho toho otřesového kvasu ideí, ať již oprávněného či neoprávněného. Leč není tomu úplně tak. Pokud jde o socialismus, pokusil se nejenom Ant. Menger¹⁾ o obranu jistých prioritních nároků St. Simona, Will. Thompsona a jiných zrovna v příčině některých stěžejných tlesí tak řečeného vědeckého socialismu, nýbrž i Bernstejn²⁾ se ohradil proti tendenčnímu škatulkování Friedr. Engelsa, které, lišíc mezi socialismem utopickým a vědeckým³⁾, pod onen řadí vše, co předchází troj hvězdí novověkých vědeckých předáků socialismu německého. Co pak se týče ostatku, tu ukazuje zejména Anglie obraz vysoce zajímavý. Byvší

1) Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag, 2. vyd. str. 83.

2) Wie ist wissenschaftlicher Socialismus möglich? 2. vyd. 1901.

3) Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 4. vyd.

dlouho v představě o naprostém tvůrčím prvenství Smithově podporováno samými Francouzi, kteří úplně byli zapomněli, jakou měrou A. Smith byl učněm fysiokratickým, mělo anglické vzdělanstvo na počátku druhé polovice XIX. věku takměř obecně za to, že věda národohospodářská v podobě, jakou na podkladě Smithovském obdržela jeho následovníky až po St. Milla, je vědou hotovou, na jejíž pevných theoremech nic podstatného více nelze měniti. A zrovna okolo stého výročí Smithovy »Inquiry« podle svědectví Cairnesova¹⁾ i Ingramova²⁾, přívrženců dvou směrů velmi odchylných, taková skepse pojala jisté kruhy proti vědě národohospodářské vůbec, že pokládali politickou ekonomii za zcela neplodný předmět badání, ba za překážku účelné reformy, aspoň za nauku, která svou úlohu již vykonala a dohrála. I musil se na př. v »British Association for the Advancement of Science« Ingram opřiti pokusu některých »cultivators of the older branches of research«, kteří se jali upřati naší vědecké domovské právo v říši věd, tak že ji chtěli z předmětů jednání té společnosti vyhostiti. Ale Ingram sám v řeči nemálo zajímavé podstoupil obranu její vlastně toliko pod ochranným štítem sociologie, ježto dle něho otázka, jsou-li hospodářské jevy způsobilé k vědeckému pojednávání, je zahrnuta v obecnější otázce o možnosti vědecké sociologie, o čemž že po Comtovi, Millovi a Spencerovi nemůže více býti pochybnosti. Z Ingramova výkladu také dobře poznáváme, kterak odpor Comtův nejen proti methodě Smithovské, nýbrž vůbec proti politické ekonomii jako speciální vědě měl v Anglii nemalý účinek; ale rovněž na mysle Angličanů mnoho působila nechuť projevovaná v jedné části literatury — k níž náleželi také Carlyle a Ruskin — proti »egoistic spirit« národohospodářské vědy v rouše panující školy.

Ať ostatně již byly zdroje odporu kterékoliv, vždy v nich má úlohu některé neb některá ze čtyř hledišť výše naznačených jako osa příslušných myšlenkových rozporů a proudů. Třeba tedy k nim jednotlivě přihlédnouti a zajisté jest třeba povšimnouti si především látky základní: sociálofilosofických východišť.

II.

Prostší myslí obecného člověka jest mnohem snažší pochopiti to, co nazýváme zákony přírodními, nežli opravdu pojmuti ráz a význam toho,

1) V přednášce z listop. 1870, otiskné v jeho Essays on Political Economy, theoretical and applied.

2) The present position and prospects of Pol. Econ. (1878). — Před tím byl již David Syme v pozoruhodném spisu »Outlines of an industrial science« (Londýn 1876) kriticky proti methodě starých vystoupil.

co zoveme zákony společenskými neboli zákony sociálního života. Jeho, stojícího uprostřed šumu a ruchu praktických snah v obci, okresu, zemi a státu, vnímajícího denně z novin ohlasy parlamentních bitek o různé požadavky nebo nové úpravy i úkoly správy veřejné a zvyklého na denní, často příkrou kritiku pohnutek a úmyslů státníků, úřadův a stran, nepoutají vědy společenské jako theorie, t. j. učení o typických tvarech a pravidelnostech příslušných jevů, nýbrž hledá v nich nauky praktické jako zdroje vůdčích hesel a direktiv o tom, co býti má, na rozdíl toho, co jest, oč naopak zase na prvním místě běží každé snaze vědecké. Nikde to v přítomné době nevyšťupuje zjevněji než vzhledem k t. zv. vědeckému socialismu a nejvýraznějším jeho reprezentantu M a r x o v i. E n g e l s, věrný soudruh M a r x ů v, jak již podotčeno, naznačil rozdíl někdejšího, t. j. celkem předmarxovského socialismu od M a r x o v a slovy: Od utopie k vědě. Socialismus před M a r x e m i R o d b e r t e m až na malé záblesky myšlenkové, jež nebyly dost propracovány, aby se mohly státi pilíři theoretických soustav, zůstává na úrovni prosté nauky praktické. Podává pouhé návody, s větší menší dávkou citu a horlení sosnované o tom, jaký stav společenský by se zavésti měl k lepšímu blahu tříd nynějšími řády stísněných i celku, formuluje ideály lepšího a nejlepšího společenského zřízení. Nic podobného u M a r x a. Proto nepotkáváme se u něho také s podrobnějšími konkrétními obrazy příští kolektivistické společnosti. Kolektivistické příští, jež konec učiní bojům třídním, které naplňují dějiny, vyplyne dle něho s nevyhnutelností vývojevého zákona, z útvarů přítomných, jako tyto jsou plodem minulých.¹⁾ Ono přijde jako nutný plod dějin, nezávislo jsouc na číkoli vůli a usneseníh, přijde i kdyby sám proletariát pro ně na ten čas ani smyslu a pochopení neměl.

Jsoutě všechny společenské útvary výsledkem forem života výdělečného (to jest jádro ekonomického materialismu jeho) a tento výdělečný život probíhá pod určujícím vlivem základního zákona řádů kapitalistických, zákona koncentračního, podle něhož se prostředky výrobní soustřeďují v ustavičně menším kruhu rukou, až se toto soustřeďování samo přivede ad absurdum, protože vnitřní rozpor trvajícící mezi soustavou výrobní, jež stále větší měrou se stává společenskou, a osobním vlastnictvím prostředků výrobních kapitalistický ráz nynějších zřízení učiní neudržitelným. Všecky jednotlivé kardinální poučky theorie M a r x o v y — jeho učení o hodnotě a přivlastňování nadhodnot, o rostoucí produktivnosti výroby za relativního klesání podílu dělnictva na výsledku práce jeho, o krisích národ-

¹⁾ Ponejprv je ten názor rozvinut v »Kommunistickém manifestě«, pak ve spise »Zur Kritik der politischen Ökonomie« určitěji, než v hlavním jeho díle samém.

hospodářských z toho vyplývajících a jejich nutné pravidelnosti — jsou že nic na světě není vzdálenějšího pravé podstaty podobného učení než nářek a rozhořčené obžaloby na stav přítomný nebo nějaké o kritiku jeho opřené návrhy na něco lepšího. Nikoliv. Společnost naše přítomná není špatnou, nemůže býti jinou než jest, jest (podle B e b e l o v a slova) nejlepší z dosavadních, neboť z ní neodvratnou logikou rodí a zrodí se téprv ta nová, ještě lepší.

V tom se však s dojemnou svorností stýká u nás i jinde bourgeois, nevrly nad tuhou vymahačností a požadovačností dělnických vrstev a připisující každékoliv zájmové hnutí dělnické, každou srážku podnikatelstev s dělníky na vrub »socialismu« — s tisíci a tisíci nadšenými členy velké armády, zdobící se rudým květem, že jim pro podobné theorie schází smysl a pochopení. Oni potřebují pro každý jim nelibý zjev společenský zodpovědné osoby, jednotlivce, vlády, třídní celky a pod. a tak jest jim i všecken socialism jen věci žádosti a přání — spravedlivého či ničemného podle stanoviska, — něčím, co se vlastně chce a dá vybojovat, vynutit svornou vůlí a důrazem mass, anebo zabránit protitlakem společenským i mocí veřejnou. Ano i sama publicistika sociální demokracie nezdá se býti příliš orthodoxní, pokud jde o řečený podstatný a základní ráz nauky učeného knihomola M a r x e — byloť by jinak těžko pochopiti, proč takovou měrou a neunavně plýtvá kritikami ze zdroje mravního rozhořčení naproti všemu, co nemá cejch její strany, naproti vejci, z něhož se podle učení mistrova přece bezpečně líhne a vylíhne kuře budoucí společnosti. Ovšem bývá to slabou stránkou tuhých deterministů společenských, že se zapomenou a pustí se do ostré mravní kritiky těch, kteří přece podle podstaty jejich učení jsou pouhými nástroji dějin. Kouzlo kritiky pohnutkové ve všelikých záhadách a sporech společenských bývá právě příliš svůdno. O samém M a r x o v i v tom směru arci platí: že také Homér si někdy zdřímne. I dojistá nemá nepravdu Š t a m m l e r, když tvrdí, že nikoliv M a r x o v s k ý, nýbrž vlastně »utopický« socialismus je evangeliem mass a pro massy, jemuž obecný bourgeois také jinak nerozumí¹⁾.

Tento psychologicky dobře odůvodněný zjev jest pro nás proto důležitým, žeť ukazuje jen obdobu osudův individualismu samého, základního sociálně-filosofického východiště nové vědy národohospodářské, jež se tvořila od polovice XVIII. věku mezi soudruhy francouzských encyklopedistův, na jejichž ramenou pak se vznesl A d a m S m i t h. Filosofům té doby a

¹⁾ Wirtschaft u. Recht. (1896) str. 53 a násl.

všem jejich nohsledům byl individualismus základním axiomem¹⁾ celého názoru společenského. Stát a všeliké společenské útvary i řády jsou tu k vůli jednotlivcům, povstávají a mění se vlivem jejich pudů, snah a potřeb, a v tom spočívá odvěký přirozený řád společenský, z toho plynou přirozené zákony společenské. Docela brutálně s hledišťe moci, způsobem, který důsledně vedl až k formulím anarchismu, pojímali jej jedni; druzí — a mezi ně patří právě Fysiokraté, zakladatelé nové vědy národohospodářské v odporu k merkantilistické mnohovládnosti státní — uvedli jej ve spojení s ideou »přirozeného práva«, z povahy lidské vyplývajícího, které klade meze jednotlivcovu sobectví ve zřetelích na stejné oprávnění jiných.²⁾ Jim tedy nikterak neběželo jen o to, vypracovat a vyhloubat pouhé nějaké učení o čemsi lepším, co by se mělo zavést, oni chtěli ukázat, co plyne z povahy lidské od věků do věků stejně, co jest přirozeným řádem společenským, proti němuž tudíž všecky s ním nesrovnalé skutky veřejné moci, zákony státní a opatření vládní byly pouhé hříchy a bludy, jež se na lidech a státech mstily vším nezdarem a bídou, vším společenským neblahem dřívějším i přítomným. Odtud známé praktické heslo ono »Laissez faire«, k němuž se přidává věta M i r a b e a u o v a: »le monde va de lui même« (svět se řídí svými zákony), jež řízně vyjadřuje ráz této nauky jako »společenské přírodovědy«, obdobné tomu, co nazýváme v užším smyslu vědou přírodní. Není vůbec žádné formule, která by přírodovědecký názor společenský vystihovala stručněji než tato věta, náležející dávno mezi »okřídlená slova«. Myslím na abstraktní myšlení nezvyklým tento rozdíl sociálnofilosofické teorie a nauky praktické byl příliš subtilným. Individualismus byl jim srozumitelným jen jako praktický postulát a proto také byl důsledný liberální názor v širších kruzích dost vzácným zjevem, většinou byl jen předmětem eklektických výběrů toho, co právě hovělo zájmům stavu, živnosti, třídy atd. Každé typové vysvětlení toho, co jest, může býti jen dílem rozumové abstrakce, každé »co býti má«, ač-li se má státi heslem hromadně uchvacujícím, vyhledává si sankce v říši citů.

Tomu, kdo obrací pozornost svou především k uchvacující moci, kterou podobné požadavky působí na massy, stávající se vůdčími hesly ve velkých událostech dějin, může se pak ovšem zdáti, že teorie jim za podklad slou-

žící nejsou ničím více než služebnými formulami oněch praktických hesel a hnutí. Jakousi oprávněnost může tento názor arci si vyvozovati z účinku, neboť teorie samy mohou pominouti a pomíjejí vlivem nových poznání, aniž tím již pomine praktické hnutí samo. Tak slavil liberalismus i v Německu i v Rakousku teprve své hody, když individualistický názor světový byl už podkopán. Avšak bylo by přece docela nesprávně, kdybychom chtěli věc pojímati tak, jakoby ty teorie samy bývaly jen chytrácky vymyšleny z jistého taktického úmyslu, pouze jako vědecké pláštiky pro praktické cíle. Nic nám nedává práva z podobného čehos podezřívati jejich původce. Kdo si jen trochu uvědomí, jakou měrou západoevropské filosofii již v XVII. a zvláště v XVIII. věku dává ráz materialistický názor světový³⁾, tomu přímo do očí bije dokonalá vnitřní souvislost národohospodářského individualismu s celým tímto světem myšlenkovým³⁾. V době vítězného ducha přírodovědeckého, jenž všecek zevní běh života pojímal pod zorným úhlem tuhé, mechanické zákonitosti, nemohla myslivé hlavy uspokojiti hesla o tom, kterak by svět měl býti učiněn lepším, čerpaná z pouhých úvah účelnosti. Proto musilo pro ně to, co chtěli, dostati základ pevné, samoděčné nutnosti, musilo vyplynouti jako důsledná aplikace theoretického poznání, ne jako pouze chtěná, nýbrž jako přirozená nutnost. Teprve odtud čerpá sílu vůdčovský zápal ve snahách o praktické změny veřejných zřízení.

Žádným způsobem nevystačí však ocenění jistých sociálnofilosofických teorií jako pouhých služebných formulí určitých hromadných snah časových tomu, kdo chce pochopiti dějiny určité speciální vědy, jež byla v souvislosti s těmi teoriemi a na podkladě jejich se vyvinula. A to platí měrou nejvyšší o vědě národohospodářské. Kdo nemá na paměti ráz její u Fysiokratů a ještě valnou měrou u jejich následovatelův v »klassické škole« britské, touto základovou souvislostí podmíněný, nedodělá se jasného poznání v otázce od půl století často probírané o poměru politické ekonomie k ethice, nevysvětlí si snadno dřívější předmětné obmezení vědy národohospodářské a také nikterak původ a nutnost její později tolik kaceřované metody. Ovšem mohli bychom snadno upadnouti v pochybnosti, kdybychom chtěli u každého tehdejšího národohospodářského spisovatele naléztí výslovný a určitý výklad jeho sociálnofilosofického východiště nebo zřejmý odkaz na nějaké známé o něm učení. Nejvíce té podmínce hověí někteří Fy-

¹⁾ Fr. A. Lange: Geschichte des Materialismus. 7. vyd. 1902. I. díl. (Pokud jde o národní hospodářství, mluví o něm Lange vlastně teprv na konci dílu II. v souvislosti s materialistickou ethikou.)

²⁾ Lépe než u Lange a historiků filosofie vylíčena jest tato souvislost u H a s b a c h a: Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von Fr. Q u e s n a y u. A. S m i t h begründeten polit. Ökonomie (1890).

¹⁾ O axiomu, tedy přesvědčení vědecky nedokázatelném sluší tu mluvíti, jak správně ukazuje Dietzel (čl. »Individualismus« v Conradově Handwörterbuch der Staatswissenschaften), který odvěký zápas dvou axiomů společenských, individualismu a kolektivismu, až do příslušných sporův mezi starověkými filosofy řeckými sleduje.

²⁾ Podle toho, kladlo-li se mezi ta přirozená práva i vlastnictví soukromé (což Fysiokraté činili) či nikoliv, vyvinuly se pak ze základního společenského kořene dva hlavní směry, liberální a komunistický, což krásně vykládá Dietzel n. m. u.

siokraté jako Quesnay, Mercier de Rivière, Du Pont de Nemours — už Turgot ne¹⁾). U pozdějších jen z celého rázu myšlení vysvitává. Vedet se jim jako za našich dnů lidem v politice — nepronesou věty, aby se v ní neobrážel určitý základní názor. A nejbezpečnější svědectví o zbytcích individualistického názoru najde se u všech ekonomistů, kteří trvají při myšlence, že z volného osvědčování hospodářského sobectví jednotlivců vychází na konec nejlepší dobro obecné. Neboť to jest právě významný rys materialistické ethiky, jak se byla zvláště v XVIII. věku ustálila. H a s b a c h²⁾ má snad pravdu, když příkládá veliký vliv zejména N e w t o n o v u učení o všeobecné gravitaci jako základu kosmické souvislosti. Univerzum celé postaveno pod hledisko tuhé mechaničnosti, ale spolu nejvyšší účelnosti, a tento teleologický ráz (řád a soulad Bohem chtěný ve všeobecné mechanické nutnosti) podporoval názor o podobné přirozené zákonnosti jevů společenských — společenský řád částí všeobecného řádu přírodního — ale spolu o immanentní jemu účelnosti, tak že z působnosti individuálních snah vzejde nejlepší dobro celkové; mezi užitečným (t. j. individuálně užitečným) a spravedlivým není vlastně rozporu, všecko lidské sobectví jest v pravdě jen nástrojem obecného bezděčného mutualismu. To jest ethika individualismu, kterou hlásali také ekonomisté XVIII. věku a byli hlasatelé její přímo entusiasty obecného lidského blaha a štěstí.

Zastavme se tedy především u skutečnosti prve uvedené, u poměru k ethice. Nedostatečný zřetel k požadavkům ethiky, ano přímá protiethičnost byly výtky, které mezi poznenáhlu povstávajícími odpůrci t. zv. liberální ekonomiky neustávaly se ozývati, ano staly se časem stereotypnou formulkou učebnicovou, kritickým znakem obecně za platný přijatým. Ne postačovalo by zde naprosto uvést, že neměli zakladatelé naší vědy, Q u e s n a y a S m i t h, ač jejich sociálnofilosofické východiště zajisté bylo individualistickým, nic společného s onou brutálnější podobou individualismu, která odmítá uznání určitých přirozených práv, neznala také pro egoismus jako přirozený základ společenského řádu žádných mezí. Ani by nepostačilo vytknouti, že sám slavný spisovatel »Inquiry« tuto napsal a vykládal jako část díla, jehož první oddíl tvořila jeho »Theory of the moral sentiments«, dílo o ethice, jejíž hyblem jest sympathie, a zrovna v tom spisu individualistické základy celé budovy jsou přesnější a určitější než v samé se selfinterestem účtující »Inquiry«, ve které mnoho místa mají prosté úvahy účelnostní, ač i z ní lze vyčerpati množství dokladův o S m i t h o v ě vřelém smyslu spravedlnostním a zájmu pro trpící. Ale to vše nestačí, protože jest

¹⁾ Schelle: Du Pont de Nemours et les Physiocrates. (1888.)

²⁾ Die allg. philosoph. Grundlagen atd. str. 142.

pravda, že ne jeden z epigonů S m i t h o v ý c h nalézal v ethice materialismu ospravedlnění pro tuhé a důsledné požadavky liberální až do výlučného nadsazování hmotných zájmů nad všeliké jiné »ideologické«.

Správně vyříditi se dá otázka o řečeném poměru jenom, když si náležitě vyjasníme vztah kterékoliv theoretické vědy společenské ke příslušné nauce praktické. Rozumíme-li »theorii« ve smyslu vědoslovném nauku vysvětlující určitý obor skutečností tím, že v těchto skutečnostech vystihne typické jevy a pravidelnosti jejich vztahů — jest na jevě, že nemá a nemůže míti v ní vůbec místa ethický zřetel ve smyslu určitých požadavků co do smýšlení, jednání a chování. To spočívá v logice věci. Jenom ten, jehož pojem jakékoliv společenské vědy se vyčerpává v představě nějaké nauky dávající předpisy a návody pro jednání praktické, může nepochopiti větu, že není zrovna tak žádné ethické theorie národohospodářské, jako žádné ethické lučby nebo fyziologie. Dokud nám slovo »ethicky«, jako v těchto výtkách všude, znamená požadavek šetření určitých hledišť mravních, lze říci, že všechny theorie jsou ethicky neutrální, nevyjímajíc ani ethiku samu, pokud se tím názvem v novější době často rozumívá theorie o vzniku a vývoji mravních názorův a jednání, nikoliv nauka normativná.

Požadavek ethičnosti může tudíž v celé řiši věd společenských míti místo jedině v naukách praktických. Ale zase ne v každé. Totiž v těch praktických naukách nikoliv, jež se opírají o — společenské přírodovědy. Nemůžet u těchto býti praktická nauka ničím více než prostou a přímou aplikací theorie, a ježto tato theorie svědčí o nutném zákonitém průběhu společenského děje, musí vyzníti v »Laissez faire«. Kdyby toto heslo nebyli náhodou už vynalezli v XVIII. věku, mohl je zrovna tak vynalézti na př. K a r e l M a r x, neboť u něho — jak jsme viděli — také »le monde va de lui même«.

To laissez faire, z každékoliv společenské přírodovědy vyplývající, praví arci jenom, že není potřebí pozitivní politiky nějaké, aby se jí teprve zabezpečil žádaný výsledek konečný. Nevylučuje však politiku odstraňující překážky neb přímo připravující, uhlazující cesty. Odstraňování překážek, t. j. všelikých zbytků starších zařízení individuální svobodu obmezujících, bylo nejpodstatnějším úkolem hospodářské politiky v duchu individualistickém. Připravování cest, jež by nevyhnutelný o sobě chod dějin učinily spádnějším, může zase býti jediným oprávněným obsahem politiky v duchu marxismu, neboť tu staré instituce jsou nutnými průchodními tvary, jejichž odklizování, když se přežijí, jest zabezpečeno immanentními vývojovými zákony společnosti. Běžeti může toliko o otázku tempa. Jak řečenému uhlazování cest rozuměti, o tom sám kommunistický manifest nenechal nikoho v pochybnosti. Spojení proletářů všech zemí má vlastně jen tento uhlazo-

vací, uklizovací cíl. O jaké prostředky při tom může jít v podrobnostech (vesměs ovšem ještě o proměny na půdě platných řádů), lapidárně vyslovují, bližší a vzdálenější úkoly pečlivě lišice, všechny tři známé základní programy sociální demokracie, eisenaušský, gothský i erfurtský.

Ovšem podotkli jsme již, že tento způsob distinkcí myslí obecného člověka vůbec (nikoliv pouze v táboře socialistickém) nesvědčí a proto sluší ochotně přidati, že historicky osvědčily se býti obžaloby na neethičnost liberalismu až do samotného podezírání pohnutek hlasatelův a vyznavačů prostředkem mnohem vydatnějším k roznicení a udržení účinných protiproudů než sebe bystřejší chladný rozbor teorií. Jak podpalují polínka právě z těch pasek vzata hnutí maloživnostenské neb agrární a kde by byly úspěchy socialistické propagandy, kdyby je tak horlivě nepřikládala na hranice svých agitačních ohňův, byť to i bylo zřejmě proti deterministickému duchu učení Marxova!

Nač ostatně zazlívati lidem, k nimž se stolu vědy jen drobtý se dostávají, čeho se během doby dopouštěl i ne jeden, který sebevědomě při stole seděl! Jest až ku podivu, kterak bylo někdy i lidem učeným nesnadno pochopit, že cesta k praktickým naukám, podřízeným hlediskům ethickým, vede jediné přes hrob společenských přírodověd.

III.

Nemůže býti úlohou této studie, aby zevrubně stopovala, kdo všechno a jak hrob ten kopal sociální filosofii individualistické. Jistě ne pouze národohospodářská škola historická. Především se záhy až pod guillotinu pronásledovaly dva hlavní směry individualismu samy. Mírnější byl credem ekonomistů, druhý stal se východištěm novověkého socialismu a ještě sám Marx stojí potud na půdě individualistické, že také jemu společenské spolitosti nejsou něčím předním, nýbrž pouze pro potřeby a prospěchy jednotlivců trvajícím a jimi určovaným¹⁾. Z venčí pak doráželi na individualismus kritikové panujících řádů jako Bernardi, Simonde de Sismondi a j., konservativci všech odstínů, odpůrci svobodné tržby a obnovitelé zásady politickónárodnostní v hospodářství národním (List), sociologové, kteří děj společenský osnovali na jiných generalitách trvajíce třeba ostatek více méně také na mechanických nutnostech jeho průběhu aneb aspoň z pří-

¹⁾ V tom je nejdůležitější rozdíl mezi ním a Rodbertem, který jest i co do východiště principiálním kolektivistou (sr. Dietzel n. m. u. a ve spisu »Karl Rodbertus«. Hlavně 2. díl.)

čin heuristických se opírajíce o biologické obdoby¹⁾. Bylo by křivdou nepřipomenouti zde též historické školy právní, jejíž základní názor sám jest v nejrozhodnějším rozporu s myšlenkovým východištěm individualismu všech barev a odstínů.

Pokud pak jde o rozklad učení Marxova, o ten mezi filosofy, historiky a národními hospodáři už zároveň, ač právě ne veskrze totožnými cestami, pracovali vedle přívrženců národohospodářské školy historické i novověcí obránci abstraktního badatelského způsobu »klassiků«, ne obránci jejich filosofie společenské, jen jejich metody.

Zde běží především o následky, které mělo pro vědu národohospodářskou opuštění či lépe poznenáhlé mizení individualistického názoru základního. Udati určitou hranici časovou neb událost literární, kde by vliv toho názoru rázem byl přestal, jest nemožno. Dokud a kde vedl liberalismus své široce organisované akce, stával aspoň jednou nohou na půdě řečeného názoru. Ve Francii drží jej vzpomínky revoluční a epigoni Smithovy školy. Bastiat na př. (Harmonies économiques, 1850), ještě úplně trvá na základech »ethiky materialistické«, neboť jeho slohově tak skvělé skládání o ekonomických harmoniích má své kořeny právě v oné ethice materialistické, jež v XVIII. věku bývá průvodkyní individualistické filosofie společenské. Jemu jest potud egoismus opravdu přirozeným a úplně dostatečným základem společenskohospodářských útvarů, nikoliv pouhou hypotézou z příčin ryze methodických za východiště logických operací vybranou.

A na tomto rozdílu — podkladu dedukcí, diktovaného přímo základním východištěm sociálnofilosofickým, a prosté, z nijakého axiomu sociálnofilosofického nevyplývající logické pomůcky, upotřebující vědomě prostředku hypotetických izolací jako podkladu pro deduktivný výzpyt národohospodářských zákonů — spočívá rozdíl mezi staršími a novějšími mistry abstraktních postupů v naší vědě, a z toho rozdílu vyplývají všechny další důsledky.

Není vlastně dost správně a přesně, když novější methodologové budí (snad bezděky) v čtenářích ještě potřebného rozhledu postrádajících domněnku, jakoby dedukce našich klassiků na podkladě egoismu a svobody byla od počátku a venkoncem jen čirým skutkem bystrého logického obratu. Nebyla. Byl by to spisovatelé sami jasněji pověděli; stala se jím znenáhla. Z nutnosti plynoucí ze sociálnofilosofického názoru základního stal se prostý prostředek logické operace — »Kunstgriff« — vědomě použitý k cíli ba-

¹⁾ O t. zv. organických sociologiích: Barth, Philosophie der Geschichte als Sociologie (I. díl, Lipsko) a Ward, Soziologie von heute (z angl., Inšpr. 1904), Schäffle snažil se arci své veliké dílo »Bau u. Leben« z rázu toho vyzouti. Platily tomu poslední jeho články v Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft, 1903.

dání jakožto nejcharakterističtější motiv hospodářských jednání jednotlivců v soukromohospodářském životě výdělkovém. Jakmile suverenita individuí přestala hrát svou sociálněfilosofickou úlohu, pozbylo spolu podkladu vyloučení státu, veřejné moci vůbec, z činitelů teorie národohospodářské — vyloučení zásadně důsledné na půdě individualistického názoru. Stát zas byl v národohospodářské vědě povýšen na prestol, třeba ne v rozsahu merkantilistických ideálů a Wolfovské filosofie. Přestal platit jen jako zevní, dotěrný ač nepovolaný mistrovatel přirozených processů společenských, nýbrž nabyl uznání jako nutný článek společenské skladby, zdroj důležitých organisujících, zabraňujících a korigujících působností. »Přirozený« právní řád individualistický přestal býti absolutním podkladem dedukcí a vstoupil do skrovného postavení jako jeden z historických řádů právních, který sám zase jest v toku dějin a pouze dochází zvláštního zřetele v teorii národohospodářské, jako druhý typický předpoklad jejích dedukcí, protože opravdu měrou nebývalou byl uskutečněn v nynějších pozitivních právních rádech, předem v zákonnících občanských, ale také znenáhla v oboru veřejnoprávním, zvláště v právu živnostenském a agrárním. Z uvedených příčin rozšířila se tedy látka teorie politicko-ekonomické, jak ve směru statickém — pokud jde o skladbu přítomnou — tak v dynamickém, pokud jde o příčinné proměny v toku času, a stará teorie národohospodářská, sešinitá s výšin bývalé pretense po platnosti pro všechny časy a poměry, doznala dvojího obmezení.

Předně: objevila se jako pouhý výsek z kruhu, v němž kromě hospodářství jednotlivců a jejich snah mají místo, váhu a platnost nejrůznější útvary i pohnutky a cíle jiné, jako pouhá část, která jen z mylného názoru mohla býti vydávána za celek; za druhé: jako tento výsek, t. j. jako soukromohospodářská teorie byla pouze teorií svědčící určitému, v dané době historicky vzniklému právnímu řádu. Zkrátka jako teorie soukromohospodářského ústrojí stala se pouze teorií s platností historicko-relativní, ale v tomto obmezení, jako dílo záměrně provedené izolující abstrakce, byla bez odporu výborný klíč k pochopení charakteristických rysů vyspělého obchodového hospodářství naší doby.

A důsledek další: zbaveno přítěže svého sociálněfilosofického podkladu, tedy jako zdroj zákonů historicko-relativních přestalo učení klassických ekonomistů býti překážkou samostatných ethických východíšť pro nauku praktickou, pro politiku národohospodářskou, pro řešení otázky sociální. Nešlo více o přirozené odvěké zákony hospodářského života, nýbrž jedině a pouze o takové pravidelnosti, jež vyplývají z povahy určitého právního řádu, jenž může býti změněn a jež změnit dlužno, jakmile jest zjev-

no, že ethickým potřebám doby nehoví a pokud jiný dle podobnosti k pravdě jim vyhoví lépe. S materialistickým individualismem padla i jeho ethika, jiná mohla nastoupiti na její místo, která nespolehala na soulad toho, co je užitečno a spravedливо, na bezděčný mutualismus plynoucí z individuálního sobectví.

Klidnému pozorovateli našich dnů, který jest vzdálen dusnějšího ovzduší vybojovaných už literárních sporů, mohlo se zdáti, že vlastně bylo především úkolem těch, kteří sami si dali název historické školy, aby nejen uvedenou logickou povahu starší badatelské práce postřehli, ale právě její historicko-relativní platnost nestranně odhalili, pravý to úkol historický. Co bylo příčinou, že se místo toho postavili na tak rozhodné stanovisko negace? Zdá se, že tu spolupůsobilo příčin více. První a nejmocnější jest asi, že uvědomění o nutnosti neb možnosti rozluky pouhého hledišťe metodového a společenskofilosofického východiště u ekonomistů samých dlouho se nedostavovalo, že napořád ještě v písemnictví i na tribunách řady myšlenkové z obou sfér všelijak v hlavách se proplétaly. V Německu zejména přívrženci svobody hospodářské v šedesátých letech byli toho daleci příznati učením školy klassické pouhou historicko-relativnou platností. Pak tu bylo výše již řečené nedorozumění o ethických zřetelích, které tak důtklivě se tlačily do popředí naproti mocně se rozvíjející otázce dělnické. Mnoho vysvětluje také — zase psychologická zkušenost — úsilí zápasu za novou věc; svádí snadno k upřílišení rozdílů. A konečně jistý nedostik aspoň jasný názor o poměru skutečností ekonomických k útvarům právního řádu, společný to nedostik staré klassické i historické školy zrovna tak jako marxismu, jakoby totiž hospodářské skutečnosti byly jisté přirozené útvary a průběhy sui generis, ku kterým právo jen zvenčí přistupuje, aby je pouřídilo a mistrovalo. A přece se nám vše pod rukama rozsyává, jakmile jen pokus učiníme opravdově odloučiti ekonomickou materii minulosti i přítomnosti jako společenský zjev (vylučujíc tedy zjevy ryze technické) od formy, v níž a skrze níž se ona jako společenský zjev uskutečňuje, od práva samého. S nejsilnějším důrazem, s nemalým, až příliš jednostranným nadsazením látky ekonomické naproti všemu jinému obsahu společenského bytí a žití, při tom s rozhodností až tak říkajíc k negaci teorie se blížící, upozornil na tuto vzájemnou podmíněnost nejnověji Stammelr.¹⁾

Jest ostatně známo, že první zástupci německé školy historické nezaujmali naproti metodě svých předchůdců stanovisko tak příkré, jako jejich

¹⁾ Wirtschaft u. Recht, zejm. str. 111 a násl. Spisovateli přítomné úvahy bude snad na tomto místě dovoleno připomenouti, že sám upozornil s důrazem ve svých Listech o studiu národohospodářském na nemožnost jakékoliv teorie důchodové bez podkladu určitého právního řádu.

nástupci. Roscher se v prvotním svém nástinu¹⁾ vlastně jen obracel proti epigonům Smithovým, škole Ricardově, ostatně přiznává jeistou míru historické metody i Smithovi i Malthusovi. Také sám vskutku připínal v systematických výkladech na starší nauku provázející a prokládá její poučky mosaikou historických podrobností, utkvívá jen s hledišť historického rádu na trojdílném schématě ve vývoji národů (vzestupu, vrcholu a sestupu) a na představě parallelismu v hospodářském životě národů všech dob.

Proto šla novohistorická škola německá pod vedením Schmollera²⁾ v ým dále. U ní nemělo dílo klassické školy dost hodnoty vědecké ani pro ten výsek z celého kruhu látky národohospodářské, na jehož vysvětlení svými psychologicko-hospodářskými zákony³⁾ práce příslušníků posléz řečené školy dostačovala. Že nestačí k vysvětlení minulých fází, bylo arci nade všecku pochybnost, jakmile lidem spadly s očí skořapiny nehistorického racionalismu, zrovna tak jako bylo nesporno, že onen psychologický podklad starších dedukcí — hospodářský egoismus obchodnický či perného a zralého hospodáře až do hranic stejného oprávnění třetích osob — nejmenom jest pro přítomnost pojat schématicky, nýbrž — zrovna jako sám právní řád abstraktní teorií předpokládaný — zase jen něco historicky relativního. Ale přece nebyl pouhou »bezednou povrchností«⁴⁾ ani neoprávoval k obžalobám na spousty, které »klassická ekonomie« způsobila, jakmile jen postavení jeho jako ryze logické pomůcky bylo vyjasněno. Důkazy, že a kde všude se průběhy skutečnosti se »zákony« deduktivné školy neshodují a neshodovaly, byly už dokonce lacinými trumfy, neboť takové daly by se provésti též o přírodních vědách, kde pracují pomocí method izolujících, a takové, jak níže uvidíme, provádějí dnes kritikové generalisačních pokusů historické školy také.

Tím větší byl ovšem důsledně po tak důkladném vymetení úkol pozitivné práce historické školy. Není arci docela snadné podati obraz toho úkolu zcela věrně, tak jak jej tábor novohistorický sám pojímal, poněvadž názory o poměru podrobných výzkumů k theorii a postavení praktické nauky nebyly shodny a vždy plně vyjasněny.⁵⁾ Podle toho, jak se konečně

¹⁾ Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft. Nach geschichtlicher Methode, 1843.

²⁾ Název ten, tuším, první zavedl Wagner. Správnější, ale méně pohodlný byl by ovšem název »hospodářsko-psychologické zákony liberálních řádů«.

³⁾ Schmoller, Über einige Grundfragen des Rechtes und der Volkswirtschaft, str. 37.

⁴⁾ Brentano, Die klassische Nationalökonomie. (Inaugurační přednáška na universitě vídeňské, Lipsko 1888).

⁵⁾ Pro starší období dostačí tu přirovnati názory Roscherovy (n. m. u. a v 1. díle jeho Systemu) a Kniesovy (Die polit. Ökonomie vom Standpunkte der histor. Methode, I. vyd. 1853).

věci vyvinuly, lze asi správně vytknouti úkol, pokud jde o theorii, takto: Zbudovati theorii na nových základech, v přesném smyslu indukčně, tudíž také bez jakéhokoliv theoretického axiomu o mechanickém průběhu dějů společenských, s vyloučením všech hledišť teleologických, s prostým a výlučným zřetelem na kausálnost psychickou. S toho hledišť a pod tou direktivou zevrubné historicko-statistické vyšetření všech jevů jako podklad postupného vybudování nových všeobecných poznání. Popisná monografie všady musí tvořiti základ a protože skutečné průběhy jsou složky působnosti nejrozmanitějších žvlů, motivů a akcí, nemůže, třeba pro hospodářský cíl hospodářské skutečnosti byly rozhodující, místa míti obmezení na určité typické pohnutky, nýbrž cílem zůstává zbádání všech účinkujících příčin jako podklad opatrných generalisací, a podmínka nezbytná tudíž: vyzbrojení nejširším universálním vzděláním z celého oboru věd duchových a i přírodních.¹⁾

Mohutný, památný ruch zevrubné speciální práce badatelské vyvinul se z toho podnětu. Oživly archivy, k plodnému použití se přivedly poklady statistiky a dána také práci statistické hojnost podnětův i direktiv pro prvotní methodické sbírání fakt. Ruch ten zasáhl daleko přes kruh užších interessentů národohospodářské vědy. Badatelé obecné historie měrou rostoucí se přichylovali k líčením hospodářsko-sociálních činitelův a vlivů v dějinách národů. Do ohromna rostly kupy nastřádaných vědomostí o dějinných konkrétnostech a pokusy výkladu o jejich konkrétní zpříčinění. Legie pracovníků, hory děl, do nekonečna rostoucí látka podrobného skutkového vědění, každé nové ucpání mezery ukazuje sto nových, hranice ekonomického badání splývají s oblastmi všelikých oborů duchových věd a vším tím nutně se oddalovalo dílo synthese z látky ohromně se množící, jednotlivcem i pouze receptivně už sotva zdolatelné, ač ono přece bylo prvotním cílem celého hnutí. Nastalo jisté kolísání názorů tak, že mohly vzniknouti nárazky o historii, jež nahraditi má theorii neb praktickou nauku, aneb takové, že každý zevrubně a dokonale popsany děj konkrétní jest již typickým, ježto za stejných příčin musí stejně probíhati, jako by tato možnost příčin se naskytnouti mohla tak zhusta. Zase to byl Schmoller — jenž odmítnuv u příležitosti prvního vydání sborníku Schoenbergova účast z důvodu, že na systematickou práci není ještě času, a pověděv, že třeba vyčkati ještě dvaceti let — naznačil cíl určitěji, ale tak,

¹⁾ To asi je trest Schmollerova názoru, vysloveného posléze v článku: Die Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre u. ihre Methode. (Už dříve v Conradově Handwörterbuch, nyní samostatně ve sbírce: Über einige Grundfragen der Sozialpolitik und Volkswirtschaftslehre, Lipsko, 2. vyd., 1904), také v rektorátní řeči z r. 1897: Wechselnde Theorien und feststehende Wahrheiten. (V téže sbírce.)

že dal podnět k omylu o dosahu svého mínění. Právě totiž, že politické ekonomii jako soubornému pojmu pro řadu věd bude se přeměnit ve »vědu společenskou«, což obecně vzhledem k tehdejšímu jeho odmítnutí methodologického díla Mengerova bylo pojímáno tak, že vidí cíl historického badání národohospodářského v pohlcení národohospodářské vědy sociologií, že tedy pokládá za nutné politickou ekonomii jako speciální disciplinu společensko-vědeckou obětovati všeobecné vědě, v níž by ona s jinými speciálními splynula, recte utonula. V článku svém o hospodářství národním, významném a památném dokladu vytržení, jež poslední zápasy methodové v oboru vědy naší způsobily, ohradil se však Schmoller proti tomu výkladu. Nic jiného nemohl prý tím mysliti, než že »všecky vědy státní a společenské mají jisté společné základy a jednotlivé příčiny rázu sociologického a psychicko-ethického«. Nechtěl »zaloziti žádnou universální vědu všech národohospodářských a sociálních nauk, mechanici (Mischmasch) všech sociálních věd za zrušení všech věd speciálních«. Jeho heslem že bylo vždy: »Dělití vědu v obory speciální dle látky a metody, zevrubně vyšetřiti jednotlivé problémy, izolovati jednotlivé předměty, ale přistoupiti na každý s universálním, historicko-filosofickým a sociologickým vzděláním ducha, které jest schopno jednotlivost pojímati jako integrující část celku.«

Skoro přesně pak do lhůty, na kterou byl žádal odročení systematické práce, vystoupil s prvním dílem pokusu synthetického, nazvaným: Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre (1900). O díle tom, po tu chvíli nedokončeném,¹⁾ z kruhu nejvěrnějších žáků mistrových (Hassbach) bylo proneseno heslo, že pro politickou ekonomii na konci XIX. věku znamená tentýž zjev epochální, jakým byla proslulá Smithova Inquiry pro konec XVIII. Dohádati se budoucího vlivu nějaké knihy jest nesnadno v okamžiku, kdy vyjde a to jen částečně. Nepochybně jest na ten čas Schmollerovo dílo standard work historické školy a spravedlivý soud mu musí přiznati stopy universálního ducha tvůrce. Snad nebude nesprávně, řekneme-li, že v ukončené části obsahuje jen asi tutéž látku, kterou se obírají nynější obecně velmi široké a stále se šířící základové části (»Grundlegungen«) soustavných spisů národohospodářských, lišíc se však od nich co do způsobu spracování rázem práce všestranně vzdělaného historika, jenž z bohaté nastřádané látky osnuje povšechné rozhledy o souvislostech a postupech. Ale vše více krásné, syté, resumující obrazy historické než generalisace v tom rozumu, v jakém jsme zvyklí je žádati s hledišťem

¹⁾ Druhý díl vyšel zatím, ale již po vytištění této studie.

theorie jako podklad přesnější práce dedukční a k jakým kdysi dospěti doufali zakladatelé historické školy národohospodářské, Roscher a Knies.

Ano generalisace, cíl každé indukce, která chce vyspěti v theorii! Máme od nynějších předních mistrů historické školy národohospodářské, od Schmollera¹⁾ i Büchera²⁾ pokusy takových generalisací. Schmoller sám jest toho dalek, nazývá je jménem, o němž snili starší zakladatelé historické metody: zákony vývojovými. Nazývá je prostě »genetickými klassifikacemi«. Největšího účinku měla Bücherova genetická klassifikace stupňů hospodářského života, jež on naznačuje názvy uzavřeného hospodářství domácnostního, uzavřeného hospodářství městského, uzavřeného hospodářství národního a hospodářství světového. Bücher dovedl je vystihnouti rysy tak charakteristickými, že zastínil klassifikaci Schmollera³⁾ a vedly z části k obmezením, zejména vylučovaly rozšíření jeho klassifikace na starověk, jakoby on náležel typicky do první z řečených fází. A přece musíme doznati, že to byl jeden z nejplatnějších skutků historické školy národohospodářské, jejíž velká část pracovníků zdá se přehlížeti, že sepsování historických monografií a používání historické látky jako podkladu indukce ke generalisacím směřující není totožné. Postavme ostatně proti Bücherovým i Schmollerovým genetickým klassifikacím ty rozličné současné pokusy všeobecných sociologií — které směle se podnímají vyvoditi na podkladě určitých domněle universálních principů zákony vývoje celé dějinně-společenské skutečnosti — a pocítíme, oč cennější jest skromná částečná generalisace takové vážné historické hlavy naproti smělym koncepcím, které nejsou možny bez znásilnění historických fakt.

¹⁾ Schmoller o postupných formách pospolitého hospodaření lidského, Studien über die Wirtschaftspolitik Friedrich des Grossen (jeho Jahrbuch VIII. roč. 1. sv.); pak o vývoji forem podnikatelských. (Tamže 1890—1893.)

²⁾ Bücher (Entstehung der Volkswirtschaft. Do češtiny přelož. Dřem Gruberem). Kromě klassifikace v textu uvedené ještě zejména o postupu typických forem provozování průmyslu.

³⁾ Schmoller totiž v uvedených Studien a nyní v »Grundriss« nepřidrzuje se, jako Bücher, jako dělitka způsobu společenského ukojování potřeb, nýbrž řídicího orgánu pospolitostního. Díle formulováni v »Grundriss«: Hospodářství domácí, kmenové neb vesnické — městské — národní — světové.

⁴⁾ Zejm. od historika Meyera na shromáždění něm. histor. (v přednášce Die wirtsch. Entwicklung des Altertums), a ve spisku: Die Sklaverei im Altertum (Jahrb. der Gehestiftung 1898) a G. v. Below: Über Theorien der wirtsch. Entw. der Völker mit besond. Rücksicht auf die Stadtwirtschaft des d. Mittelalters (Hist. Zeitschr. sv. 86).

Jenom že jest přece těž potíž generalisačního díla na podkladech historicko-statistické indukce z těch krásných pokusů obou autorů zjevna. O nich zajisté neplatí, co napsal Langé¹⁾, jednáje o metodě isolujících abstrakcí klasiků národohospodářských: »Všecky absolutní pravdy jsou nepravdivy. Relativné (Relationen) mohou však býti přesny. A co je pro pokrok vědění nejdůležitějším: relativná pravda, věta, která jest pravdiva jen na základě libovolného předpokladu, a která se od plné skutečnosti ve smyslu pečlivě určeném odchyluje — právě taková věta jest nepoměrně způsobilější podporovat naše poznání, nežli věta, která chce se jednou rannou podstatě věci přiblížiti a při tom vleče s sebou nevyhnutelnou a v dosahu svém neznámou kupu omylů.« Naprosto neplatí o nich, platí o těch mnohem směřlejších generalisacích, o nichž právě byla řeč a s nimiž nečetné dosud generalisační pokusy historické školy národohospodářské nikterak nesmějí býti srovnávány, neboť stojí nad nimi vědecky nedozírně vysoko. Leč když dobře uvážíme slova Langého, pochopíme tím snáze, proč i po vystoupení školy historické a po všem jiném odporu, jenž zcela původně v Anglii vzešel proti »jejím« národohospodářským klasikům, proč na západě evropském, ve Francii a Anglii, tolik národohospodářských pracovníků nepopíratelného nadání a znamenitého vědeckého obzoru nedalo se odvrátiti od toho směru práce, jehož příklady jim dali slavní předchůdci.

Logické postupy pomocí isolujících předpokladů, byť ryze pomyslových, nejsou výlučnou stránkou v práci starší ekonomické školy; ani jiné vědy, i samy přírodní, se jim nevyhýbají: užívají právě pak subtilných výpočtů matematických a nazývají své výsledky exaktními. I mohou v duchovných vědách metody isolační býti plodnými, když při výsledcích nezapomeneme jejich předpokladů, které vylučují 1. domněnku, že by lze bylo všecku skutečnost jen takto vysvětlit, což ostatně nikdo s troškou vědeckého smyslu nikdy nemínil, a 2. každou přímou a bezprostřední aplikaci pro praktickou nauku, jakékoliv prosté a bezvýhradné upotřebení pouček tou cestou získaných k účelu řešení hospodářsko-politických úkolů. Neboť tomu jest účtovatí jednak s logickými základy theoremů a s druhé strany se spleťtostí všech společenských jevů, s růzností historicky vytvořených stavů a s pestrostí pohnutek, v jednotlivcích i massách jako pružiny rozhodování a jednání složitě působících. Chyba nevězela nikdy v užití této metody, nýbrž v základotvorné abstrakci původní, v názoru, že soukromohospodářský život ve výrobě a spotřebě, oběhu statkův i rozdělu důchodovém vyčerpává »hospodářský život« vůbec a všecek. Ale známe také již původní

¹⁾ Geschichte des Materialismus, II. díl, str. 455.

zdroj té chyby a víme, že se ho lze vyvarovati, ano, že dnes se jim nikdo více másti nedává.

Schmoller ovšem, maje na zřeteli, co sám pověděl o universálnosti historicko-filosofické a sociologické, dokládá se u novověkých spisovatelův anglických analogickými jevy, anif pod vlivem Comta a Spencera, kteří probírají jevy politicko-ekonomické v souboru sociologie, splétají sociologické prvky a myšlenky do svých výkladů. Myslí hlavně na Marshalla. To však se dnes děje dost obecně, třeba podle vkusu a sklonu autorův ne vesměs na těchže místech v systému¹⁾, ale nejhustěji v jistém sečlánkování se soustavou nauky na podkladě přítomných řádů a s pečlivou prací pojmovou, pro kterouž není namnoze možno obejít se bez method abstraktných. O obranu těchto naproti proudům v Němcích převládajícím pokusila se, jak známo, škola rakouská, jejíž hlavou jest Karel Menger, a ne jen o obranu slovy, ale také skutkem příkladu, pečlivého, namnoze zjemnělého užívání. Pokud je zevní úspěch měřítkem, nemínila se s ním její snaha, jak svědčí ohlasy ve velkých literaturách západu i zaoceánské. Ale co víc — i Schmollerův někdejší příkrý odpor se zmírnil a Büchcher, jeho soudruh a spolu v pokusech generalisačních soupeř, s klassickou jednoduchostí vytkl to, co vůči oběma velkým proudům methodovým pocítuje každý, jenž oceňuje váhu spleťtých spojitostí společenských a rozhledu universálního neméně jako důležitost přesné práce pojmové v užších oborech sociálních jevů. Pravíť,²⁾ že by bylo osudným omylem spokojiti se »popsáním hospodářských forem a jejich historických přeměn«, omylem, »který by znamenal vydati v šanc více než stoletou práci vědeckou, znamenal také naprosté zneuznání naší hospodářské přítomnosti«. I dodává: »Dlužno proto s velikým zadostučiněním pozdraviti, jestliže po periodě pilného sbírání látky v nejnovější době opět s horlivostí bylo se chopeno problémů moderního hospodářství obchodního a jestliže se činí pokusy o opravě a další zbudování staré soustavy touž cestou, kterouž soustava tato povstala, toliko s použitím mnohem bohatšího materiálu skutkového. Není věru jiné metody badání, již by bylo lze přiblížiti se ke složitým příčinám jevů obchodních, než isolující abstrakce a logická dedukce. Jediné induktivní postupování, o kterém vedle toho může býti řeč, statistické, jest pro největší část problémů sem náležejících nedostí jemné a pronikavé a může se ho užití jen jakožto pomůcky doplňující nebo kontrolující.«

¹⁾ Nejvíce v t. zv. »Grundlegungen«. Stammeler se jim posmívá. Každý si ovšem nemůže věc tak zjednodušit jak on, anť se obmezuje na hospodářství jako »látku« společenskou a právo jako formu její.

²⁾ Vznik hospod. národ. Překlad Gruberův, str. 66.

Ano i pro hospodářské periody minulosti má Bücher podobné postupy za možné a nutné, jakmile bude o nich dostatečný materiál popisný k úspěšným analysím nahromaděm.

A tak se věci dnes opravdu mají. Methoda klassické školy, vytříbená, zjemnělá, i na jiné obory než na svět soukromohospodářský rozšířená,¹⁾ koná dosud své služby k vysvětlení typického rázu různých průběhů na zásadní půdě nynějších platných řádů. Ano vidíme, že ani ti, kteří nenašli dosti slov odsouzení pro spousty způsobené starším učením, nepohrdli v prudkých nedávných zápasech o směr celní politiky v říši německé uchýlit se k některým pilířovým theoremům jeho.²⁾ Jenom historikové přísné observance (Schmoller, Hasbach, Schanz a j.) všemu podobnému svádění odolávají; kdežto zástupci školy rakouské (Menger, Böhm-Bawerk, Wieser, Sax atd.), v Německu hlavně A. Wagner a H. Dietzel pečující o rozvětvení a prohloubení individuálně-psychologických základů, ukazují, že ani methoda »klassiků« není u svých posledních met.³⁾ Než i oni jsou si vědomi — Schmoller sám takový výrok Mengerův zaznamenal — že jsou vědecké problémy národohospodářské, jež pomocí této metody řešiti se nedají, jež musí býti řešeny historicky nebo sociologicky t. j. se zřetelem na souvislosti různých, v místě a čase spolupostupujících a spoluúčinkujících živlů. Vězí to pak ovšem v povaze lidského ducha, že se řešení abstraktního nevzdá, kdekoliv nějaký silný, výrazný moment jevy typicky ovládá.

Spor methodový tedy jako zásadní pominul. V jednotlivostech, n. př. o mezích upotřebení method, rozcházejí se názory.⁴⁾ O vzájemném verifi-

¹⁾ Srov. na př. Sax, Grundlegungen der theoretischen Staatswirtschaft (1887).

²⁾ Brentano opírá se o t. ř. zákon o ubývání výnosu půdy (vzatý ze zbrojnice klassiků) už ve své »Agrarpolitik« (Stuttgart 1891) a obírá se jím též ve svém »Freihandelsargument« (Berlin 1901).

³⁾ A. d. Wagner, Grundlegung der polit. Oekon. 3. vyd. I. díl.

⁴⁾ Kromě dovolaných již spisů budiž jen ještě uveden Dietzelův Über das Verhältnis der Volkswirtschaftslehre zur Sozialwirtschaftslehre (1882), a nyní Theoretische Socialökonomie (1895, I. díl). Sax, Das Wesen und die Aufgaben der Nationalökonomie (1884); Die neuesten Fortschritte der nationalökon. Theorie (1889); Philippovich, Über Aufgabe und Methode der polit. Ökonomie (1886). John: Zur Methode der heut. Socialwissenschaft (viedeňská Zeitschr. für Volksw. atd.) 1892, a Zur Genesis der realistischen Wissenschaft (tamže 1893); četné drobné práce Hasbachovy, zejména Zur Geschichte des Methodenstreits in der polit. Ökonomie a Die klass. Nationalökonomie und ihre Gegner (ve Schmollerově Jahrbuch XII. sv. 19. a 20.) a m. j. Podobné sblížení hledišť methodových, jaké nastalo na půdě, kde byl methodový spor nejostřejší, lze stopovati i v literaturách jiných. Kdežto v anglické ještě J. St. Mill (v systému induktivné a deduktivné logiky) pro obor národohospodářský přiznává rozhodující váhu dedukci a nejpřednější methodolog let sedmdesátých Cairnes (Charakter and logical method of political economy) houževnatě při ní trvá, stojí již Keynes (The scope and method of polit. econ.) na stanovisku soudného uznání platnosti obou v oborech úkolů jejich povaze přiměřených. A tak dnes téměř obecně i v literaturách ostatních.

kačným úkolu obou method, či, podle jedněch, jen induktivné naproti výsledkům dedukci, dokonce napořád ještě panují nejasnosti a příliš vzdušné konstrukce.¹⁾ Do malichernosti zabředly docela hádky o to, kterým výsledkům správněji přísluší název exaktních.²⁾ Ale klid práce není více mařen svárem o dobrotě a působivosti určitých druhů nástrojů.

Pro mnohem širší kruh jsou zřetelné důsledky odloučení od stanoviska společenské přírodovědy v oboru praktické nauky, tedy národohospodářské a sociální politiky.

Snad bude nejpřípadnější navázati tu na slovo Dietzelovo³⁾ »Wirtschaftspolitik ist angewandte Wirtschaftsethik« — při čemž rozumí on sám ekonomickou ethikou »kapitolu obecné ethiky, jejíž úloha záleží v tom, aby pro hospodářský život vyvodila důsledky vrchní zásady ethiky o tom, co býti má.« Proti ideálu odtud nabytému, jenž nám udává nový cíl, stavíme daný stav podrobuje jej kritice, a vyhledáváme nejlepší cestu, nejvhodnější prostředky (veřejné předpisy a zařízení atd.) k novému cíli. Pouze výzbroj pro posouzení možnosti a vhodnosti prostředků k cílům daným a s ethického hlediště správným podati musí theorie, a pokud z příčin už vyjasněných nepostačuje, všestranné použití zkušeností historicko-statistických. Zde přicházejí výše vytčená hlediště Schmollerova⁴⁾ —

¹⁾ V té příčině projevil jsem svůj názor již v »Listech o studium národohospodářském« a dodal bych jenom: Čím všestrannější jest obor jevů, jehož se nějaký theorem týče, tím více je vyloučena shoda výsledku deduktivného a opačného postupu, protože v druhém případě nelze se vyhnouti vlivům, které pocházejí od činitelů, pohnutek atd., jež při deduktivném postupu pomocí izolující abstrakce vůbec zůstávají mimo zřetel. Lze ostatně na př. zákon o volném pádu těles v prostoru vzduchoprázdném v přesném slova smyslu »verifikovati« zkoumáním skutečných pádů v prostoru nikoliv vzduchoprázdném? Verifikace indukci naproti výsledkům získaným dedukci z hypotetických izolací může tedy míti jen smysl kontroly, jak hojně a jak daleko se konkrétní průběhy (v dostatečně hojném počtu pozorované!) od oněch odchylují. Předpokládajíce správný logický postup při dedukci z daného základu, nekonstatuje sebe větší úchylnka »od skutečnosti« nesprávnost výsledku tou cestou získaného, nýbrž jenom příliš úzké vymezení základu samého, čili právě chybu v oně základotvorné operaci indukční, pomocí níž základ deduktivně práce byl určen. Naopak nemůže kontrolující verifikace theoremu zjištěného indukci pomocí postupů deduktivních z nějaké hypotetické izolace znamenati nic více, než že v případě souhlasu bude jisto, že ve skutečnosti opravdu dominuje ta příčina, která jako jediné působící byla předpokládána při deduktivním postupu.

²⁾ Také o tom jsem se obšírněji zmínil v »Listech o studium národohospodářském«. Správně bude přenechati název »exaktní« pro theoremy vědám přírodním, které — jak známo — neuzívají toho označení pro všíliké theoremy zkušeností zjištěné, nýbrž jen pro theoremy zjištěné reálnou izolací (experimentem v přesném slova smyslu) neb hypotetickou izolací (v matem. fysice), číselně ale (měrou, vahou) vyjadřitelné a vyjádřené. Kdekoliv běží o výsledky spleťtých zpříčinění, aniž jest lze jednotlivá typická od sebe odlišiti a v určitých izolacích stopovati, přestávají »exaktní« výsledky, jak viděti ve vědách biologických.

³⁾ Theoret. Socialökonomik, str. 31.

⁴⁾ Str. 519.

pro budování theorie nedosti přesná a pevná — k plné platnosti. Řekněme tedy: hospodářsko-politická rozhodnutí opírají se aspoň o důvody ad hoc čerpané z historie neb statistiky, kde jim nestačí dosud národohospodářská theorie.

Není však pochyby, že takto politika jako nauka i jako výkon stává se těžší a bez přirovnání zodpovědnější, k lítosti všem, kterým jest ideálem pevné a pohodlné řešení z jednotných, za neomylné pravdy přijatých hledišť, jako vyřešení početního příkladu beze všeho zbytku z pevných podkladů dané úlohy. Ale toho ideálu dle dosavadních našich zkušeností dá se docílit jen za cenu uznání mechanických nutností ve všem průběhu společensko-historickém, tedy za současného vzdání se všeliké důvěry v možnost, aby lidstvo záměrnými rozhodnutími hromadnými, úmyslnými organisacemi a zakročeními mocenskými i účelnou výchovou strojilo si lepší osudy. Z opuštění idey společenské přírodovědy naopak vyplývá mravně posilující důvěra v možnost vytknouti si pokrokové ideály, pracovati pro ně a přiváděti je k uskutečnění. Jaký podklad a smysl by měly jinak rušné námahy velkých národů o mocné světové postavení, o kolonie a ovládání trhů cizích, o velká imperia a světohospodářské předáctví. A jaký teprv by byl osud malých národů, kdyby jejich tužbu po sebezachování a rozvoji energií neokřídlovala víra, že toho dosáhnou vypěstováním a uplatněním výrazných a silných vlastností a požehnáním plodné úsilné práce.

Jest to zajisté spolu nemalou měrou následek přesvědčení, že zákonná a správná opatření všeliká, tudíž i národohospodářská, nemohou se platně a bezpečně opírat o prostou rukojeť jednoduchých vodících principů, když se dnes obecně rozsahem nikdy nebývalým a pečlivostí v příčině kvality dříve netušenou opatřuje statistickými šetřeními veřejnými i soukromými a přísně připravenými i vedenými anketami dodává ustavičně bohatá látka společensky významných skutečností. K čemu by převážná většina jich byla, kdyby šlo dělati politiku pomocí jednoduchých vodících zásad z theorie prostou aplikací vyvinutých, nositi, tak říkajíc, universální lék pro vše v kapse u vesty.

IV.

Mohlo-li výše právem býti tvrzeno, že výsledky tak řečeného historického směru badání pro novostavbu theorie až dotud zůstávají daleko za směry smem zakladatelův jeho, sluší tím rozhodněji uznati zásluhy jeho ve směrech jiných, a to nejenom ve směru kritickém naproti staršímu pojmání individualistickému, nýbrž i v pozitivním. Na stupeň nemalé dokona-

losti dovedla zvláště novohistorická škola dějezpytné badání i podání národohospodářské; obrátila smysl k mnohostranným souvislostem hospodářských jevů s mimohospodářskými v příčinách i v důsledcích; vyjasnila teprv význam namnoze dosud zanedbávané hospodářské stránky v dějinách národův a států, tak že zase vice versa všeobecné a kulturní dějiny vědomou a stále větší měrou se stávají spolu dějinami hospodářskými a o to více »všeobecnými«. Vzbudila dále zájem pro generalisace ze zevrubných indukci historicko-popisných a sosnovala první vůdčí pokusy ve svých genetických klassifikacích a ve vypracováních jednotlivých typických stránek, jež hypotetické izolaci jsou nepřístupny. Jí předem také za to děkujeme, že jsme se naučili jinak pohlížeti na starší učení národohospodářská sama. To platí zvláště o merkantilismu, k němuž stará abstraktní škola byla venkoncem nespravedlivá, kdežto historická škola byla k němu vůbec shovívavější než k učení pozdějším. Nám dnes není merkantilistické učení — odlesk to hospodářské politiky oné fáze, kterou nám pěkně slovo Bücherovo pojmenovalo fazí »uzavřeného hospodářství národního« — jen pouhou snůškou bludů a pochybení proti přirozené povaze hospodářství.¹⁾ Co do původu jeho ukázaly nám práce národohospodářských historiků, jak merkantilismus prolamoval sebeuzavírací hospodářskou politiku měst a menších teritorií osvícenějším přenášením prostředků od nich užívaných na širší oblasti za účelem vydatnější výrobní a obchodní politiky ve prospěch celku, kterak zdokonaloval mincovnictví, míry a váhy, jak se staral o vývoj výrobních sil. Vidíme v merkantilismu uskutečnění mohutného záměru výchovaciho v celém souboru praktické politiky, při jehož převládající empiričnosti bylo sice v lečjaké podrobnosti platiti citelně za vyučenou, ale který v celku mocně dovedl uspíšiti obecné národohospodářské povznesení. V individualistickém učení národohospodářském sice historická škola nechtěla uznati více než v theorem zahaleného výrazného tlumočnicka nových hnutí a nanejvýše jakýsi předchozí stupeň vlastní vědy národohospodářské — pouhou »theorii« (ve smyslu obecného způsobu mluvení), skutkem geniální intuice vytvořenou, na rozdíl od skutečné vědy²⁾ — ale my dnes víme, že bylo více, že přes bezděčný omyl o dosahu svého vědeckého výkonu pomocí metody samým společenským názorem doby diktované, podalo obdivuhodné vysvětlení ducha a tendencí ve vyvinutém hospodářství obchodovém na půdě řádu právního, jenž se právě tvořil, methodou, která i odloupnuta od svého původního společensko-filosofické-

¹⁾ Sch moller: Studien über die Wirtschaftspolitik Friedrich des Grossen; pak Grundriss str. 84 a násl. Bücher: Entstehung (kde jedná o uzavřeném hospodářství národním).

²⁾ Sch moller: Wechselnde Theorien atd.

ho podkladu, byť v obmezeném rozsahu a jen s relativně historickou platností, dotud aspoň nepozbude oprávnění, dokud základní ráz těch právních řádů potrvá.

Jasně jednání o této skutkově obmezené možnosti řečené metody a relativně historické platnosti jejích výsledků, a pak i možnost širšího a spolu zdokonaleného jejího užívání přinesli nám však moderní její obránci a s nimi právě tak řečená škola rakouská. Historismus nebyl tedy překonán, jen cíle jeho a postavení k theorii i nauce praktické jasněji vymezeny, ale totéž platí o odpůrci, proti němuž kdysi historická škola vyšla do boje. A vzhledem k tomu, že tento odpůrce měl v posledním čtvrtstoletí v Rakousku své nejrázovitější soustředění, bude třeba ještě slovem se zastavit u této rakouské školy, o níž bylo již naznačeno, že trvá v těsném kontaktu s francouzskými a anglickými předáky národohospodářské práce vědecké příbuzných směrů.

Vzhledem k přemocnému významu, jež v celém hospodářském životě mají individualné psychické pohnutky a procesy, byla snaha rakouské školy po prohloubení základů vědy v tom směru záslužnou; její práce v oboru theorie hodnoty, kapitálového důchodu a j. ukázaly, jak daleko lze vybrousiti a vytříbiti pojmy a theoremy příslušné. Zachování vědeckého rázu každékoliv theoretické nauky jest podmíněno přesným, pečlivým tvořením pojmů, účelných třídění a pouček co do formální i materiální platnosti přesně vymezených. Na nich — neupadnou-li do zbytečného formalismu a škatulkování — školí se duch mladších pěstitelů, ony jsou vůbec potřebou duchu každému, toužícímu po tom, aby ovládl jistou sumou jednotlicích formulí přebohatý obsah skutečnosti. To je právě ekonomika, k níž tíhne lidský duch v oboru poznávání, věda ekonomická nemůže ji odmítati.

Ani to nesluší přehlédnouti, kterak právě vědecké badání historické v celém oboru společenských skutečností nevyhnutelně potřebuje přesných pojmů, jež se týkají jevů, které ono přezkoumává, a směrodatných hledišť, jež jedině může poskytnouti theorie. Jinak mu snadno unikne, co právě je odborně důležité a rázovité, anebo nedojde jasného výrazu. Bez výzbroje pojmů a hledišť z theorie dosavadní čerpaných nebyly by dospěly ani výše zmíněné práce Sch mollerovy a Bü cherovy své veliké orientační síly.

Oba směry metody badací se potkávají v přesvědčení, že i další zdárný vývoj národohospodářského badání, tak jako vůbec všeho společenského, vyžaduje ohraničení látky zachováním speciálních věd společenských. To není na újmu důraznému uznání nerozlučitelné faktické spoji-

tosti ekonomického života se všelikou ostatní společenskou skutečností a vydatného vzájemného zužitkování výsledků.

Pracovníkům obou methodových směrů děkovati jest konečně za to, že nauky hospodářsko-politické, vybavené z negativného rázu a tedy pozitivního prázdna liberální školy, dostaly tak ohromné, plodné, nevyčerpatelné pole, že však ráz jejich zůstává historicko-relativní. Někdejší spory o svobodný obchod a ochranné clo, svobodu živností a regulativní i korigující do nich zasahování, svobodný řád agrární a právní úpravy obmezující v určitých směrech volné nakládání půdou přestaly býti spory zásadními. K. Menger i Bücher nás ujišťují, že z určité metody badací v oboru theoretickém nevyplývá určité hospodářsko-politické credo. Tu pak nejvýrazněji — jak bylo ukázáno — vystupuje rozdíl společenských věd od vlastních věd přírodních. Zde samozřejmě, přímá a bezprostřední aplikace theoremů, tam v oblasti, v níž vládne psychická příčinnost a etická cílovost, i povaha theoremů jiná a pouhá, prostá jejich aplikace vyloučena. Toť konečný důsledek emancipace věd společenských od vlastních přírodních.

LISTY
O STUDIUM NÁRODOHOSPODÁŘSKÉM.

Předmluva.

Radost z pěkně se vzrnajícího ruchu v českém písemnictví národohospodářském dlouho již mi kalil neutěšený, protože nevěčný způsob polemiky, jakým se nejen v časopisectvu různých našich sociálních stran, nýbrž i v brožurách a knihách nakládá naukami odpůrcův. Myšlenková podstata jejich nepodává se věrně, znešvaňuje se tendenčně a zvláště rádo — místo výkladu nauk z jejich historických základův a časových podnětů — hřeší se podkládáním pohnutek neb cílů mravně pochybných, na kteréžto pole pak se svádí boj ovšem velmi pohodlný, protože nevyžaduje velké námahy duševní. Krátkozraké, bláhové fikce. Tak vede se liberalismu, socialismu vlastnímu, nábožensko-sociálním směrům, organizačním pokusům stavovského hnutí, každému navzájem se strany odpůrcův ostatních. Zhoubné řemeslo. Neosvěcuje, nýbrž zatemňuje. Nevede, nýbrž svádí. Neslouží pravdě, ale podrývá ji. A co jest nejhoršího: Mnozí tak ani nečiní ze zlé vůle, z jasně pojatého úmyslu, nýbrž jaksi bona fide. Četli tak u jiných a nemajíce sami dobrých základův a nenabyvše tedy schopnosti ke kritické orientaci, propadli jejich agitačnímu kouzlu.

Odtud vzešel podnět nejprve mému článku »Boj proti liberalismu«, otištěnému v 2. roč. »Obzoru národohospodářského«, a z části také úvaze »O novém buditelství kněžském«, napsané pro měsíčník »Alétheiu« (1897). Posléz řečená úvaha měla přispěti k vymýcení nevěčného způsobu polemiky, který se zahostil v jedné části písemnictví našeho katolicko-sociálního, měla býti přímluvou, aby bylo na místech příslušných vážně dbáno o řádné vychovávání dorostu našeho kněžského ve vědách společenských, jak to dnešní potřeba vzhledem k působení jeho mezi lidem káže. Jak jinak by vlastně měl inteligentní svět český získán býti pro konservativné směry?

Polemika, kterou posléz řečený článek vyvolal, více však ještě dychtivě dotazy těch, které můj pozev, k nelíčené mé potěše, zaujal a povzbudil, zavdaly mně podnět k řadě článků — Listy o studium národohospodářském — které jsem během r. 1897 v »Alétheii« uveřejnil s úmyslem, abych ku pomoci přispěl snažení těch, kteří nebyli neb nemohou býti účastní vědecky odborného výkladu. Maje za to, že by mohly i jinde než v kruzích

původních adresátův nějaký prospěch způsobiti a především při rostoucím zájmu českého obecnstva na vzdělání národohospodářském snad mnohým nebezpečím čeliti, kterým bývá vydáno samoučné studium jsouc bez pevného návodového vesla, rozhodl jsem se vydati je v některých částech rozšířené znova. Snad konečně ani universitní posluchač, ani ten, kdo na universitě studoval, nepřečte je beze všeho užitku. Nebudeť jim, doufám, vaditi, že jsem zachoval původní ráz volné rozpravy, byť v ní nebylo lze tu onde vyhnouti se opakování, jež by v soustavném zpracování odpadlo, a nepotlačil zvláštní zřetel na ty, pro něž prvotně Listy byly určeny. Právě proto však také, dav celé knížce nadpis hlavní části za titul, předeslal jsem článek »O novém buditelství kněžském« jako úvod a na konci otiskl jsem znova »Boj proti liberalismu«, jen v maličkostech účinkem přátelské polemiky doplněný.

Ač jsem se vynasnažil podati výklad jasný, vzdělaným čtenářům obecně přístupný, přece nejsem bez obav, že začátečníku, který má býti tou pomocí do studia vědeckého uveden, nejedna věc na první ráz nebude snadna. Pro ten případ vznáším naň prosbu, trochu snad neskromnou, aby probíraje některé soustavné dílo doporučené na konci Listů, k těmto znova se vracel. Zevrubnější seznam obsahový má mu to usnadniti.

V P r a z e, v dubnu 1899.

O novém buditelství kněžském.

U kolébky našeho probuzení národního stál všude na předních místech kněz. Co mohlo se také lépe hoditi k nauce evangelia o lásce k trpícím a pomoci ubohým, než toto misionářství obrození, které v utěšující naději povznášelo utlačené a hynoucí. Až příliš málo jmen jejich bylo nám zachováno. Ale kdekoliv ze starých zápisek a z vypravování dávných pamětníků nové nějaké paprsky padnou na některý dosud nevyjasněný kout v dějinách našich novějších, všude potkáme se s postavami vlasteneckých kněží, buditelů. Pro správné ocenění působnosti té padne arci na váhu i skutečnost, že tehdy v národě vůbec a hlavně zase v těch širokých jeho vrstvách, ve kterých působili buditelé národní, mělo náboženské přesvědčení obecně kořeny mnohem hlubší nežli nyní. Vliv duchovenstva sám o sobě, nehledíc ani k jeho postavení ke škole, byl tedy mocnější a byl tak i platnější oporou jejich buditelskému poslání.

Mnoho se zajisté od těch dob změnilo. Buditelství ve starém slova pojmu dávno svůj úkol vykonalo. Po době základního díla ryze slovesného přišlo období politického probouzení a organisování lidu — ani zde nescházal kněz český v prvních řadách, ač často potkával se s překážkami nemalými než dříve. Ti z nás, kteří z jinošství svého již sami dovedou se upamatovati na ruch let šedesátých, nezapomenou na postavy venkovských kněží, kteří v čele voličstva kráčivali k osudí volebnímu. Nastalo a znenáhla se přioströvalo různění politických stran a hesel, kteréž na politické postavení kněze nemohlo zůstati bez vlivu a to tím spíše, protože porůznu i náboženské momenty samy neb aspoň určité proudy protikněžské počaly v tom hráti svou úlohu. A konečně nezbytnou mocí vývoje strženi byli jsme v rozpory sociální rozmanitě nyní propletené s politickými a náboženskými. Tak octli jsme se ve stavu vnitřní krise, kde živé protivy názorů, směrů a cílů mocněji, než kdy jindy, na sebe narážejí jak v písemnictví a v umění, v žití hospodářském a v organisacích společenských, tak u volebních osudí. Dosud jest rozklad pánem a neskadno jest uhodnouti, jaké nové směry, pro příští dráhy života národního rozhodné, v něm konečně vrchu nabudou.

Nikomu, kdo smýšlí objektivně, ať jest barvy jakékoliv, nemůže býti divno, že za takových poměrů počínají se ujímati v kněžstvu snahy jednak po zaražení určitých politických směrů, které až dotud mohly býti zastupovány jen v lůně jiných stran a zde tedy pouze v mezích kompromisů

složením těch stran podmíněných, jednak po sociální působnosti, ať již pěstované ve spojení s novým politickým sešikováním či nezávisle na něm, ale ovšem duchem náboženským ovládané. Zde jen tímto sociálním působením samým hodlám se zabývat. A zapřít si nelze při tom dvojí věc. Předně, že chápe se kněžstvo katolické toho úkolu v době, kde vliv jeho na široké vrstvy lidu je proti někdejšímu značně oslaben, což znamená zároveň oslabení jeho vlivu na mravní směry lidu. Za druhé, že rozličným, s panujícími myšlenkovými proudy a světovými názory naší doby nerozlučně spojeným otřesům náboženského přesvědčení jde velmi účinně na pomoc ryze agitací zlehčování se strany mluvčích sociální demokracie, kteří účtují se skutečností, že dosud všude náboženské směry byly nejbezpečnější hrází proti jejich naukám. I sebe povrchnější nahlédnutí do literatury sociálního demokratismu podá nescíslných dokladů, že svou thesis »Náboženství je soukromou věcí každého jednotlivce« vskutku do opravdy neběrou. Positivistické směry novověké filosofie více méně rozhodně vzdávají se metafysických úkolů, kladouce je za ony meze vědeckému poznání dostupné, u kterých ryze rozumové poznávání skládá zbraně pronášejíc své: Ignoramus, ignorabimus! To však daleko ještě nestačí těm, kteří pro své agitací úspěchy potřebují armády zfanatisovaných zoufalcův a kteří tedy naproti věcem, o kterých metafysické odříkání filosofů praví: Nevím!, kladou popření prosté, nic za to neposkytující, co popřeli.

Již toto dobře vypočtené a agitací účinné sečlánekování určitých radikálních nauk sociálních s rozhodně protináboženskými proudy musilo by každému, kdo i jen jako soudce zcela střízlivý a nestranný by stál naproti běhům časovým, úplně dostačiti k ospravedlnění nábožensko-sociálních snah duchovenstva. Očekávat od nich něco jiného bylo by tolik, jako žádati, aby neměli přesvědčení, aniž vůle zjednatí mu platnost. Již s toho hlediště musil by proto každý pokládán býti za podjatého stranníka, kdo by chtěl zásadně odprati snahám posléz řečeným i samo subjektivné oprávnění. To nikdo nesmí činiti a neučiní, kdo sám chce, aby jeho přesvědčení bylo ctěno a šetřeno, když za svou povinnost uznává, zjednatí mu platnost.

Leč tento průkaz legitimacy nábožensko-sociálních snah, odvozený jen ze vnuceného úkolu obranného, není jediným průkazem jejím. Je vskutku možno představit si osvíceného kněze — v době prudkých zápasů soutěže, úpadku řemesel, volné dělitelnosti a zadlužitelnosti pozemkové, koalici dělnických, stávek a kartelů, chorobného narůstání potřeb a vůbec měnící se míry životní, rychlého bohatnutí a hromadného pauperismu, nikdy nebývalého napětí hmotných sporů prospěchových i kulturního závodění — který by nanejvýš snad se spokojil apologetickým úkolem naproti novým

proudům myšlenkovým, ale ve své »cura animarum« nevšiml si těchto nových útvarů společenských i jejich souvislostí a v aplikaci hlubokých mravních nauk evangelia vyhýbal se všemu tomu mocnému žilobití přítomnosti, utkvívaje buď na pouhých všeobecnostech nebo na příkladech svědčících překonaným fázím společenského života, jež nikdy více se nenavráti? V prvním případě by bezbarvá abstrakce, ve druhém liché anachronismy mařily slovům jeho přístup do hlav a srdcí. Jeden z novějších spisovatelů křesťansko-sociálních, někdy trochu ukvapený, ale vždy zajímavý G. Ruhland, ve své knížce »Wirtschaftspolitik des Vaterunser« ukázal zajímavě nutný vliv, který měly během dlouhých věků změněné hospodářské a společenské útvary na výklad prosby: »Chléb náš vezdejší dejž nám dnes«. Nemůže býti ani pochyby, že aplikace prosby té nutně jest jiná podle různých tvarů výdělečného života. A podobně má se věc i s příkázáními. Vezměme na př. v úvahu příkázání: nepokradeš. Rozsáhlý objem, který v desateru má pojem ten (a contrario na př. od trestnoprávního pojmu krádeže) dopouští nám tvrditi, že aplikace předpisu toho na nynější poměry výrobní a výdělečné a vůbec na formy vyvinutých stupňů života hospodářského je nekonečně spleťtější než na jednoduché tvary naturálního hospodaření. A tak skoro krok za krokem potkáme se s pravdou, že kněz i při výkonech ryze církevních na kazatelně, ve zpovědnici atd. účtovatí musí s hospodářskými a společenskými útvary svého okolí, svého milieu, má-li na mysli lidu působiti účinně, má-li také býti schopen, dáti jemu v jeho konkrétních poměrech směr a cíl. Avšak účtovatí s těmi skutečnostmi může jen ten, kdo je zná, a znáti je neznamená pouze míti jistý bezprostředný empirický názor jejich, nýbrž znáti i ty myšlenkové proudy časové, s nimiž ony skutečnosti souvisí, znáti zkrátka sociální otázku celou v rozličných jejích směrech i stranách.

Že to právě s touto podmínkou úspěšné působnosti duchovenstva nevypadá valně, přese všechny horlivé náběhy, které zvláště u mladších jest pozorovati, o tom by bylo marno šířiti slov. Tomu, kdo již v povolání působí, často nestačí prostředky, aby se potřebnými pomůckami, vskutku vhodnými a dobrými, opatřil, a když také stačí prostředky, schází návod, jenž by spolehlivě ukazoval cestu. Ti, kteří ještě trvají na studiích theologických a kteří strádají namnoze opravdovým hladem po soustavném poučení (neboť tuší dobře význam jeho pro svou budoucí kněžskou působnost) — ponechávání jsou při hladě tom, a poněvadž konečně přece o své újmě hledají jeho ukojení, propadají tím snáze všem nebezpečím, kterým vydána bývá svépomoc samouků. A toto nebezpečí visí nad nimi ovšem i potom, když sami literárně vystupují na poli sociálně-politickém.

Vyjádrím-li zde se vši nepokrytostí, k níž se cítím povinným, po všechný dojem, kterým na mne tato část našeho písemnictví působí, učiním tak zajisté jen v nejpřímnějším zájmu pro věc, protože bych jí přál úspěchy větší. Amicus Plato, magis amica veritas. Chovám úplně tu víru v možnost nového mocného působení církve v oboru sociálním, již dal výraz Anatole Leroy-Beaulieu ve svém spisu o »papežství, demokracii a socialismu«. Ale vykoupen může být ten úspěch jen jako stí výkonů.

A tu především v příslušných literárních projevech českých, větší měrou arci ještě v řečnických výkonech, nemile mne zaráží jistý duch nekritické podjatosti, který je ovšem vlastní veliké části té ohromné spousty současné literatury brožurové a pamfletové o sociální, zvláště o dělnické, agrární, maloživnostenské otázce. Je viděti, že se i naše křesťansko-sociální produkce slovesná mnoho přizívuje z tohoto materiálu více méně agitačně přibarveného ku své vlastní škodě. Snažil jsem se letos na jiném místě, v článku »Boj proti liberalismu« (Obzor národohospodářský 1897 1. sešit), ukázati povážlivost tohoto způsobu poučování lidu. Kde na místo objektivního vyjasnění obsahu a původu učení protivných vystupuje podkládání všelijakých pohnutek osobních, tam se nejenom neposlouží pravdě, nýbrž ublíží se i vlastní věci, poněvadž čtenář neb posluchač přece jen příliš snadno může nabýti přesvědčení o chatrnosti takových výkladů a protože ten, kdo sám se nerozpakuje zahousti zlou píseň podezřívání, na konec neprávem se diví, splácí-li se mu zbraní stejnou. Starší, původní odpůrci liberalismu, u kterých by přece zápal prvního zápasu polemického přehmaty spíše omlouval, mnohem méně se prohřešovali na objektivní pravdě, než jejich epigoni, před jejichž zraky leží liberalismus jako veliká dějinná skutečnost s minulostí více než stoletou. Nic jinak nemá se to s kritikou socialismu a polemikou proti němu. Totéž plitké pohrávání osobními motivy, nedostatek přesného různění věcí a osob, kusé a nesprávné výklady nauky a podle toho kritika i polemika. A přece by pozornější prohlédnutí vlastní katolicko-sociální literatury i co do poměru jejího k panujícím myšlenkovým proudům časovým mohlo nejlépe od takové agitační neoprávdovosti odvrátiti. Jednotlivé fáze katolicko-sociálního směru jsou si dosti nepodobny. Srovnejme jen Kettelerovu »Dělnickou otázku a křesťanství« (1. vyd. 1864) s novějšími spisy a programy, na př. Hitzovým, a bude nám nepopíratelný vliv socialismu na posléz řečené zjevným. Jak podivně někdy vypadají velcí služebníci vědecké pravdy, jako Smith a Malthus, a jiní koryfeové staré liberální školy v líčeních našich vrstevníků a přece dostačí vzítí jejich spisy do rukou, aby se poznalo znešvaření jejich obrazu spíše jen lehkovážné než úmyslné. Bývajíť to úsudky čerpané z nějaké druhé a třeba kolikáté ruky

a připadají mi někdy tak, jako by někdo chtěl podobiznu kteréhosi z vynikajících našich mužů urputně bráti za pravou tak, jak ji přinášejí jisté obrázkové časopisy satiricko-politické! Přemnozí lidé, vynikající opravdovostí i vědeckou svou výší, ač pozitivní nauky Marxovy potírají, nebudou se rozpakovati, aby uznali vysoký vědecký význam Marxův, aniž v pochybnost bráti věcnost jeho pohnutek.

Na podkladech badatelské práce celého století není vůbec dnes snadno sestaviti celé knihy námitek proti Smithovi a Ricardovi, jako proti Marxovi a Rodbertovi, a je tedy tím méně potřebí bráti útočiště k výkladům, jež nemají co činiti s věcí, s obsahem nauk samých.

Řečený právě se stanoviska duševního nákladu laciný způsob kritiky jest tím nápadnější, když se s druhé strany uváží patrná náchylnost dotčených spisovatelů k dosti radikálním, často nemálo nápadnými barvami naneseným programům, zejména též v oboru živnostenském neb agrárním.

Ale pro všechny ty úkazy jest jedno dostatečné vysvětlení. Ony všechny plynou ze slabých podkladů zejména theoretického vědění.

Populární literatura národohospodářská a sociální, jak arci pochopitelně, pohybuje se v mezích speciálních praktických nauk. Na té půdě ale je mnoho hříchů možno. Kdyby se dnes někdo, chtěje se státi lékařem, pustil přímo do prací odborně patologických, aniž si dříve zjednal potřebného základu v studiích anatomických a fyziologických; kdyby někdo chtěl zkouseti své síly v nějakém oboru lučební technologie, neobrniv se dříve potřebnými základy chemie theoretické, ano kdyby někdo takový dokonce chtěl kritiku vykonávati nad jinými spisy téhož oboru, řekne i laik: jak je to možno? Ale že něco tomu zcela obdobného denně se děje v oboru věd společenských a zdá se býti tolika lidem věcí docela nezavadnou, to, pohříchu, je už takměř všední zjev.

Ano, kdežto rozdíl theoretických a praktických nauk je v celém oboru přírodních věd každému vzdělanci běžným, v oboru společenských mnohým, poměrně vzdělaným a dokonce o sociálních problémech píšícím, jako by byl španělskou vesnicí.

Svou pojmovou nejasnost i svůj odpor proti pečlivějšímu uzákladění svých vědomostí, mnozí zastírají nechutí proti »systémům«. O systémy neběží, nýbrž o dobrou znalost toho, co jest, o typické tvary a pravidelnosti (zákonnosti) v koexistenci a vývojích jevů, jimiž se zabýváme, ať už běží o jakýkoliv obor. Pak teprve mohu zabývati se platněji tím, co bývá tímá, tedy s učenými praktickými. Učení o základních jevech hospodářských a útvech hospodářského života i jejich souslednosti časové, nauka o státcích a kapitálu, o způsobech a vývojích dělby práce, o tvarech zřízení

výrobního (soukromopodnikatelském a jiných), o hodnotě a ceně, o úvěru a jeho formách, o penězích a způsobech měny, o důchodech a jejich podmíněnosti řády právními a pod. — to jsou jednotlivé části z velikého toho souboru theorie, při kterých ještě vůbec neběží o to, co stát a co jednotlivci mají a měli by činiti, tak jako fyziologovi ne o to, jak se léčí neštovice. Tomuto theoretickému studium, a sice řádnému a důkladnému, se nikdo beztretně nevyhne, kdo chce o praktických otázkách národohospodářských se poučiti, neškuli o nich poučovati jiné. Bez této přípravy, která (mimo chodem řečeno) teprve vyjasní každému rozhodující význam metod badatelských, každý, jenž se pouští do literární činnosti o praktických otázkách, zůstane do smrti diletantem, byť i v té které jednotlivosti sem tam nějaké zdravé zrno našel.

Má-li to tedy jíti do pravdy se sociální působností kleru v písemnictví i v životě, musí se věc vzít vážně od základů péči o dobrou vědeckou přípravu v oboru věd společenských, hlavně v oboru národohospodářském, a sice předem o theoretickou. A zde také padá na váhu ještě jiný rozdíl: v praktických naukách může býti řeč o zvláštním křesťanském, i zvláštním katolickém směru; o teoriích v takovémto smyslu (t. j. ve smyslu určitých ethických neb ethicko-náboženských cílů) nemůže býti řeči, právě protože v nich jde jen o to, co jest (typicky, genericky); zde tedy možno bez úzkostlivosti podnikati výběr. Přední zájem bylo by tedy obrátiti k tomu, aby se již na stávaných vědách dostalo hlavně pečlivého základního poučení theoretického, jehož nedostatek on, jakmile se už vydal jednou na vlny své působnosti praktické, nesnadno dožene, nenajde ani pomůcek ani návodu začátečníku tak nezbytného.

Co tedy jest činiti?

Na první místo kladu, zač již před mnohými lety v důvěrném shromáždění jsem se přimlouval: zřízení stolic pro vědy sociální a theologických učelištích, předem na theologických fakultách. Ale nikoliv hned a bezprostředně, nýbrž teprve pak, až budou na snadě kandidáti, kteří svou plnou vědeckou zdatnost literárními výkony a řádnou habilitací prokázali.

Kandidátům bude třeba dáti příležitost k přípravě. Je tu na snadě cesta, které se užívá k zabezpečení dorostu na jiných fakultách. Mním tím stipendia pro zvláště nadané posluchače, kteří theologii absolvovali, tedy nepochybně již mladé kněze, za účelem návštěvy vynikajících učelišť a učitelů cizích, při čemž by doplniti mohli potřebné přípravné vzdělání i v oboru právním a filosofickým. Kandidáti takoví by se našli, o prostředky sotva bude nouze. Míti ve vlastních řadách soudruhy v oboru so-

ciálních věd na plné výši vědecké stojící, pro kněžstvo samo a pro zájmy církevní bylo by neocenitelným prospěchem, bylo by podmínkou nezbytnou pro vznik zdravé svým duševním vlivem mocné strany konservativní, který jest nám tak naléhavě potřebným v nynějších běžích časových.

Odkázati theology k návštěvě příslušných přednášek na domácích fakultách právnických, bylo by jen pro malý počet theologických učelišť možno, ale narazilo by z mnohých příčin, o kterých se nechci rozepisovati, na překážky, pročež tu myšlenku ani dále rozpřádati nehodlám.

Již pro nynějšek, hlavně zase vzhledem k mladšímu kněžstvu i studujícímu theologie, kladl bych váhu na dvě věci: Předně na zřízení knihovny vybraných sbírek spisů z oboru věd sociálních v každém sídle diecesním, nejlépe ve spojení s knihovnami alumnátními. Z druhé pak (pokud jde o českonárodní poměry) na účinnou podporu k vydávání dobrých, ne k agitaci, ale k vědeckému sebevzdělání určených spisů, ve kteréž příčině bych pro dlouhou řadu let počátečních dal rozhodnou přednost překladům, k nimž literatura německá a francouzská podává velikou hojnost děl o pravdu dobrých i znamenitých. Ano pro věc samu je to výhodou, že tento záměr dá se uskutečniti skrze literární podniky již existující. Jen určitější směr dáti jejich publikační činnosti.

Bude to trvati léta, nežli vše, co zde naznačeno, uvede-li se v čas a plně ve skutek, přinéstí může ovoce. Ale mohlo by to býti ovoce pro lid náš požehnané. Jakou bohatou kořist tomu, kdo pronikl zbystřeným zrakem všemi svazy a nitkami společenského života přítomného, poskytuje evangelium! Ve věčné svěžesti své dopouští aplikace na nejspletitější tvary a protivy společenského ústrojí. Dělic spravedlivě světlo i stín, právo i povinnost, odříkání i lásku, zůstane povždy šťastným vodítkem všem hlasatelům sociálního míru v nejryzejším duchu ethickém. Vypěstovati v dorostu kněžském pravé apoštoly tohoto ducha, povznesené nad jakoukoliv strannickou podjatost a vášnivou vřavu agitační, kladl bych na ten čas mezi nejdůležitější úkoly vedoucích a rozhodujících osobností našich církevních a za veliký prospěch církve samé.

A tím jsem tuším i naznačil, co vyrozumívám »novým buditelstvím kněžským«. Před sto lety stál u kolébky probuzení našeho národního vlastenecký kněz a vykonal dílo nehynoucí. Nezamlouvá se ve víru sporů a bojů přítomných sama sebou myšlenka, aby na novém rozhraní dvou věků kněz český v ryzím, spasném duchu evangelia ujal se poselství sociálního míru, a aby v duchu tom, ozbrojen potřebnou měrou vědění, platně pomáhal udržeti dílo nezbytného společenského přetvoření na drahách bezpečného, ušlechtilého pokroku?

Listy o studium národohospodářském.

I.

V článku »O novém buditelství kněžském« kladl jsem váhu na potřebu solidní průpravy theoretické pro každého, kdo se pouštětí hodlá do jakýchkoliv oborů národohospodářské neb sociální politiky. Předpokládal jsem sice již tehdy, že rozdíl nauky »theoretické« a nauky »praktické« — ač tu neběží o nic snad vědě národohospodářské výhradně vlastního, nýbrž o obecně známé logické třídění — přece asi mnohým zrovna pro obor národohospodářský nebude dostatečně jasným, poněvadž tu bezprostředně a živé vztahy k nejnaléhavějším otázkám přítomnosti praktický zřetel příliš do popředí tlačí. Proto hleděl jsem usnadnit pochopení rozdílu řečeného přístupnějšími obdobami z oboru věd přírodních. Útok, který na můj článek byl učiněn, znovu mne přesvědčil, že i pro osoby v oboru národohospodářském slovesně činné může ten rozdíl býti snad příliš subtilným, tak že ujde jejich jinak v hojně lektuře osvědčené horlivosti. Před půl druhým stem let byla takováto nejasnost v našem oboru ovšem pochopitelná. Ještě Adam Smith sám, ač byl z nejslavnějších zakladatelů theorie národohospodářské, přece v příležitostné definici vědy národohospodářské tomu momentu ani patřičný výraz nedal. Po něm pak ještě ne jeden ze spoluvůrců theorie. To není ani tak nápadná věc, aby musila koho překvapiti. V představě někoho, kdo celé vědě národohospodářské učí a přede vším má na zřeteli, aby čtenáři jeho čerpali z jeho spisu vodítko pro praktická svá jednání, může v definici vždy konečný účel tou měrou nabýti vrchu, že on v definici té ani nepřihlédne k formálnímu rázu vykládaných nauk samých. Předpokládáť, že bedlivý a inteligentní čtenář sám ho postřehne. A věru, ten, kdo chce s náležitým pochopením vědu studovati, musí sobě rozdílů oněch býti vědom.

V obecném životě nejhustěji dáva se slovu »theorie« obsah široký. Stotožňuje se s pojmem »nauky« vůbec, bez rozdílu, učí-li ona, co jest, či učí-li, co býti má. I mluvíva se pak třeba rádo o nezbytných protivách mezi »theorií« a »praxí«, čímž se myslí na protivu nauky a skutečného provádění, na protivu knihy a života, ideálu vymyšleného a nepoddajné realnosti. Zajisté se u mnohých, kteří se podobnými hesly ohánějí, vysvětluje takový názor nesprávným pochopením logického rázu těch kterých stránek nauky, o čemž snad v listě následujícím více povíme. U mnohých

nejsou ale ty a podobné výroky rozhodně ničím jiným, než pouhou zástěrou, která zakrytí má jejich nechuf ke knihové nauce vůbec, nebo prostě její neznalost.

O něco podobného, o protivu knihy a praxe v naznačeném právě způsobu, zde vůbec neběží. Mluvímeť o rozdílu v ě d theoretických a n a u k praktických, anebo, chceme-li, o rozdílu theoretických a praktických částí jednotlivých věd. A právě proto, že se mi zdálo, že snadnější bude naznačiti ten rozdíl z oborů širším vzdělaným kruhům přístupnějších, zvolil jsem příklady z oblasti věd přírodních. Jako příklady theoretických věd vzal jsem tedy jednak lučbu, jednak anatomii a fyziologii, proti kterým jsem pak postavil jako korrespondující vědy praktické jednak technologii lučební, jednak praktické nauky léčitelské. Lučba (theoretická) na př. učí nás poznávati nejjednodušší, dále již nerozložitelné součásti těles (prvky) a pravidelnosti v poměrech, ve kterých ony se slučují, učí nás, jak za určitých předpokládání rozličné sloučeniny na sebe působí atd. Zde ještě nikterak o to neběží, co činiti, abychom na př. vyrobili pivo jistého druhu, líh, cukr, ty a ty barvy neb tuky a pod. To je úkolem chemické nauky praktické neboli technologie lučební. Je ovšem čirému empirikovi — totiž takovému člověku, který se theorii lučební ne učil, ba snad ani se nuzně s technologií chemickou neseznámil — dobře možno, aby se naučil vařiti pivo, tak jako se mnohý naučí vyráběti jednotlivé součásti elektrických motorů a sestavovati (montovati) je, aniž se vy cvičil v theorii elektřiny (jako části theoretické fyziky) a v elektrotechnice (jako praktické nauce). Avšak zdar jeho práce závisí pak pouze na rozsahu a hodnotě nabytých jeho vlastních zkušeností, a když ty mu selhou, neví si rady, protože si nedovede vyložiti příčiny svého nezdaru. Podívejme se jen, jak se liší dnešní sládci od někdejších pouhých praktiků, jak musí se naučiti všem potřebným základům lučby, a jak na tom podkladě prodělají technologický (školský, knihový) návod pivovarnický, jak se vyškolují v rozličném lučebním zkoumání svého produktu, jak musí rozuměti celému chemickému dění kvasných processův atd. Pohledme, jak se zřizují nákladné laboratoře k theoretickým odborným zkoumáním a výzkumné ústavy, které odbornými pomůckami stopují výsledky, dávají rady a pod. Kdo by mohl pochybovati, že všechny, i naše pokroky v pivovarství, cukrovarství, lihovarství a jiných i jiných oborech průmyslu lučebního zakládají se na valně zdokonaleném theoretickém věděním? A jest tomu v lékařství jinak? Proč pak nutíme nastávajícího lékaře, aby se napřed obrnil tak obšírnými přípravnými známostmi přírodovědeckými, proč ho nutíme dříve studovati na př. anatomii, histologii, fyziologii, tedy nauky, jež ho

poučí o typických součástích tělesného organismu a typických pochodech životních?

Ba není ani na tom dosti. Je zajisté jistá přirozená posloupnost věd — přirozená, totiž na povaze jejich samotné založená — postupující od těch, jejichž předmět badání jest jednodušší a tudíž pozorovacím prostředkům lidským přístupnější, k oněm, jejichž předměty jsou složitější, takže ony o ty jednodušší se opírají. Tak tedy theoretické vědění v oborech s předmětem složitějším opírá se o theoretickou známost jednodušších. Fysiologie, příkladně, předpokládá m. j. znalost theorie lučby i fysiky, neboť životní pochody, jejichž typické tvary a souslednosti (zákonosti) ona vyjasňuje, jsou právě z nemalé části pochody chemické a fysikální. A tak theoretické vědění o předmětech složitějších buduje se zase na theoretických vědomostech jiných theoretických věd, pro ně základních.

Nic jinak se věc nemá v oboru t. zv. věd duchovních, do kterých náleží i věda národohospodářská, jež v té velké skupině tvoří jednu z t. zv. speciálních věd společenských.

Leč přihlédneme dříve ještě blíže k podstatě rozdílu theorie a praktické nauky.

Ve všech oborech zjevů, které se činí předmětem badání lidského, mohu hledati poznání trojího způsobu:

Mohu se zabývatí zjištěním jednotlivého jevu, jednotlivého děje, vyšetřiti všecky jeho stránky mému pozorování přístupné, všecky souvislosti jednotlivého jevu s jinými, jejich vzájemné příčinné podmíněnosti vystihnouti, si uvědomiti a slovy vyjádřiti (popsati). Mohu na př. vylíčiti horopisné, vodopisné, klimatické poměry jisté krajiny, její květeny, její zvířenu; vypsati, co se událo na nějakém určitém trhu; vystopovati pohyb ceny nějakého zboží na určitém místě nebo na různých místech po delší neb kratší dobu, a příčiny jeho; zbádati a zaznamenati vývoj nějaké větve řemesla nebo řemesel vůbec v určitém městě nebo v celé zemi za delší neb kratší dobu, sleduje při tom všecky příčiny, které ten vývoj ovládaly; mohu popsati život jisté skupiny dělnictva v jednom neb více závodech, odvětvích výrobních a pod. se všemi ten život určujícími a jeho ráz vysvětlujícími skutečnostmi; mohu stopovati data o zahraničním obchodě nějakého státu za vlády určité soustavy celní, za trvání jisté soustavy dopravní a pod. Vždy mám na zřeteli jen určité, konkrétní jevy a pouze individuální jejich souvislosti s jinými, současné i následné. Můj úkol jest až dosud pouze popisný, statistický neb historický. Důležitost takovýchto deskripcí jest zjevna. Ony mohou o sobě býti velice cennými, mohou se státi též začátkem a základem každého vědění všeobecně ja-

šího. Samy o sobě ještě, i kdybych jich podnikl sebe více, nebo sebe více od jiných podniknutých poznal, neznamenají ještě žádnou takovou zkušenost, kteráž by mne učinila způsobilým pochopovati a ovládati případy jiné. A budiž zde hned podotknuto, že podobná pozorování a popisné práce nejsou tak lehké. Nutno jest spíše v každém oboru, kde poznání podobná mají býti podkladem dalšího vědeckého zužitkování, abychom se pozorování a popisování tomu učili, tak jak se dítě učí vidět, slyšet a chodit. Zjemnění, zdokonalení, vybroušení pozorovatelské a popisné dovednosti pro službu dalších pokroků vědeckých bývá zase vždy podmíněno příslušným všeobecným věděním odborným, zejména theoretickým, o němž bude hned dále řeč. Neboť jen tak dostáváme stále nová a nová hlediště, se kterých na věci patřime, stávající se schopnými postřehnouti jejich stránky, kterých bychom jinak přehlédli.

Duch lidský nikdy se nespokojí s pouhým hromaděním takových singulárních poznání. Řadí a třídí si jevy poznané dle znaků příbuzných, odlišuje podstatné od nahodilého, a také v souvislostech věcí vyhledává to, co je v nich pravidelného, odlišuje konstantní příčiny od nahodilých a dočasných, pídí se po souvislostech pravidelných a nutných. Také zde sice ještě běží duchu za pravdou jdoucím o to, co jest, avšak nikoliv více v pouhých singulárních úkazech, nýbrž co v rozmanitosti jevů a dějů je typického, druhového, pravidelného, nebo jak také, ač ne vždy ve stejné přesném smyslu říkáme, zákonitého. Tento úkol jmenujeme theoretickým.

Theorie tedy v každém oboru vědění zjišťuje příslušné typické jevy a jejich pravidelné, typické souvislosti. Formule, vyjadřující nám tyto posléze řečené pravidelné souvislosti, označujeme namnoze slovem zákonů theoretických (na rozdíl od normativních, příkazujících neb zapovídajících zákonů na př. ve smyslu právním), ač se ne bez důvodu přimlouvají mnozí, aby tento silný výraz byl zachován pro zjištěné typické pravidelnosti jevů, pokud jsou rázu kauzálního (t. j. jsou v příčinné spojitosti zjištěny), nikoliv také pro pouhé pravidelnosti faktické, byť sebe hojněji doložené a nade všecku pochybnost povznesené, není-li odhalena jejich kauzálnost. Nuže, znázorníme si to v našem speciálním oboru. Pozorujice na př. člověka, hledajícího ukojení svých potřeb zevními prostředky, přijdeme k základním typickým skutečnostem hospodářského života, jako jsou statky, výroba, práce, kapitál, důchod atd. Pozorujice stále se opakující jevy, způsobované na jistém stupni vývoje dělbou práce (zase takový typický jev), přijdeme k ryze hospodářským pojmům směny, zboží, nákladu, ceny, nabídky, poptávky, peněz, úvěru. V každé době dospějeme k typickým jevům

sociálního rozřídění, jako jsou na př. podnikatel, kapitalista, dělník, zisk, mzda, smluvený důchod z kapitálu a j. Ale znamenáme také, jak jistý typický jev za stejných podmínek jiným typickým bývá provázen neb způsoben. Pozorováním a souzením přicházíme na př. k poznání obecně platnému, že subjektivní hodnota statků nezávisí na míře nutnosti potřeb, jimž ony slouží, nýbrž (za stejných jinak poměrů) na jejich vzácnosti; že cena tržní při volné soutěži stoupá ceteris paribus v stejném poměru s poptávkou a v opačném s nabídkou; že možnosti intensivního provozování rolnictví ubývá se vzdáleností od trhu a t. d.

To vše jsou pouhé ukázky, vybrané bez ladu a skladu, kterých úkolem jest vyjasnit, co tedy v našem národohospodářském oboru jest rozuměti teorií neboli theoretickou vědou národohospodářskou.

Avšak byť sebe větší byla naše potřeba na ryzí theoretické pravdě, přece nezůstáváme na tom, poznati pouze ji a těšiti se jí. Chceme ji také upotřebiti k dobru svému a jiných. Chceme vůbec pro každý obor lidské působnosti vytvořiti si bezpečná pravidla jednání. Neběží nám pak více o to, co jest, nýbrž co b ý t í má, o jisté vodící myšlenky, abychom nestáli před každým případem bez rady a východiště, odsouzeni k matnému tapání po nejsprávnější cestě k cíli. Ta povšechná pravidla jednání (maximy), která tomu slouží, abychom v labyrintu skutečnosti s více méně bohatou její kasuistikou a individuální růzností měli pevná vodítka, jsou úkolem a obsahem nauk praktických. A tak i v oboru národohospodářském vedle theorie stojí nauky praktické, k nimž náleží na př. politika národohospodářská, jednající o úkolech a působnosti veřejné moci, pokud se dotýkají hospodářství národního. Otázky o zákonech hodnoty a ceny, tvoření mzdy a úroku, poměru velkovýroby a malovýroby pod vládou soutěže a j. pod., jsou theoretické; otázky o mezích přípustnosti úředních sazeb cenových, o zákonných ochranách dělnictva, o prostředcích k zachování maloživnostnictva jsou otázky národohospodářské (resp. sociální) politiky, tedy nauky praktické.

Lidé, jsou-li potřebami životními k praktickému jednání v určitých oborech puzeni, nemohou arci vždy čekati, až se v těch oborech vyvine náležitě upevněná a dosti všestranná theorie. A tak není to v dějinách jednotlivých věd úkazem tak řídkým, že se ony vlastně vyvinují nejprve v podstatě jako nauky praktické. Víme, že lučbě novověké předcházelo umění alchymistů, víme, že lékařství dlouhá století pohybovalo se na kolejích ryze empirických nauk praktických. Národohospodářské učení neméně. Když v dobách, které podle třídění v historii obvyklého tvoří rozhraní t. zv. doby střední a nové, rozvojem absolutismu počal se vytvářeti novověký

stát se stálými vojsky a zeměpanskými úřady, když se zároveň s rozvojem měst a otevřením velkých zámořských spojení (obeplutí Afriky, objevení Ameriky) hospodářský život evropský na mnohých místech vybavil z dávných forem naturálních a víc a více v něm pronikaly tvary hospodářství peněžního, stát sám pak právě za příčinou prve dotčených změn vnitřních viděl se býti odkázaným rostoucí měrou na peněžní příjmy, ale svou závislost v té příčině na blahobytu obyvatelstva svého pochopovati počal — tu vyvinula se pod tlakem potřeby nauka ryze praktického rázu, která pro své nadsazování zahraničního obchodu, pro své dychtění po drahém kovu jako zdroji bohatství a pro svou péči o t. zv. příznivou bilanci obchodu nazvána byla později A. Smithem naukou merkantilistickou. Počala se tedy věda národohospodářská vlastně jako nauka praktická. Ne tak arci, že by vůbec nebyla měla žádného východiště theoretického. To by se ani nedalo mysliti. Ale její theoretický podklad obmezoval se na něco skrovných, nedostatečnou povrchní indukcí získaných vět, které dlouho jako evidentní axiomata byly přijímány, a jenom znenáhla budil a osvědčoval se zájem theoretický, až teprve v půli XVIII. věku v díle ekonomistů francouzských (Fysiokratů) k prvnímu zbudování soustavné theorie se pokročilo.

A přece jsou všechny theorie podrobeny zákonu pokroku, věčnému boření a novostavbě. Hotová, aspoň relativně hotová a pro věky platná stavba snáze mohla se zdařiti v oborech vědy s předměty poměrně jednoduchými, jako vidíme na některých ze základních věd přírodních. Duchovní vědy však, a mezi nimi pak především společenské, mají předmět nejsložitější. A proto jest ovšem jistá skepse naproti jejich teoriím oprávněna, byť třeba ne v tom smyslu vulgárních praktiků, o nichž jsem výše podotkl, že o nich někdy ani nic nevědí, druhdy pak zase aspoň jen proto nevědí si rady naproti domnělým odporům teorií se skutečností, protože o logickém rázu jejich pouček světla nemají. Buď jak buď, krise teorií se dostávají vlivem pokroků a druhdy i hotových převratů v badatelských metodách — život ale kupí nic toho nedbaje ke starým a nerozřešeným novějším problémům, jež naléhavě se hlásí o řešení. A tak stává se, že často — jak na jiném místě jsem napověděl (Boj proti liberalismu) — »odkázání jsme naproti naléhavým potřebám časovým postupovati v praktickém směru jen jaksi pokusně pod vůdčím vlivem jistých kulturních a ethických ideálův a s pečlivým využitkováním dějinných zkušeností«. Nescházelo mnoho a byli by chtěli jistí zástupci t. zv. historické školy vůbec theorii nahraditi jen zkušeností dějinnou.

Plyne však z toho, co bylo řečeno o krisích teorií, o nezbytné jejich

nedokonalosti poměrné, že nemá pro toho, kdo chce se obíratí řešením časových úkolů jakýchkoliv, valné ne-li žádné ceny známosti theorie v té její podobě a na té její výši, ku které až dosud dospěla? Směšným by se nám zdál lékař, který by proto se domníval, že může ignorovati výzkumy fyziologie nebo všeobecné pathologie (dejme tomu třeba nauku bakteriologickou) jen proto, že zrovna nejpřednější badatelé těch oborů s poměrnými nedokonalostmi svého stavu poznání se netají? Vždyť změny, kterým v proudu doby theorie podléhají, nejsou rovny pouhé stavbě nějakých kartových zámků, které by vztyčeny byly na místě nadobro zbořených jiných. Máme tu jen co činiti s dílem pokračujícího poznávání, při němž sice ten a onen kus dosavadní stavby se obětuje, ale přece zase s druhé strany jen více méně velké části za základ novým slouží. A tak také mohl by jen někdo všeho vědeckého smyslu naprosto postrádající pokládati na př. starší t. zv. klassickou (individualistickou, liberální), theorii, jež má svůj původ ve Fysiokratech a Smithovi, za něco bezcenného a odbytého. Tvůrčové toho učení ty skutečnosti a organizační formy hospodářského života, které v pokročilých útvarech svého okolí viděli, pokládali za typické jevy a organizační formy hospodářské vůbec, kdežto ony vskutku náležely jen určité fázi vývojové. Uchvácení vítězným duchem přírodovědeckým o zákonnosti ve všem životě platné příliš ukvapeně obdobu tuhé mechanické nutnosti dějů přírodních přenášeli na život společnosti. Vedeni taktou touhou po platnosti přirozených řádů společenských, jichž původ hledali jednostranně jenom v individuálních pudech a snahách, upadli tak v osudný circulus vitiosus. Neboť zákony života hospodářského, které na té hypotese obdivuhodnou dovedností logické abstrakce vyvinuli, pokládali za přirozené zákony hospodářského života lidského vůbec a nyní usilovali, aby stav plné individuální volnosti hospodářské, který jim při té práci byl hypotetickým východištěm, i v plnou platnost skutečnou byl uveden. Nyní, když prací celého dalšího století všechna tato jednostrannost jest poznána, jsou pro nás bezcennými ony zákony, tvořící jádro jejich theorie, kteréž dají se v hlavní části své označiti jako »zákony cenové«? Nikterak. Čím větší měrou kde jest uskutečněno, co bylo k hypotetickým jejich předpokladům náleželo (svobodná soutěž, čilá a bystrá za ziskem jdoucí živly trhové), tím více ony samy také platnými se býti ukazují na př. ve všem za volné soutěže před se jdoucím tvoření cen u velkém. Nás, kteří známe logickou povahu jejich, ani to nemate, že v přemnohých případech jiných ceny jinak se tvoří, tak jako jsme toho dalecí, pokládati výše řečený způsob tvoření cen za »jediný přirozený«.

Nikoliv všem, ale přemnohým souvislostem a rázovitým stránkám té

vývojové fáze žití hospodářského a společenského vůbec, v níž žijeme, naučili jsme se jen pomocí této nauky rozumět. Metodu její, arcif uznávají potřebu zdokonaleného použití, zrovna nejnovější doba znovu spravedlivě ocenila a pokouší se vymeziti jí čerstvé úkoly.

Tedy ani theorie, pokládaná v tolikerém směru již za překonanou a zastaralou, nepozbývá pro samu přítomnost významu. Ba lze říci zkrátka, že kdo jí nerozumí, nikdy ani vědeckému socialismu rozuměti nebude, aniž kdy správně pochopí podstatu a dosah t. zv. historické školy i jiných kterýchkoliv, jež v našem století povstaly.

Kdyby nám ostatně, když jednotlivým praktickým úkolem se obíráme, theoretické vědění nic více neposkytlo než možnost orientace ve skutečnostech hospodářského života a jejich souvislostech (a bez něho jí nikdo nenabude), neocenitelnou by byla jeho služba.

Vlastně ale neoddávejme se klamu. Každý »praktik«, jakmile se opravdu do nějakého problému pustí, byť by i jinak nevlídně hleděl na »theorii«, přece dychtivě se chytá takových jemu náhodou známých theoremů, které se mu pro účel právě hodí. Obyčejně pak platí mu ony za samozřejmé pravdy, hotová axiomata, o jejichž správnosti vůbec není možná ani pochybnost, ani spor.

Leč nebudu tuto věc dále rozprávati, nýbrž ku konci raději doložím některými ukázkami, k jakým důsledkům mohou vésti nedostatky theoretického vědění nebo nesprávné pochopení jistých často vyslovovaných theoremů.

Abych zase nikomu neublížil, vezmu své příklady z táborů vzdálených těm, pro něž zde píši.

Jeden z našich nejlepších agronomů, který jako učitel a spisovatel odborný získal si zásluh všestranných, rozepsal se letos o cukrovarenských kartelích a protikartelové agitaci. Organizačním snahám rolníků pro povznesení ceny řepy vytkl jednak nesnadnost, ne-li nemožnost vypočísti přesně výrobní náklady řepy a tu stál na své odbornické půdě. Pokračoval však potom:

»Když... naši přehorliví počtáři hospodářům namluvili, kolik stojí výroba jednoho centu cukrovky, ihned z toho táhnou důsledek, aby hospodáři na svém výpočtu neústupně stáli a jiné ceny za cukrovku nepřijímali nežli tu, ku které poukazuje řečený »výrobní náklad«. Jaká to pošetilost! Jaký v tom vězí marný vzdor proti zákonům národní ekonomie, která všude, v celém světě, ve všech poměrech upravuje ceny všelikého zboží jen a výhradně dle jednoho měřítka, to jest dle stavu nabídky a poptávky! Což se ptá na př. hospodáře mlynář, kupující pšenici

nebo žito, mnoho-li stojí výroba toho zrní? Či táže se sládek hospodáře, prodávajícího mu ječmen, jaké on má při ječmeni »výrobní náklady«?« Po některých dalších poznámkách končí velevážený autor slovy: »Kdo oprávnjuje cukrovku, aby ona nemusila se podrobiti tomu vše v l á d n o u s í m u pravidlu a měřítku národno-ekonomickému!«

Slyšel jsem z úst mnohých osob, ovšem hlavně cukrovarníků, pod bezprostředním dojmem lektury této stati projevovati živý souhlas s ní, od cukrovarníků pravím, kteří v téže chvíli se hotovili utvořiti kartel k tomu účelu, aby aspoň na domácím trhu docílili lepších cen za cukr, než jim v o l n á soutěž docíliti dopouští. Naproti tomu mně ani ke sluchu nedošlo, že by se byl nějaký zemědělský obránce vzhledem k uvedeným námitkám zmohl na otázku: Což když tedy my zemědělci hledáme ochranu proti tlaku soutěže ve clech, nebo když usilujeme o to, abychom sdružením nabídky a vyloučením jistých nejzhoznějších způsobů soutěže docílili vyšší ceny svých plodin vůbec, na př. organisací společenstevních skladů — jest to také proti vševládnému zákonu nabídky a poptávky? Ty a podobné odpovědi nebyly by arci ještě t h e o r e t i c k ý m řešením otázky, o niž tu jde, aniž by rozhodovaly samy ještě o s p r á v n o s t i theoretického důvodu proti řepařským kartelům výše od autora dovolaného. Rozhodující otázkou v theoretické příčině jest: Učí vskutku neb učila kdy theorie národohospodářská zákonu nabídky a poptávky v podobném smyslu, jak zde byl pojat? Neboť zde jeví se zákon nabídky a poptávky jako nějaká tuhá m e c h a n i c k á formule, při které prostě rozhodují kvanta s obou stran nabízená a hledaná, nejvýše snad ještě počet osob s obou stran proti sobě stojících, avšak ani n á k l a d y v ý r o b n í a tím méně nějakí p s y c h i c k í č i n i t e l é, kteří na př. určují d ů t k l i v o s t nabídky i poptávky atd. Naproti tomu dá se z theorie národohospodářské a z dějin jejich zjistiti dvojí: 1. Zrovna v t. zv. klassické škole národohospodářské není náklad výrobní bezvýznamným činitelem ceny, naopak u mnohých z nejslavnějších zástupců školy té (Ricardo!) jakožto hlavní a základní zákon cenový platí t. zv. z á k o n n á k l a d o v ý, dle kteréhož za volné soutěže tržní cena povždy tíhne k výši ceny nákladové, takže pak nabídka a poptávka jsou jen dvě pružiny ve službě tohoto cíle. 2. Starší theorie dojistá vždy za pravý přirozený stav pokládala soutěž jednotlivců. Před její soudnou stolicí legitimnost cukrovarnického kartelu nebyla by tedy v tom směru o nic větší nežli protikartelů řepařských. Avšak tak mechanicky ani starší škola formulí o nabídce a poptávce nepojímala, jak se dělo v příkladě dovolaném. Dokonce pak všechna pozdější i novější theorie neopomenula rozpoznati všeliké ty p s y c h i c k é č i n i t e l e, kteří v »zápase cenovém« značí posílení či oslabení nabídky

neb poptávky, a oceniti význam jejich. Právě proto odporuje všelikým ryze mechanickým formulacím. Zákon nabídky a poptávky nepřestává tudíž nikterak platiti, když nabízeči neb poptavači dohodnutím vzájemným soutěž mezi sebou vyloučí; jen právě tato soutěž pak schází jako činitel oslabující posici té které strany v zápase cenovém. Dokud se tedy trvá pouze na stanovisku nabídky a poptávky, nemůže se důsledně počínání rolníkův ani kárat, nýbrž musilo by býti uznáno za nezávadné. Odklizení n á r o d o h o s p o d á ř s k é h o nebezpečí, které spočívá v tomto způsobu řešení sporů z á j m o v ý c h, sluší arci hledati cestami docela jinými, o nichž zde se šířiti není dále mým úkolem. Že je naše doba hledá, že ono tedy patří k problémům p r a k t i c k é nauky národohospodářské, o tom svědčí hojně literární pokusy novověké a již také pokusy zákonodárné.

Docela podobně bojováno bylo a zde onde ještě se bojuje heslem o n a b í d c e a p o p t á v c e i na jiném poli, na poli otázky dělnické. Ještě na počátku let sedmdesátých, když se t. zv. rozšířený výbor bývalé Vlastenecko-hospodářské společnosti zabýval zemědělskou otázkou dělnickou a byla v úvahu brána rozličná sociálně-politická opatření k upoutání dělnictva zemědělského, bojováno bylo proti všem těm pokusům prostým poukazem na domnělý neúprosný zákon nabídky a poptávky. Zde působily arci ještě reminiscence na theorii o t. zv. mezdním fondu, vedle kteréž poptávka po práci (t. j. pracovních silách) v každém státě vymezena jest povždy sumou oběžného kapitálu k tomu určeného, nabídka pak počtem osob práci hledajících a jejich průměrnou výkonností. Přirozeně tedy jevila se býti průměrná výše mzdy výsledkem ryze mechanické nutnosti v těchto poměrech vyjádřeného. Čiňte co čiňte, dělníci, sdružujte se v jednoty, abyste soutěž mezi sebou vyloučili, podnikajte stávky sebe vytrvalejší: přes meze dané těmito skutečnostmi nabídky a poptávky mzda se zvýšiti nedá. Takováto argumentace bývala esem mezi trumfy, jimiž měla býti přebíjena karta všech koaličních pokusů dělnických. Ale jí na vzdory rozvinuly se v Anglii koalice, dosáhly zkrácení doby pracovní a zvýšení mzdy, aniž to podrylo průmysl anglický. Poptávka a nabídka je zrovna tak málo nějakým číře mechanickým poměrem, když jde o trh pracovní, jako když běží o trhy jiné.

V nedávné schůzi delegátů německého odboru zemědělské rady referent, který zprávu podával o skladištích obilních, zabočil do otázky měnové. Klesání obilních cen u nás připsal hlavně na vrub zavedené prý měny zlaté, kdežto by při zachování stříbra bylo se docílilo udržení vysokých cen a zejména ažia zlata, kteréž by vývoz plodin podporovalo. Nebudíž zapřeno, že je d e n výsledek mohl býti docílen, kdyby se ražení stříbrné

mince kurantní r. 1879 v Rakousku nebylo zastavilo. Bylať by hodnota rakouského zlatého klesala paralelně s trhovou cenou stříbra, čímž by břímě v š e c h dlužníků, ne pouze agrárních, bylo se snížilo a to nikoliv pouze v neprospěch Rothschildů a Bleichroederů, nýbrž stejně v neprospěch těch tisíců drobných kapitalistů, kteří plod svých úspor dlouholetých uložen chovají ve spořitelnách, záložnách, cenných papírech a losech. V Čechách na př. již na každých devět obyvatelů připadá průměrem jeden vkladatel spořitelní! Při nynějších zřízeních úvěrních zajisté stejně platí, že půjčují chudí bohatým, jako naopak. Ale jinak, co se cen a vývozních úspěchů týče, operuje se ve vývodech uvedených thesemi theoretickými, které o pronikavé znalosti theorie nesvědčí. Naznačíme jádro věci jen stručně. Změny v cenách způsobené změnami v hodnotě peněz neobmezí a nemohou se patrně obmeziti na jednotlivý druh neb jednotlivé kategorie zboží. Musí uchvátiti všecky. Opak by byl nesmysl. Je-li tedy vstoupnutí cen způsobené snížením hodnoty peněžní obecné — jakož se žádá a očekává, když se dovolává referent obecného zavedení měny dvojité — pak musí takové bezpečně očekávané zdražení zůstati bez efektu pro jednotlivou zemi neb jednotlivý výrobní stav. Kdyby naopak jen v Rakousku se způsobilo klesnutí hodnoty peněz (zavedením neb ponecháním stříbrné měny za volné ražby stříbra), dostavilo by se arcí na čas rostoucí ažio. Pomiňme spoust, jež by v rozličných směrech takto povstaly, kteréž jenom znalci národohospodářskému ve své úplnosti mohou hned z předu býti zjevný. Zůstaňme při těch cenách a ažiu zlata. Dojista ažio stoupajíc přinese zemědělcům a všem vývozcům prospěchy; ono podněcuje vývoz a zaráží import, je premií na vývoz a pro dovoz stížením. Co to znamená? To znamená, že pošínuje zahraniční bilanci platební, stupňuje její aktiva, stlačuje passiva a tím nutí naše cizozemské zákazníky k většímu vyrovnání kovem, j e j i c h k o v e m — zlatem. Rostoucí přítok zlata ale nutně musí nám ažio srazit a pak začne nevyhnutelně bolestný process opačný. Kdekoliv a kdykoliv jaké ažio bylo, vždy tato houpačka se dostavila, leč že (při emissích měny papírové) uměle byly zdroje jeho stále stupňovány až k obecnému krachu (francouzské assignáty, staré rakouské bankočetle). Než řeknete snad: záležitosti valutové jsou přece jen sporný. Budiž. Neběží mně o to, mám-li pravdu čili nic — šlo mi jen o další doklad, že tento dosti aktuální spor vyřídit se dá zase vůbec jen pomocí theorie. Dobrý theoretik národohospodářský bude ale také jistě vědět, že z pokleslé ceny j e d n o h o neb v í c e p ř í b u z n ý c h druhů zboží naprosto ještě n e s m í souditi, že způsobeno jest poměry měnovými; musiloť by právě jeviti se u v š e h o zboží. To ale dá se zjistiti jen bedlivým methodickým stopová-

ním, které na př. provádí dávno a pravidelně londýnský »Economist«, které se provádí též již delší dobou ve známém časopisu Conradově — všeliké úsudky bez takových podkladů nemají váhy a významu.

Naproti samému socialismu nemá se věc jinak. V těch občasných, více méně fantastických obrazech budoucího zřízení těžiště jeho neleží. Žádný z vynikajících zástupců moderního vědeckého socialismu se jimi mnoho netrudil, čas svůj jimi nemařil — ani Marx, ani Engels, ani Rodbertus. A dokazovat, jsou-li či nejsou-li možny, to lze sice s jakýmsi oprávněním činiti, předpokládajíc intelekt a povahu lidí, tak jak jsou — nicméně řeknou nám střízliví zástupci nejvážnějších moderních směrů, jako t. zv. historické školy, že oni necítí v sobě prorocké poslání. Těžiště kritiky nynějšího vědeckého socialismu spočívá zase v rozbořech jeho theoretických podkladů, tedy na př. pokud jde o Marxa, známé jeho, zrovna nyní tak často probírané a v rozhovor brané materialistické filosofie dějinné, jeho theorie hodnoty a nauky o přivlastňování nadhodnot atd. A tak silným jest on duchem, tak znamenitou hlavou, že málo bylo rovnocenných, kteří se na zápas opravdu vědecký mohli s ním odvážiti, jako na př. vysoce nadaný Boehm-Bawerk.

Točme to, jak chceme. Nejdůležitější ano základní problémy naší doby v oboru národohospodářském vybojovati se nedají bez vynikajícího stupně znalosti theorie. Avšak řečeno bylo výše, že jí nelze porozuměti, leč pouze tehdy, provázeli nás po luzích jejích ustavičně jasné vědomí o logické povaze jejích pouček. Tedy předem slovo o ní.

II.

Zakončil jsem svůj poslední list slovy, že porozuměti lze teorii národohospodářské pouze tehdy, provázeli nás po luzích jejích ustavičně jasné vědomí o logické povaze jejích pouček. Mohli by kdo proti těmto slovům něco podstatného povědět, byla by to pouze výtka, že věta ta jest příliš úzkou, že neplatí pouze o t h e o r i i národohospodářské, nýbrž o vědě národohospodářské c e l é, a ne pouze o národohospodářské, nýbrž o každé. Zakládá se však ve zvláštních příčinách, jež dále ještě objasniti hodlám, že právě upozornění řečeného nejdůtklivěji jest třeba vzhledem k národohospodářské teorii. Jí nejvíce týká se tvrzení praktiků, že poučky vědy národohospodářské se skutečností se nesrovnávají, a to i praktiků takových, kteří nezaujímají stanovisko tak povýšené, aby se na př. dovedli domnívati, že jest možno z teorie národohospodářské mnohem více se přiučiti od zkušeného obchodního cestujícího, nežli od těch, kdo »louskají folianty«. Mnohem závažnější byla výtka nesrovnalosti se skutečností, kteráž činěna byla sice nikoliv teorii národohospodářské celé, ale aspoň jádru národohospodářské teorie, jež byla vypěstována u tak zvaných klassiků školy fysiokraticko-smithovské oblíbenou u nich a z části mistrně ovládanou methodou deduktivnou. To byla výtka, kterou nečinili praktikové vědecké práce a vědeckého názoru vzdálení, nýbrž odborní badatelé, kteří v přesvědčení tom jali se hledati zcela jiné cesty, na kterýchž by zbudovali teorii novou, se skutečností srovnalejší a pro bezprostřední praktické využitkování způsobilejší, a jen v tyto cesty spoléhali. Ač v našich dnech ještě tu onde s podobnými výroky přívrženců t. zv. metody historické se potkáme, přece už přemrštěnosti podobné valně pozbyly někdejší své účinnosti na rozličné kruhy, kterým bývá pravou hrůzou všechno, co se nazývá abstrakcí a abstraktním. Jakkoliv tedy netýká se posléz řečená výtka teorie vůbec, nýbrž jen určité teorie se stránky její metody, přece konečně má s výše uvedenou povšechnou námitkou praktiků, jimž methodové záhady jsou španělskými vesnicemi, za společné východiště týž základní omyl.

Komu z nás napadlo kdy vytýkati, dejme tomu, fysice, že její učení o mathematickém kyvadle se s pravdou nesrovnává; že tak, jak učí její zákon o volném pádu těles neb o pohybu těles vržených, zákony to vesměs sestrojené za předpokladu vzduchoprázdného prostoru, žádné těleso vskutku nepadá a se nepohybuje? Komu z nás kdy napadlo upírati význam

a užitečnost teorii takto sosnované, krčiti nad ní pohrdlivě nosem? Kdož koliv z nás na př. jednou dobře prodělal nauku o pohybu mathematického kyvadla ve vzduchoprázdném prostoru — tedy kyvadla, jakého vůbec není, v prostoru, jakého také nikde není — a poznal zákon jeho, měl pocit, že by zákonům kyvadla bez té hypotese ani nebyl dobře porozuměl, že má nejdůležitější přípravnou práci hotovu pro porozumění pohybu jakýchkoliv kyvadel fysických v jakémkoliv prostředí. Že kyvadlo, při němž myslím si závaží držené tyčkou vši tíže prostou, nikde neexistuje, že pohyb jeho naprosto izolovaný ode všeho prostředí tření vzbuzujícího jest něco reálně nemožného — to vše nám nevadilo v úsudku o drahocennosti poznání, jehož jsme takto nabyli. Tím méně byla snad neshoda mezi touto vědeckou pravdou a skutečností na újmu správnému našemu názoru o té skutečnosti nebo dokonce praktickému sestrojování a užívání kyvadel. Jsme si totiž vědomi, že poučka naše povstala pomocí umělé pomůcky methodické, jež záležela v tom, že jsme abstrahovali od jistých úkazů ve skutečnosti v nejrůznější podobě a síle vystupujících, které s k u t e č n ý pohyb kyvadel spoluurčují. Vědomí o l o g i c k é povaze t. zv. zákona o pohybu mathematického kyvadla, t. j. o hypotetickém rázu jistých našich praemiss, kteréžto vědomí nás ustavičně provází při citování a používání tohoto zákona, chrání nás všeho nebezpečí, že bychom snad nějaké nesprávné důsledky z něho dovozovali. Není nám dále ani trošku pochybno, že skutečné pohyby kyvadel tím více se přibližují obrazci pohybu mathematického kyvadla, čím více se faktická podoba kyvadla mathematickému přibližuje a čím řidší a méně překážek vzbuzující je ovzduší, ve kterém se pohybuje, neboli jinými slovy: čím více ve skutečnosti splněna jsou předpokládání našich praemiss. Konečně víme, že při sestrojování zákonů pohybu kyvadelního cestou ryze z k u š e n o s t n í, pohrdající vši umělou pomůckou izolace a hypotese, byli bychom musili nesčíslné konkrétní případy kyvadel pečlivě pozorovati, měřiti a srovnávati, to pak, co by se v jejich pohybech našlo společného, vystihnouti a vyjádřiti. Dostali bychom sice také jistou formuli povšechnou, ale málo »exaktní« a scházal by nám především ještě všechn určitý názor o k a u s á l n o s t i. Abychom toho nabyli, musili bychom se snažiti, abychom vypožorovali a zjistili míru a způsob každé jednotlivé síly, jež v pozorovaných případech na výsledek měly vliv. Jak to zjistit jinak, než když hledíme stopovati působnost každé z nich o sobě, v methodicky nutném izolování? Kde lze v přírodních vědách izolování takové provést r e á l n ě, provádí se, a vznikne to, co se zove e x p e r i m e n t e m; kde ne, sahá se k izolaci myšlené, hypotetické, jako v případech právě uvedených. Mnohé

nejdůležitější ze zákonů přírodních nám známých, které specificky zovou se *e x a k t n í m i*, poznány byly posléz udanou cestou. Theoretické badání přírodovědecké na cestách k nejvyšším svým úkolům užívá prostředku posléz řečeného a užívání tomu děkujeme za nejjasnější světla poznání.

Abychom se však vrátili ještě k našemu kyvadlu. Dokud bychom naznačenou ryze zkušenostní cestou postupovali, dospějeme k jistým povšechným formulím, které podstatu pohybu kyvadlového ukáží jaksi přioděnou šatem rozličným, jenž dá nám charakteristický ráz její tušit, ale nic více. Pomocí hypotézy mathematického kyvadla vyloupil se nám princip kyvadla v ryzí nahotě. Jsme ozářeni bleskem poznání, které nám usnadňuje každý konkrétní případ pochopiti, ač ani v jediném poučka úplně se nekryje se skutečností.

Snad tento trochu obšírnější příklad z oboru vědeckých teorií přírodovědeckých, jejichž výsledky tolik požehnání lidem přinesly, vyjasnil již poněkud čtenáři, co jsme i pro obor vědy národohospodářské vyrozumívali slovem, že sluší býti sobě stále vědomým logické povahy jejich pouček. Než, aby bylo úplně jasno, přidám příklad z oblastí docela jiných. Víme všichni, že zápisy úřední o narozeních a úmrtích vedou se v nynějších kulturních státech velmi pečlivě, že na základě jejich pořizují se tabulové výkazy, které náležejí k nejpřesnějším částem úřední statistiky. Tato statistika zase nás přesvědčuje o jistém značném stupni pravidelnosti, jež panuje v číselných poměrech porodů, sňatků a úmrtí, v celém rozvrstvení obyvatelstva dle věku atd. Jsme úplně přesvědčeni o přesnosti cesty a správnosti formulí výsledku ten vyjadřujících (t. zv. statistických zákonů). Srovnajme s formulí těmi výkazy o narozeních, sňatcích, úmrtích v jednotlivé obci i v celém okresu — a snad dojdeme k obrazu odchylnému od celkové obrazu státního z téhož roku a snad i pravidelnost během víceletých období se ani neukáže. Jeden i druhý výsledek, celkový i obmezeně lokální, zjednan byl zkušeností, a to stejně přesnou; výsledek té obmezenější jest ovšem zahrnut ve výsledku té širší a rozsáhlejší. Nám nenapadá pozastavovati se nad tou neshodou; vímeť, že statistické pravidelnosti populační zjišťují se pouze rozsáhlým pozorováním hromadným, ve kterém individuální zvláštnosti místně obmezenějších úkazů se navzájem stírají a vyrovnávají. I ryze zkušenostní, empirickou cestou zjednané pravdy nemohou tedy s každým případem skutečnosti takřka fotograficky se srovnávati. Také při statistických zákonech vědomí logické jejich povahy — empirie rozsáhlým pozorováním hromadným — musí nás provázet, má-li býti řeči o jasném pochopení a tudíž i možnosti správné aplikace.

Pro začátečníka, zvláště takového, který se pouští do studia národohospodářského bez jistých základních rozhledů v oboru t. zv. konkrétní logiky aneb aspoň bez včasných upozornění učitele studia jeho vedoucího, vznikávají právě v uvedených směrech často nesnáze, kteréž zejména metodovými spory doby nynější nemálo bývají stupňovány. Proto jest třeba o věci šíře promluvit, neboť příklady dosud uvedené neměly účel jiný, nežli prozatím vyjasniti poněkud, co bylo myšleno slovem o logické povaze pouček.

Všecko vědecké vědění naše rozpadá se, jak známo, ve dvě veliké oblasti, z nichž jedna má svůj ode dávna obecně a shodně užívaný název *v ě d p ř í r o d n í c h*, kdežto pro druhou názvu ode všech shodně užívaného není. Nejčastěji nazývány bývají dle Millova příkladu *v ě d a m i d u c h o v n ý m i* — jiné názvy pro soubor jejich užívané jsou: vědy morální a politické, vědy dějinné, vědy kulturní a j. Není zde místa vykládati, proč žádný z názvů těch není docela případným, proč jest každý v jistém směru úzkým, jako nemůže zde býti naším úkolem doličovati, kterak nutnost tohoto základního rozdělení celého oboru věd z hlubin sebevědomí lidského se prýští. Čtenář najde v domácím písemnictví našem krátký, duchaplný výklad v Albertově přednášce o »dvou světech«, konané při zahájení České Akademie, podrobnější poučení v soustavách logiky (Mill, Sigwart, Wundt a j.) i ve skvělé úvodní části nedokončené dosud knihy Diltheyovy: »*Einleitung in die Geisteswissenschaften*«.

Kdyby směry vývoje vědecké práce vůbec daly se původně určovati rozumujícím vymezením úkolů, bylo by na snadě vytknouti badatelské práci dvojí předmět: *č l o v ě k a j a k o p s y c h o f y s i c k o u j e d n o t k u s j e d n é s t r a n y* (anthropologie a psychologie) a *c e l e k » d ě j i n n ě s p o l e č e n s k é s k u t e č n o s t i «* se strany druhé (sociologie). Avšak vznik jednotlivých vědeckých disciplin není ovládán podobným spekulativním tříděním a vykazováním předmětů i mezi, nýbrž poslušen bývá číře impulsů praktických potřeb životních, především potřeb povolání. Proto myšlenka učiniti celek dějinně-sociologické skutečnosti jako takový jednotným předmětem theoretického výzkumu vystupuje poměrně pozdě v rozličných pokusech t. zv. filosofie dějin, kulturní historie a sociologické teorie vývojové (sociologie). Cokoliv pak dosud v tom vzhledě bylo vytvořeno, právě pokud o vlastní teorii běží, poskytlo hmotnou kořist nevalnou, nevyjímajíc ani geniální pokus Comtův, který tak mocně působil na směry a způsob vědecké práce v našem věku, a nevyjímajíc to, co pod jeho vlivem povstalo. Ano dosud panuje spor o vědecké možnosti rozřešiti problém tak ohromný, spor to dojísta i namnoze s přílišnou jednostranností vedený a možnosti budoucí snad zbytečně předbíhající. Kdybychom ale za nic jiného neměli

příčiny vděčnými byti moderním pěstitelům sociologie, než za to, že nás naučili nepřehlížeti nutné spoje mezi jednotlivými vědami duchovnými, které se během dob vyvinuly a vyvinují, již to by byla velká zásluha. I znamenití badatelé, kteří se vši rozhodností možnost všeobecné vědy společenské popírají a jenom v rozvoji speciálních věd bezpečné záruky pokroku spatřují, naléhají přece na společné uzákladění těchto jednotlivých věd. Tak praví na př. Dilthey v díle citovaném: »Vědy, které za předmět mají dějinně-společenskou skutečnost, úsilovněji než kdykoliv jindy hledají svou vzájemnou spojitost a uzákladění. Příčiny, které spočívají ve stavu jednotlivých pozitivních věd, v tom vzhledu působí spolu s mocnými popudy, které pocházejí od otřesů společenských, jež nastaly od revoluce francouzské.«

Skutečný vývoj vědecké práce v oboru dějinně-společenské skutečnosti byl tedy jiný. Šel před se tak, že pod diktátem potřeb života povstávaly a rozvíjely se jednotlivé, speciální vědy společenské. Tak povstávají již v klassickém starověku právo věda a politika jako samostatné vědy. A čím dále tím více odlišují, osamostatňují se nové takové vědy speciální, z nichž jednou jest i věda, kterou u nás zveme národohospodářskou, kterou na západě nejčastěji nazývají politicko-hospodářskou, mnozí zase v novější době a jistě že případněji: společensko-hospodářskou (sociálně-hospodářskou). Pro účel této volné rozpravy neběží o soustavný výpočet těch rozličných věd speciálních, nýbrž o jejich vznik a logický ráz. Jak tedy povstává jednotlivá (speciální) věda společenská? Nejinak než že z bohaté rozmanitosti dějinně-společenských jevů, jež ve skutečnosti jen v nerozlučné vzájemné souvislosti a propletenosti vystupují, jednotlivé stránky si obíráme, jaksi uměle v představě své od celku odlupujeme a o sobě předmětem svého badání činíme. My tedy umělými obraty myšlení po pečlivé analýze skutečnosti jednotlivou stránku skutečnosti vylučujeme, ostatní ad hoc opomíjíme. Tak děje se v každé z oněch věd s jinou stránkou bohatého celku. Není a nemůže to býti konečným cílem těchto věd — což se m. j. ukáže hned, jakmile na půdě věd praktických na život sám zase působiti a pravidla jednání lidského stanoviti chceme — ale jest to nezbytným prostředkem vědeckého proniknutí a ovládnutí látky tak ohromné a spletité. V žití, myšlení a konání každého člověka stýkají a křížují se nerozdílně nejrozličnější stránky dějinně-společenské skutečnosti. Žádný není jen hospodářcím člověkem, jen příslušníkem národnostního celku, pouze státním občanem, neb členem náboženské společnosti atd. V každém rozličně tyto stránky hrají dohromady, ve spličtění rozmanitě působí jako pohnutky jeho skutků. Zrak badatele si je roz-

kládá, jednotlivou vybírá a zvláště sleduje, po typických jevech a pravidelnostech v jejím oboru pátrá.

I tak tedy již sám vznik každé speciální vědy společenské jest skutkem abstrakce, neboť zakládá se na tom, že zároveň pro účely proniknutí a poznání abstrahujeme od řady skutečností, byť byly v životě samém vskutku nerozlučny od těch, jež právě my pro svůj účel máme na zřeteli. »I sám dějepis pomíjí rysů v životě jednotlivců a společností, které v době, již líčí, rovnají se rysům dob jiných; hled jeho obrací se k tomu, co je odchylné a osobité. O tom může se jednotlivý dějepisec klamati, ježto z takového směru nazírání vyplývá již výběr rysů v pramech jeho; ale kdo hotové dílo dějepisu srovná s celým stavem skutečným, musí to přiznati«, dí trefně Dilthey. A jeho slovy můžeme též naznačiti, co z poznání o vzniku a povaze speciálních věd společenských vyplývá. »Plyne z toho důležitá věta, že každá jednotlivá z věd duchovných, vědomě jsouc pojata ve svém vztahu k jiným vědám duchovným, poznává skutečnost dějinně-společenskou pouze relativně. Rozčlenění těchto věd, zdravý jich vzrůst v odloučenosti jejich závisí tedy na tom, abychom pochopovali vztah každé z jejich pravd k celku skutečnosti, v níž jsou obsaženy, závisí na ustavičném vědomí abstrakce, pomocí které povstaly, i omezené hodnoty poznatkové, která pro jejich řečený abstraktní ráz jim přísluší.«

Jest patrné, že na tom, jak šťastně, správně, trefně ona se podaří, závisí nesmírně mnoho, ba často na dlouho celý osud vědecké budovy takto založené.

Požadavek, aby nás při studium vědy národohospodářské stále provázelo jasné vědomí o logické povaze jejich pouček, sahá tedy mnohem dále, nežli by kázala potřeba vzhledem k pouhé methodě badání, pomocí níž jednotlivé poučky v mezích té které vědy speciální byly získány. Pouze k tomuto momentu vztahovaly se příklady na počátku této naší úvahy schválně vybrané, jednak z jedné ze speciálních věd přírodních, jednak z jedné speciální vědy společenské. A bylo by asi nyní tím více zbytečno opakovati, že jenom čirá neznalost cest, jimiž se práce ducha lidského všeobecných pravd domáhá, může požadovati, aby se theoretické pravdy vědecké se vši konkrétní skutečností srovnávaly. Tomu, kdo jest si vědom způsobu, jak ony se nabývají, a jejich tou povahou podmíněné relativnosti — pokud tu arci není logických chyb — nemůže a nebude tento »nedostatek« vaditi. A přece, pohřichu, vedle neoprávněného podkládání těch či oněch prospěchů třídních neb osobních, tedy nevědeckých motivů, o čemž trvám již dříve dosti jsem pověděl, nic tak často bludně neovládá

posudek národohospodářských teorií, jako právě nedostatek tohoto vědomí. Kdo dostatek toho vědomí nemá, tomu schází vodítko věcné kritiky, tomu žádná teorie vděk nebude i musí se spokojit pouhou známostí fakt, snad velkého množství jich, avšak fakt neuspořádaných, hlubšího podkladu všeobecného vědění postrádajících.

Čeho se držeti musí správná kritika ve všem oboru speciálních věd, jest tedy, tuším, z podaného výkladu zjevno, totiž:

1. Především té základotvorné analýzy jevů, pomocí kteréž jednotlivá stránka celé dějinně-společenské skutečnosti byla vyloupenuta, aby na tom základě ta dotčená speciální věda byla založena a ustavena;

2. Logických method (indukce a dedukce), pomocí kterých různé poučky dotčené vědy byly získány.

V obojím směru mohou se státi chyby a pokrok v každémkoliv oboru vědeckém záleží v tom, že chyby takové se odkrývají a odstraňují. To spočívá v povaze těžkého zápasu lidského za pravdu vědeckou, tím těžšího, čím spletitější jest jeho předmět, zvláště tedy v oboru věd, o nichž zde jest řeč. Neboť co jest složitost a záhadnost organismu živočišného proti složitostem společenským? Opakoval bych ostatně jen známé věci, kdybych chtěl rozbírat, kterak každé dílo vědecké jest výkonem, který jde do světa provázen jsa vědomím o relativné nedokonalosti své, vědomím o nutnosti dalšího postupného zdokonalování toho, co podává. Zde vězí veliký rozdíl díla vědeckého a uměleckého. Umělecké dílo — ať báseň, ať hudební skladba, ať obraz neb socha — je osobitý celek pro všechny časy hotový. Nikomu nepřipadne jeho krásy za příčinou zdokonalení předělávati, nikomu v takovém předělávání a zdokonalování přešlých na nás výtvorů minulých dob spatřovati úkol uměleckého pokroku. Jiný jest osud práce vědecké. Nikdy není hotova, nejen v našich vědách, i v přírodních, které přece již dospěly k takovým stupňům dokonalosti. A o pokrocích jejich rozhoduje volba správných prostředků badatelské práce a správné jich užívání, rozhodují tedy v širším smyslu metody, čítajíc v to obojí výše uvedený zřetel.

Pravil jsem tedy, že v obojím právě dovolaném směru mohou se státi a stávají se chyby. I vskutku se stala při prvním ustavení národohospodářské teorie, v druhé polovici XVIII. století, takováto chyba ve směru výše pod č. 1. řečeném, ve skutku základotvorné abstrakce. Stala se v tom směru opravdu mnohem více nežli ve směru druhém, t. j. než ve volbě a užívání badatelských method na půdě základním vymezením již určené. Samo dílo základní analýzy, onoho »vyloupenutí«, jak jsem to nazval, pomocí jehož byla národohospodářská teorie ponejprv soustavně umožněna, bylo

příliš jednostranné a kusé. Veliký, ano epochální čin vědecký, ale přece chyba zároveň. Žádný div v době, kde všechny filosofické hlavy západu vítězně ovládal duch čirého individualismu. Řekněme to prostěji: dílo té základní nebo základotvorné abstrakce bylo proto kusým, protože za specifický typ hospodářský pokládáno jen výdělečné hospodářství soukromé, a za výhradný typický motiv, charakteristický pro hospodářskou stránku společenství lidského vůbec, zjištěnost individuální, hospodářský egoismus jednotlivců. Rozumí se, že ani ve snu nepřipadlo starým klasikům naší vědy doporučení neb raditi, aby ten egoismus byl jediným vůdčím motivem jednotlivců vůbec, jak jim tu i tam podkládá naivnost neb povrchnost vykladačů, kteří je obyčejně také znají jen z druhé neb kolikáté ruky. Běželo o pouhé zjištění theoretické pravdy, toho, co jest. Za to jest pravda, že se to zjištění stalo úzce, jednostranné, kuse — tak jako by někdo, kdo by vlastně měl v úvahu vzíti celý part smyčcových nástrojů nějaké skladby, jen na housle se obmezil, tak jako by někdo, kdo by měl zaujmouti jedno celé křídlo složitého domu, osadil jen jednotlivou jizbu v něm. Ale v tom obmezení fakt, pokud šlo o teorii, provedeno dílo mistrovské, tak mistrovské, že na dobu celé generace mělo se za to, že národohospodářská teorie jest vlastně hotova a jen jisté dobudování v detailech že zbývá nadále jejím pěstitelům.

Chceme-li charakterisovati, v čem to dílo tak účinné záleželo, můžeme se dovolati dříve použitého příkladu o mathematickém kyvadle ve vzduchoprázdném prostoro. Jako tam v tom příkladě pomocí methodické izolace a za předpokladu těch vlastností, které tvoří obsah pojmu kyvadla mathematického — tak zde, v nové teorii ekonomické, »vzduchoprázdným prostorem«, vylučujícím všecku alteraci různorodými zvláštnostmi prostředí, stala se hypotéza právního řádu, který uznává plně soukromé (osobní) vlastnictví na prostředcích výrobních a naprostou svobodu smluv jak na trhu hmotných statků, tak mezi podnikatelem a dělníkem, mezi podnikatelem a čirým kapitalistou, mezi pozemkářem a pachtýřem atd., zkrátka to, co zoveme soustavou svobodné soutěže. Do tohoto prostředí staví klassická teorie svého hospodářícího jedince, jehož si představuje jako typického, schematického »člověka hospodářského«, který neznaje jiných hranic, než těch, jež mu klade vzpomenuť právní řád, má ustavičně v naznačených a jiných hospodářských vztazích prospěch svůj na zřeteli a snaží se přiváděti jej k platnosti, maje k tomu, aby prospěch svůj vždy postřehl, i zároveň vždy náležitou prozíravost a znalost. S hypotésou mathematického kyvadla má tato zde obdobnost v tom směru, že jak ono tak tento hospodářící člověk jest pouze představován, myšlen.

Kdežto však žádné matematické kyvadlo, ani žádný vzduchoprázdný prostor neexistuje, mohou takoví hospodářští lidé existovati i soutěž ničím neobmezovaná. Arciž podotkneme hned, že ve skutečnosti společenské, která by měla předpokladu úplně hověti, musili by všickni lidé býti stejně egoističtí a při tom bystří i znalí, i pouze tím jediným motivem vedeni, kdyby průběh života jejich měl s výsledky theorie na tom předpokladě zbudované souhlasit — zbytečno dodávat, že to jest povahou věci vyloučeno. Ale v celku jest viděti, že »hypothetičnost« theorie o matematickém kyvadle není menší, nežli hypothetičnost oněch »zákonů cenových« (v širším smyslu, zahrnujíc tedy i mzdu, úroky atd.), jež tvoří nejznamenitější výkon klassické školy národohospodářské.

Z toho, co pověděno, vychází zřejmě na jevo, že na podkladech vylíčených nemohla povstati úplná theorie národohospodářská. Nebyla tu hospodářská stránka »dějinně-společenské skutečnosti« vystižena a zahrnuta celá a všecka, nebyla ve všech svých typických jevech a kausálnostech vyložena, nýbrž pouze částečný obsah stránky této, jen theorie soukromohospodářské sféry; a ta zase ne celá, nýbrž pouze theorie soukromohospodářského života za platnosti svobodného (individualistického) řádu právního, jak v ideálních představách tanul na mysli strůjcům jejím, jak jej však také mezi všemi věky dosavadními měrou aspoň relativně největší ve skutek uvedla právě doba nová, v níž oni vzpomnutí badatelé klassické školy z části již žili, z části ji připravovali. V tom obmezení, v rukou mistrů deduktivné metody byla theorie řečená sosnována tak dokonale, že vykonala pro naše odborné poznání služby neméně, nežli pro příslušnou část fysiky všeliká theorie o pohybu těles v předpokládaném prostoru vzduchoprázdném. Ale pochopeho to zrovna v našem oboru dobře nebylo. Nedostatek shody se zjevy skutečnosti stal se jednou z hlavních příčin vzrůstajícího odporu. Za pramen a vlastní původ všech vad theorie prohlašována však metoda deduktivná, pomocí kteréž jednotlivé poučky, zejména ty dotčené »zákony cenové«, byly získány. My viděli, že především v základotvorném ustavujícím skutku abstrakce spočívala hlavní chyba pro theorii, což se nesmí bez nebezpečí sklouznutí směřovati s otázkou badatelské metody vůbec. Stejně pochybena byla výtka neethičnosti, která se theorii té činila za příčinou jejího východiště (sobectví). Nebudu opakovati, co již v článku svém »o novém buditelství kněžském« jsem naznačil a co ovšem každému jen poněkud logicky smýšlejícímu je samozřejmo, že ethické neb neethické zřetele nemají nic co činiti s theorií, již běží o to, co jest, tak jako není úmyslem někoho, kdo jistou bakteriologickou naukou původ určité nemoci

vysvětluje, nemoc samu tou cestou šířiti. Ovšem ale mají ethické zřetele co činiti s naukou praktickou. Pro svou osobu, jak jinde blíže jsem provedl, ani co se týče praktické nauky nepřipouštím výtka neethičnosti staré klassické (liberální) školy, nýbrž zase jen methodickou chybu: nauka jejich praktická, vrcholící v požadavcích svobody, byla dedukována výlučně z jejich theorie; oni pro hospodářské jednání lidské vyvozovali pravidla příliš výlučně z theorie zbudované na typu »člověka hospodářského«, jaký, existuje-li již tu a onde, aspoň ne obecně v předpokládané tam uniformitě. V pravdě byl jen methodickou pomůckou. Ze samého Adama Smitha dalo by se uvěsti a bylo již uvedeno hojně dokladů, že mu nebyl osud slabých lhostejným, že byl dalek zneuznávati jakoukoliv ethickou povinnost. Mně zdá se spočívati vlastní jádro věci zase jen v tom, že sami mistři té theorie nebyli si dosti vědomi logické povahy pouček jejich. Jejich odpůrci však rovněž ne. A tak obmezil se pro jistou dobu spor na mnohem užší terrain, než slušelo povaze věci — na pouhý povšechný spor o oprávněnosti deduktivné neb induktivné metody ve vědě národohospodářské. Spravedlnost žádá arci přiznati, že i správnější poznání chybného východiště základního záhy a u mnohých se dostavilo, že však na újmu věci formule sporu pořád ještě přespříliš byly těsnány pod hledišťe řečené užší methodové alternativy.

Do tak podivných směrů zatočen byl ten spor, že u nejedněch byl pojímán, jakoby vskutku šlo při něm pouze o to, hodí-li se pro vědu národohospodářskou jediné metoda deduktivná či induktivná. »Jako pravá i levá noha k chůzi, tak patří indukce i dedukce k vědeckému myšlení« — praví pěkně jeden z nejrozhodnějších pěstitelů induktivné metody v národohospodářské vědě, vůdce »mladohistorické školy«, G. Schmoller. Skoro se dnes podivujeme, jak mohlo býti třeba takového připomenutí. Ale jako mnozí, i sám Mill, autor proslavené Logiky, prohlašovali vědu národohospodářskou druhdy za »vědu deduktivnou«, tak ve svých mladších letech i sám Schmoller příliš křiklavě projevovaným pohrdáním methodou našich klasiků zavínil, že bylo toho vzpamatování konečně tak třeba a hlavně jeho žákům a stoupencům. Zajisté jsou obě metody pro každou vědu nezbytny, jen pomůcky a prostředky indukce podle rozdílnosti předmětu jsou pro různé vědy rozličné. Dedukovati, t. j. ze známého neb za známé předpokládaného všeobecného neznámé zvláštní vysuzovati, nelze jen tak do modra. Každá dedukce předpokládá, že vrchní všeobecná pravda, která jest jejím východištěm, byla zjištěna indukcí, zkušeností nabytou pozorováním a tříděním jevů, zjištěním pravidelností v současnostech i sledu jejich. Tedy žádná dedukce bez před-

cházející indukce; první stavivo každé vědy nejinak se zjednává než indukcí, za to na vrcholích věd vládne dedukce — neboť nic není zřejmějšího než to, že tím více podkladu a volného terrainu má v každé vědě dedukce, čím větší jest již počet všeobecných pravd, v jejichž bezpečném držení věda ta se nalézá. To jsou dost obecně známé pravdy logiky — leč nebylo-li si jich vždy dosti vědomo vědecké pracovníctvo věd společenských, byla poměrná mladost těchto věd neposlední toho příčinou.

Vedoucí myšlenkou t. zv. historické školy národohospodářské, jež v polovici našeho věku povstala v Německu, bylo vlastně: znova, od základů srovnati theorii národohospodářskou ryze induktivně, tak aby se lépe srovnávala se skutečností, než »čiré abstrakce« klassické školy. Prostředek této induktivné práce nemůže v oboru společenských věd býti jiný, nežli podrobné pozorování a popis všech jevů a vývojů, odhalující všeliké jejich souvislosti příčinné, kteréž, jak známo, nebývají pouze hospodářské. Pečlivé popisné, deskriptivné práce z přítomnosti, přesné historické zbádání minulosti, statistická zjištění hromadných jevů — to jsou prostředky této indukce, neboť znamenitý prostředek indukce přírodopyské — experiment na podkladě reálného izolování jevů v pozorování vzatých — v mnohých oborech přírodních věd možný a užívaný, jest v přísném slova smyslu nepřístupný vědám společenským. Při ovládnutí dostatečného materiálu mohlo se viděti možným a bylo vskutku jedním z podstatných cílů zakladatelů v této nové školy badatelské, nazvané od nich (denominazione a potiori) historickou, zjistiti zákony vývojové, něco tedy, co klassikům s určitým psychologickým motivem hypoteticky operujícím bylo nedostupno.

Nemalý vliv na rozvoj těchto směrů měla vyvinuvší se historická škola právovědecká, větší než příklad Comtův, ač on — byť na širším a jaksi povznešenějším hledišti, ale také ještě s mnohem rozhodnějším přírodovědeckým názorem — k obdobným úkolům směřoval pro vědu společenskou všeobecnou.

S povděkem sluší uznati, že naproti mnohým problémům jednodušším, když totiž hospodářský živel, zjevně převládá, ráz konání lidských opravdu rozhodně určuje, i pro obor národohospodářské theorie znamenitě se osvědčuje metoda indukční, historická v uvedeném smyslu. Ale kde jde o velká základní poznání, o všeobecné zákony vývojové, naráží na veliké obtíže. Jak z celku dějinně-společenské skutečnosti vybrati hospodářské jevy a poznati jejich pravidelnosti, jak nalézti ty »kausální formule« jinak než nejpečlivější analysou, která musí zjistiti, které a jaké příčiny, jaké síly a jakou mocí a vahou vedly k výsledkům pozorovaným? To je namnoze

úloha pro badací prostředky naše vůči ohromně spleťtému předmětu přesnesnadná. Neboť tisícové pohnutky kvalitativně i dynamicky různé hrají v tom velikém celku společenském a určují jeho děje, dnes jinak než včera, zde jinak než onde. Všim právem dovozuje jeden z mladších výtečných metodiků německých (H. Dietzel), kterak indukce k získání theoretických národohospodářských pravd směřující, nutně probíhá dvojím stadiem: nejprve analyza případu, která jeho stav neb průběh kausálně rozkládá; pak teprv, když vyšetřením rozpoznána hospodářská stránka při tom činná, možno určiti její vliv na pozorovaný výsledek. V jiném případě podobného druhu může ale týž hospodářský živel jinak býti zastoupen, s jinou silou vystupovat, snad scházet atd.

Jest dosti na snadě, kam takový stav věci tak říkajíc bezděky zavádí. Buď k ukvapeným generalisacím — a takové byly »zákony vývojové« od zakladatelů historické školy objevené — nebo k pokusu pouhou historii nahraditi theorii. To jest Scylla a Charybdis historické metody příliš výstředně hájené v oboru společenských věd. Znamenitý příklad ukvapené generalisace na půdě historické metody poskytuje známé vývojové schema Hildebrandovo, schema to, které typické fáze hospodářského vývoje vyznačuje hesly: hospodářství naturální, peněžní, úvěrní. Vyličovati, v čem zde ukvapenost generalisace záleží, nepokládám za potřebné moha se dovolati převýtečné knihy Bücherovy »Vznik národního hospodářství«, jejíž trefným překladem do češtiny zjednal si p. Dr. J. Gruber opravdovou zásluhu. Nejen na tuto Scyllu, ale také na Charybdis se naběhlo. Byla to teprv škola mladohistoriků (národohospodářských), která v důkladných pracích deskriptivních na konec spatřovala vskutku přímo náhradu theorie, majíc ovšem hlavně na zřeteli podklad, který by tím (místo theorie) byl utvořen pro odvozování maxim nauky praktické. Konejšili se domněnkou, že každá zevrubně provedená deskripce má význam typický, jelikož za stejných podmínek i tytéž důsledky by se musily dostavit — jako by právě nevězela hlavní nesnáz v té okolnosti, že stejné quantum a quale určujících příčin tak snadno ve skutečných dějích se neopakuje. Mohli tedy říci na př. Brentano, že »popis i nejprostšího hospodářského jevu, je-li přesný, má pro empirického národního hospodáře větší vědecký význam, než nejbystřejší dedukce z hospodářského egoismu, jejíž výsledky přese všecku formálnou souslednost jsou se skutečností v odporu« — tedy jest to v pravdě prostá negace theorie, abdikace, s jakou se duch lidský v žádném oboru vědeckém neuspokojí. Nikomu divu býti nemůže, že zvolaly tyto naprosto nefilosofické výstřednosti historismu odpor badatelů. Byli to zejména od let osmdesátých našeho věku někteří badatelé rakouští,

Karel Menger a žáci jeho, kteří s nemalým úspěchem se ujali kaceřované metody deduktivní, vlastně vůbec způsobu práce starší, klassické školy. Nikoliv v tom smyslu, aby oprávněnost induktivní metody popírali, nýbrž především v tom směru, aby tomu, co jsem výše jako základotvorné abstrakce označil, nový pečlivý zřetel byl věnován a tak byla napravena původní chyba o sobě jinak správného logického postupu. Spor metodový, jenž bojovným zakročením Mengrovým nabyl neobyčejné živosti a rozsáhlosti, náleží k nejpamátnejším zjevům v novějších dějinách naší vědy a pro každého, kdo jej sledoval a výsledky vidí, zjevným jest značný stupeň vytržení, jehož bylo dosaženo. K naprosté jednomyslnosti metodové nikdy přijíti nelze, aspoň ne trvale, jenom these podobných sporů se mění, — spory samy jsou již nutny proto, že každý veliký pokrok vědy, tedy našeho poznání, jest podmíněn pokrokem ve prostředcích a způsobech poznávání, tedy ve výběru a užívání method.

Usilím historické školy byli jsme obohaceni pravými poklady kriticky zevrubných prací popisných, deskriptivních. Dokonalé vypořádání a popis fakt, t. j. zevrubné vylíčení jevů singulárních i příčinných jejich souvislostí, má ve společenských vědách důležitost neocenitelnou. Přírodopysmec, jak podotčeno, má namnoze (nikterak vesměs a neobmezeně) výhodu experimentu, t. j. reálného izolování jevů; sociální badatel nikoliv. Dokonalá indukce ve vědách sociálních, kteráž, jak jsme viděli, jest také podmínkou správné základotvorné práce pro plodné postupy deduktivní, jest tudíž podkladem všeho pokroku věd posléz řečených. I té práci popisné však, jak již dříve řečeno, musíme se učit a, díky historické škole, učiněny v tom směru pokroky nemalé. Jak jinak vypadá dnes analýsa fakt v rukou obratných, vyškolených pracovníků!

Nad míru plodný byl účinek historické školy na vývoj nauky praktické. Nepřišel-li ethický moment v praktické nauce klassiků k platnosti, nebylo to z toho důvodu, že by byli k němu lhostejni. Namnoze byli beztoho přesvědčeni, že on v konsekvencích svobody leží sám sebou. Že tomu tak není, to kromě jiných kritiků staršího učení, zejména též socialistů vědeckých, ukázali i badatelé historické školy. Zde také jsou veliké, dnes již objektivně, i od lidí na jiných základech stojících oceněné zásluhy náboženských směrů. »Hospodářská politika je použitá ethika hospodářská; ethickým měřítkem posuzuje to, co jest, a stanoví mety, ku kterým to, co jest, má býti vedeno, i opatření, jimiž se to uskutečnití má«, praví arci s troškou ukvapené generalisace H. Dietzel, sám jeden z těch moderních badatelů, který o spravedlivé ocenění vědecké práce starší »deduktivní« školy zjednal si platné zásluhy. Theoretické vědomosti naše a ho-

spodářsko-historická indukce podávají takto pouze podklady k vytčení oněch opatření, kterými se daný ethický cíl uskutečnití má.

Avšak mým úkolem zde není ani vyčerpání všechny problémy metodologické, aniž líčiti dopodrobna dějiny vědy národohospodářské. Chci jen tomu, kdo se vážně studiem obíráti zamýšlí, podati některé důležitější poznatky. Běželo mně o to, objasniti poněkud, jak důležité jest zachovati si stále vědomí o logické (formální) povaze pravd, jež poznáváme. Zbývá mi pověděti také něco o jejich věcném rázu a přidati konečně několik slov návodu o postupu studia.

To učiním si úkolem dalším.

III.

Mluvíme-li o zákonech národohospodářských, jakožto odrudě zákonů společenských neboli sociálních, užíváme slova »zákon« ve smyslu vypůjčeném od věd přírodních. Netřeba připomínati, že pouze smysl přikládáný tomu slovu od přírodních věd byl vypůjčen, ne slovo samo, jež náleží k nejstaršímu názvoslovnému inventáři věd duchovních, značíc, jak dosud v právu znamená, pravidlo, kterýmž se upravují jednání lidská. Jest viděti, že přenesení pojmu toho z původní vlasti do věd přírodních bylo metaforické. Přesná pravidelnost v současných i následných souvislostech určitých jevů přírodních, pojatá jakožto účín pevně stanovené vůle Prozřetelnosti, ospravedlňovala toto obrazné přenesení, jímž získán jadrný, výrazný název. A ve smyslu pravidelností těmto podobných přestěhoval se konečně pojem zákona zase zpět do duchovních věd.

Širším vrstvám na prostřední úrovni vzdělanosti stojícím zůstal pojem zákona přírodního běžnějším než analogický pojem zákonů společenských. Z příčin dosti na snadě jsoucích. Nicméně ani v přírodních vědách nepřikládá se pojmu »zákonu přírodního« vesměs stejný obsah. Jeden z předních přírodopytců naší doby, Helmholtz, praví: »Věda povstává teprv, když se jí odhalí zákon a příčiny. Logické zpracování dané látky záleží v tom, že shrnujeme podobnosti a vytváříme všeobecný pojem, který je v sobě pojímá. Takový pojem, jak již jméno naznačuje, zahrnuje v sobě množství jednotlivostí. Zveme jej pojmem tvarovým, zahrnuje-li množství věcí existujících, jmenujeme jej zákonem, zahrnuje-li řadu dění neb událostí.« V tomto širším smyslu spadl by pod pojem zákona všeliký výraz pro zjištění pravidelnosti přírodních jevů, který nám praví, že s jevem A vždy se dostavuje jev B nebo že na jev A vždy sleduje B. To jest zajisté pojem velmi široký, neboť nezahrnuje pak toliko takové pravidelné souvislosti, jejichž příčinu známe a zároveň vyslovujeme, nýbrž vůbec všeliké pravidelnosti skutečné, logickou prací generalisující zjištěné, byť bychom třeba vůbec neb zatím příčinnost jejich neznali. Formulí rázu posléz řečeného, vyjadřující zatím jen prostou, faktickou pravidelnost, byl na př. po objevech Koperníkových ještě t. zv. zákon Keplerův, za pobytu jeho pražského objevený, že se pohybují oběžnice v elipsách opisující v stejných dobách svým provodičem plochy stejně velikého obsahu. Teprv Newton, jenž mohl zjev ten odvoditi ze svého zákona gravitačního, učinil z něho formulí příčinně zdůvodněnou.

Pokud se tudíž i pro pouhé pravidelnosti, kausálně ještě nevyjasněné, užívá názvu »zákon«, liší se pak k označení uvedeného rozdílu zákony kausálně od pouze empirických, kteréž posléz řečené vyjadřují pak prosté, faktické pravidelnosti. Příklad náš ukázal, kterak z empirického zákona Keplerova zakročením Newtonovým stal se kausální. Mnozí přírodopytci však raději vyhrazují název zákona pouze pro theoremy, vyjadřující pravidelnosti v rozmanitosti jevů vládnoucích, jejichž stále a stejnoměrné účinkující příčiny známe. Arciť právě ve vědě přírodní podstatu konečných příčin samých neznáme — ať už to vězí v nepřestupných hranicích poznávání našeho, o kterých tak krásně se rozepsal Du Bois-Reymond, či v prostých nedostatcích skutečného poznání dosavadního. Známo, že ony poslední v jejich podstatě nepoznané příčiny jevů nazývá věda přírodní silami. I tak vybíhá všecka suma theoretické známosti naší přírodovědecké v jistý počet základních formulí, vyjadřujících stálý způsob účinkování těchto konečných příčin, formulí to, které od jiných všeobecnějších již nejsou odvozeny aniž dle stavu vědění našeho odvoditelné, tak že se zovou proto elementárními zákony, na rozdíl ostatních kausálních, o ně již se opírajících a tedy odvozených. Uvésti naši známost o přírodě na počet takových elementárních zákonů jak možno nejmenší, jest nejvyšším úkolem vědeckého přírodopytu. Novověký pokrok přírodních věd s jedné stránky své vskutku záležel v částečných úspěších tohoto druhu snah. I byli nejedni toho mínění, že by se silný výraz »zákon« měl nejraději vyhraditi pouze pro ony elementární.

Jak pochopitelné, záleží vlastně méně na tom, pro jaký obor formulí, pravidelnosti jevů vyjadřujících, název »zákon« vyhradíme, jako spíše na jasném vědomí, že mezi těmi formulemi co do odvoditelnosti neb neodvoditelnosti i co do míry objevené kausálnosti trvají rozdíly a odstíny prérůzné. Avšak právě uvedenými kvalitami přírodovědeckých theoremů není ještě vyčerpán zájem, který vysvětluje, že užívání názvu »zákon« není jednomyslné.

Slyšíme často mluviti o exaktnosti zákonů přírodních. Tento znak všem zákonům přírodním nepřináleží, nýbrž jen těm, kde účín působící příčiny neb působících příčin dá se vyjádřiti číslem, měrou neb vahou. A nesluší naprosto mysliti při tom slově pouze na pravidelnosti zjištěné experimentálně s vahou neb měřítkem v ruce, nýbrž zrovna i na ony hypoteticky sosnované zákony, jako jest na př. zákon o volném pádu neb o pohybu vržených těles atd., o jejichž veliké úloze v základních vědách stala se již zmínka.

Tato hypotetičnost jejich není s pojmem exaktnosti ve sporu; dokonce

pak »exaktnost« a »srovnalost se všemi případy skutečnosti« nikterak nejsou pojmy totožné.

Trvají-li takto velmi rozdílné stupně v příčině dokonalosti našeho poznání o kauzálných souvislostech jevů přírodních i rozdílná míra přesnosti, kterou lze je vyjádřit ve směru kvantitativním, přece s druhé strany všemu zákonu přírodnímu společna jest vlastnost, kterou obecný způsob naznačuje jménem neúprosnosti, nezměnitelnosti, odvěkosti. Zákony přírodní jsou absolutní, místem a dobou nepodmíněné. Ve všem myšlení našem jest tato povaha nerozlučně spojena s pojmem zákona přírodního, jest i obecnému názoru běžna. I můžeme hned zde podotknouti, že nic nebylo osudnějším pro pochopení theoretických úkolův i vymožeností věd duchovních, jako když pojem zákona přírodního do teorií jejich byl vnášen ve smyslu úplně totožném.

Bylo, tuším, potřebí tohoto orientujícího vvodu, když máme blíže přihlídnouti k rázu a podstatě t. zv. zákonů společenských, především národohospodářských. Neboť když již do věd duchovních zavedeno bylo užívání slova toho ve smyslu od věd přírodních vypůjčeném, jest zajisté důležité uvědomiti si nejen, v jakém a kterém ze smyslů výše dotčených se tak skutečně stalo, ale též v jakých mezích podle zvláštní povahy předmětu věd společenských analogie ta jest přípustna.

Co především se tkne skutečného užívání obdoby té, tu nescházelo opravdu příkladů, že úplná obdoba zákonů přírodních byla pro vědy společenské s větší neb menší rozhodností připouštěna, takže, když zrovna ne již jako hotová vymoženost, aspoň jako dosažitelný úkol bylo pokládáno i zde objeviti zákony podobné. A bylo tudíž i rádo užíváno slova: »přirozené zákony společenské«, »přirozené zákony národohospodářského života« atd. Vliv vítězných pokračujících věd přírodních a silné proudy t. zv. materialistického názoru světového nemálo byly podobným domyslům příznivy. Ne třeba doličovati, že vědomé, plně připuštění analogie zákonů společenských se zákony přírodními, tedy přesvědčení o úplné a neodvratné mechaničnosti průběhu všech společenských dějů, jest totožno s popřením svobodné vůle lidské, totožno tedy s uznáváním bezvýhradného determinismu, s nímž striktní (neobrazný) pojem »přírodovědy společenské« a »přirozených zákonů společenských« stojí a padá.

V druhé polovici minulého věku zavládá názor tento a zvláštního oživení dostalo se mu zase rozvojem a pokrokem oněch částí statistiky, jejichž soubor byl a po různu ještě jest pojímán jako obor zvláštní samostatné vědy společenské, která bádá o zákonnostech společenských jevů dopouštějících výraz číselný — na rozdíl od pouhé, ovšem v nejrozličněj-

ších oborech vědeckých s nemalým prospěchem užívané metody statistické. Nejprve padly bádavým lidem zajisté do očí pravidelnosti poznané od pozjišťovatelských matematikův a t. zv. politických arithmetikův v oboru rozličných jevů fysického života lidského při hromadném pozorování, tak zejména pravidelnosti v porodech, úmrtnosti, dále i v číselném poměru obou pohlaví, v celé skladbě obyvatelstva dle stupňů věku a pod. Když pak dokonce přidružily se k tomu poznané pravidelnosti v počtu těch a těch zločinů v určitém státě každoročně páchaných, i v poměrné účasti jednotlivých tříd, pohlaví, stupňů věku a vyznání na nich, pravidelnosti jisté v počtu sňatků každoročně uzavíraných, pravidelnosti samovražd, ano i v počtu nesprávně adresovaných psaní, jež ve světovém městě rok od roku pošle se odevzdávají — tu úžas nad poznáním tím příliš zevně a nekriticky pojímaným už dokonce podporoval představu o mechanických nutnostech, kterým zrovna jako všechen fysický život, tak i všechen život duchovní podléhá. Vždyť se tu jevila žasnoucí mysli tuhá »zákonnost« v úkazech »zdánlivě zcela libovolných«, jakmile jen pozorování zahrnovala velké masy individuí. Názvy »fysika sociální« nebo »statika« a »dynamika« sociální a pod. dostávaly s hledišťe toho rázu oprávněnosti, které nedostačovala více pouhá platnost obrazná. Nemálo přispívala k utužení představ těch ještě ta skutečnost, že překvapující pravidelnosti v statistice populacionistické i t. zv. morální byly výsledkem skutečného počítání, vyjádřeny byly ciframi, dopouštěly zobrazení geometrické a dokonce i jisté upotřebením formulí vyšší matematiky.

Tehdy se podobalo, že smí se mluvit nejen o přirozených zákonech společenských s touž mechanickou nutností vládnoucích, jako zákony přírodní, nýbrž že ony zároveň co do své exaktnosti směle mohou přirovnání snést s číselnou přesností oněch. Jak imponovaly pravidelnosti řad statistických v oborech výše řečených ještě Buckleovi; jak smělé sny budily o velkolepém významu samostatné všeobecné vědy společenské, jež touto cestou povstane, ba již tu jest!

Výtka takového příliš mechanického pochopení přírodovědeckého u dnešních pozorovatelů střízlivějších (nebo vystřízlivěných, jako jest na př. A. Wagner) především pojí se k pracem a názorům slavného statistika A. Queteleta. A jest pravda, že Quetelet, jenž původním povoláním byl hvězdář, svým celým způsobem myšlení a vyjadřování se, všude prozrazujícím stopy původního povolání přírodovědeckého, přispěl k utvrzení onoho mechanistického pochopení více, nežli vlastním jeho přesvědčením bylo přiměřeno. Když na př. v jednom ze svých základních děl (Sur l'homme et le développement de ses facultés ou la physique sociale — 1835) hned v dru-

hém názvu spisu užívá slova fysika sociální; když si hned v první kapitole tak rozhodně stěžuje, že dosud pozorování vědecké, jakmile se zabývalo jevy mravními, pokládalo za nutné opustiti cestu »sledovanou při studiu o s t a t n í c h zákonů přírodních«, když mluví o tom, že jevy mravní mohou býti podrobeny téměř zásadám pozorování, jako jevy fyzické a t. p. — tedy jest všude viděti, jak přenáší přírodovědecké myšlení a pojmání na jevy společenské.

Arci, když chtěl nejsilnější výraz dáti důsledkům pravidelnosti pozorované ve statistice zločinů, neužil obratu z přírodních věd, ale jen aby dojem tuhé nutnosti stupňoval. Tu mluví totiž o »budžetu vězení, žalářů a popravišť... který prý se platí s pravidelností děsivou«, mluví o »tributu, který člověk zapravuje s větší pravidelností, nežli tribut, jímž je povinován přírodě neb státní pokladně« a to že jest »tribut, jež člověk platí zločinu!« I tyto silné výrazy vykonaly svůj běh světem. A přece byl Quetelet dalek toho uznávati naprostou mechanickou zákonost v jevech těch. Jeho důrazná slova jsou jen výbuchy vítězné, vysvětlitelné přeceněním domněle nových pravd. Na četných místech vyslovuje se způsobem, který přísnou obdobnost s přírodními zákony podstatně obmezuje. Tak, mimo jiné, praví: »Ostatné zákony, jež ovládají žití těla společenského, n e j s o u n a p r o s t o n e z m ě n ě t e l n y; ony se mohou měniti s povahou příčin, na kterých se zakládají: tak pokroky vzdělanosti nezbytně změnily zákony týkající se úmrtnosti, jakož vůbec mají vliv na fyzickou i morální stránku. Tabulky, sestavené o náchylnosti k zločinu v různých stupních věku, ačkoliv od mnohých let podávají takřka totožnými čísly tytéž výsledky pro Francii, mohou se postupně modifikovati a k této modifikaci mají lidumilové obrátiti svou pozornost.« Co pak vyrozumívá tou postupností modifikace, ještě určitěji vyjadřuje řka, že »příčiny způsobující pravidelnosti v životě společnosti lidské nevykazují ve svých proměnách převraty náhlé, ony se pozměňují jen postupně«. Z toho důvodu dopouští Quetelet i m o ž n o s t p ř e d p o v ě d í, tento důležitý znak vyspělých teorií, pouze v opatrných mezích, jen pro bližší budoucnost. Tím byla časová relativnost přiznána formulím statistiky morální i populační a obdobnost se zákony přírodními ovšem touž měrou oslabena.

Epigonové arci tu i tam se snažili platnost obdoby stupňovati — ale celkem jsou již doby ty tam, kde hlásány jako vědecké pravdy věty, že počet úmrtí a zločinů (majetkových) stojí v přímém a frekvence sňatků v opačném poměru s cenami potravin a jiné podobné. Jsou to jen jisté pravdy en gros, pravdy v hrubém, které s »exaktností« nemají pranic společného. Nynější theoretikové statističtí věnují mnohem pečlivější pozor-

nost kritickému rozboru čísel samých, při čemž mnohá domnělá stabilnost neukazuje se býti ani tak velikou, ještě více však p ř í č i n á m těch jevů, kterým čísla sama platí.

Číslo samo totiž přestává býti pokládáno za vlastní výraz zákonosti, nýbrž pohlíží se na ně jako na kriterion působnosti jistých více méně složitých souborů příčin, které, pokud jde o skutky na rozhodnutí vůle jednotlivců závislé, působí jako pohnutky této vůle. Právě proto sebe větší stálost čísel oněch nikterak není svědectvím o nějaké mechanické nutnosti dotčených společenských dějů, nýbrž prostě dokladem o nezměněném rozsahu a intenzitě působících příčin. I tak nebude nám divu, že jeden, arci z nejrozvážlivějších mezi současnými theoretiky statistickými (W. Lexis) mluví o »pouze s y m p t o m a t i c k ě m významu číselných poměrů morální statistiky a demografie«. Tou měrou, jakou se takové kritičtější názory upevňují, bledne zároveň síla analogičnosti zákonů přírodních a t. zv. zákonů statistických, pokud se pak ještě vůbec slova »zákon« užívá pro označení číselných pravidelností v jevech žití společenského. Za to trvá se porůznu aspoň na přívlastku e x a k t n o s t i a jeden z nejnovějších nikoliv nepatrných spisovatelů toho oboru, G. Mayr, v díle »Statistik und Gesellschaftslehre« uznává dvoji všeobecnou vědu společenskou, totiž sociologii a statistiku, nazývá tuto posléz řečenou »exaktní vědou společenskou«. Proč? Protože ona dospívá ku svým výsledkům hromadným pozorováním pomocí čísla a počtů. Pro otázku, zda-li jest označení to pro statistiku přípustno, dojistá by byl naprosto nerozhodným způsob, jakým všelijací sociální mastičkáři literárně zužitkují výsledky statistických šetření. O hodnotě statistiky nerozhoduje způsob, jakým jí diletanti užívají, zrovna jako ne o hodnotě nože způsob, jakým ho užívají děti. I kdyby jiných námitek nebylo, vyžadoval by arci již zřetel na nedostatky mnohých oborů statistického zjišťování značnou restrikci výroku o exaktnosti. Již materiál sám bývá někdy nepřesný. Statistiku průmyslu, obchodu i úrod v rolnictví atd. nikdo nebude pokládati za dost přesnou, aby ten výrok ospravedlňovala. Leč i v těch obmezených hranicích, ve kterých lze připustiti pro naši dobu vysokou již míru přesnosti v číselném zjišťování fakt, jak to nyní na př. platí o statistice populační, nesměla by nás nikdy opouštěti jasná představa o rozdílu, který panuje mezi pojmem exaktnosti ve smyslu statistickém a pojmem exaktnosti ve smyslu přírodovědeckém. Schmoller právem velebí znamenitý vliv, který na pokrok věd sociálních od půldruha sta let měl rozvoj statistiky, ježto prý ve mnohých směrech nahradila vědám těm scházející jim možnost experimentu, namnoze teprv vytvořila smysl pro určitost a přesnost v tom oboru vědění, postavila pevné představy veliči-

nové na místo mlhavých názorů a poprvé dopustila podrobiti hromadné úkazy, které dosud jen neurčité odhadující charakteristice byly přístupny, pevnému pozorování atd. To jsou vskutku vlastnosti, které by ospravedlňovaly, aby mezi všelikými jinými pravidelnostmi nebo zákonnostmi, jež zjišťují se v oboru věd společenských, především těmito statistickým byla vlastnost exaktnosti přisouzena. Ale ovšem jen s důležitou výhradou, že se to děje ve zvláštním smyslu pro vědy společenské platném, nikoliv v přesné analogii pojmu toho, jak se ho užívá ve vědách přírodních. Soudný kritický autor, od nás již citovaný, W. Lexis, končí řadu bližších úvah o povaze t. zv. zákonů statistických tímto závěrem: »Nejsou nám dosud známa poměrová čísla statistická stability takové, abychom k vysvětlení jich předpokládali musili vnitřní souvislost přírodně-zákonnou, ku zjednání stálosti směřující; spíše nemá většina poměrových čísel ani toho nejvyššího stupně stability, který při nespojitém pozorování hromadných jevů ještě jest možný, totiž toho stupně, s jakým se setkáváme ve výsledcích přiměřeně zařízené hry výherní.«

Ještě závažnější jest však rozdíl další. V těch elementárních i odvozených zákonech přírodních, které nazývají se exaktními, vesměs máme před sebou zákony kausální, vyjadřující čísla konstantní míry působnosti je d n o t l i v é s í l y nebo výsledek působnosti v í c e s í l, jichž m í r u j e d n o t l i v ě známe.

Ve statistických číslech máme pravidelnosti, jejichž podmíněnost účinkujícími příčinami jest sice nepochybná, ale buď vůbec ty příčiny neznáme, anebo není nám aspoň možná taková analýza jejich, abychom byli s to míru jejich poměrné působnosti kvantitativně zjistit a vyjádřit. Víme, že se rodí více chlapců než děvčat, příčinu neb příčiny (jež zde jsou fyziologické) neznáme, tím méně přesný výraz číselný pro jejich vliv na pohlaví rozenců. Známe poměrnou hojnost jistých zločinů dle stupňů stáří; zde dovedeme snadno i jistá povšechná vysvětlení příčinná nalézt, ale sotva více než povšechná, při kterých můžeme s jistou pravděpodobností ještě říci, které příčiny jsou hlavní, které snad podružné — leč vysvětlení ta nedopouštějí arithmetického výrazu vzhledem k poměrné váze vystupování jednotlivých příčin a jeho vlivu na celkový výsledek. A přece by teprve pak byla možná řeč o exaktnosti. Sociálně-vědecká exaktnost statistických pravidelností, t. zv. zákonů statistických, není tudíž, má-li se vůbec toho slova užívati, totožná s exaktností přírodovědeckou, má svůj zvláštní a namnoze dosti nevinný smysl. Ale přece, jak ještě uvidíme, nebylo na tomto jediném připouštění obdoby »exaktnosti« lidem dost. Dokonce ještě ve dvojím roz-

dílném směru byla přisuzována vlastnost exaktnosti cestám a výsledkům badání ve společenských vědách.

Co zde bylo pověděno o zákonech statistických, nevztahuje se sice přímo na vědu národohospodářskou, ani pokud by běželo o nějaké statisticky zjištěné neb zjistitelné zákony její. Jsou t. zv. statistické zákony (démologické a morálně-statistické) něčím docela jiným, než nějaké statistické důkazy v jakémkoliv jiném oboru vědeckém. Statistika (lépe: statistické údaje neb řady údajů) jest v posléz řečených případech prostředkem induktivního badání a to pro theorii, pokud by šlo aspoň o kausální zákony, méně důležitým nežli pro nauku praktickou. Má však to, co bylo řečeno o zákonech statistických, vzhledem k národohospodářským ten význam, že nám nyní usnadní úsudek o míře obdobné platnosti, kterou v národohospodářské theorii míti může přírodovědecký pojem zákona i co se týče tuhosti a nezměnitelnosti působení i co se týče přesnosti výrazu.

Ve spisech odborných, které se podrobněji zabývají touto látkou, potkáváme se s pokusy různých klasifikací t. zv. zákonů národohospodářských. Živý popud zavdán k tomu zejména zajímavou studií Fr. J. Neumanna »O přirozených a hospodářských zákonech« (Ztsch. f. ges. Staatswissenschaft. 48. ročn.), odkudž i ne jeden podnět vzešel přítomné úvaze. Tak zejména rozeznávají se (u A. Wagnera) h l a v n í neboli primární a o d v o z e n é neboli sekundární zákony, při čemž hlavními zovou se ty, jež b e z p r o s t ř e d n ě pomocí hypotézy volné soutěže vyvozeny byly z působnosti základních psychických motivů hospodářských; odvozenými pak všechny ony, které se jeví jako použití hlavního zákona na určitý speciálnější obor jevů. S toho hlediště stává se t. zv. zákon cenový hlavním; kdežto použití jeho na př. na otázku o převaze velkovýroby naproti malovýrobě dá zákon odvozený. Leč jest patrné, že celé toto roztrídění věc nevyčerpává, pohybujíc se vlastně jen v okruhu vymezeném starší klassickou theorii, tedy v oboru t. zv. zákonů hospodářsko-psychologických, jimiž není přece vše vyčerpáno. Neumann v dotčeném pojednání pro obor národohospodářský postavil v čelo rozdíl »cenových zákonů« a zákonů ostatních, snaže se zároveň v ostřejší světlo postaviti rozdílnosti národohospodářských zákonů od jiných sociálních. Všeka tato dělení — do jejichž podrobností zde zůmyslně se nepouštím, poněvadž teprve po zevrubnějším studium theorie se plně dají pochopiti, podporující pak zajisté lepší ocenění dosahu a váhy poznávaných pravd — liší se ale povahou svou od jiného, jež u K. Mengera hraje velkou úlohu, t. j. jeho rozdělení národohospodářských zákonů na a b s t r a k t n í a e m p i r i c k é. Rozdělení toto netýče se věcné povahy, nýbrž pouze metody badání, tedy logické cesty, jakou povstaly. U Mengera

byly však obě stránky poněkud pomíšeny. Ve sporech, jež Mengrovo vystoupení vyvolalo, byla jedna otázka pošinuta v popředí, jež i nás zde zajímá. Menger, jak povědomo, proti pohrdavé kritice přívrženců historické školy ujal se způsobu práce t. zv. klassické školy, o níž jsme se zmínili, že vycházejíc z působnosti psychického motivu hospodářského (osobní hospodářské zjištnosti) představuje si jej jako konstantně působící na půdě právního řádu, který zabezpečuje úplně volnou soutěž. Tím způsobem povstaly, jak bylo již řečeno, cenové zákony starší individualistické nauky i jejich odvozeniny. Menger o nich praví, že jsou ovšem hypotetické, tak jako přírodní zákony na podkladech hypotetických sosnované, ale také jako ony absolutní, t. j. vždy a všude platny, kde tytéž podmínky jsou dány. Tato »bezvýjimečnost« (na rozdíl od pouhých skutkových pravidelností pozorováním zjištěných, ale výjimky nevylučujících) zdála se býti Mengrovi dostatečným důvodem, aby označil psychologicko-hospodářské zákony¹⁾ pomocí izolujících hypotes získané za e x a k t n í. Co mají společného domněle »exaktní« zákony toho způsobu s exaktními zákony přírodními? Především jistou podobnost ve způsobu metody a tak i tutéž logickou povahu »abstraktní« pravdy, takže nám neukazují věrný obraz všech skutečných průběhů, nýbrž jen tendence ve skutečných průbězích činné, které se v ryzosti plně neuskuteční třeba nikdy; uskuteční se ovšem tím větší měrou a skutečný průběh bude tomu, jenž v zákoně podobném je formulován, tím bližším, čím méně budou té tendenci brániti různé příčiny jiné. Konečně pak — a to zdálo se dotvrzovati přípustnost analogie, aspoň pokud se týče exaktnosti — jest u těchto zákonů národohospodářských možnost, aby se při jejich vyvození a vyjádření použilo výrazů arithmetických, jak novější mathematická škola horlivě činí. Až potud jdou příbuznosti, ale najdou se při pečlivějším rozboru i rozdíly. Především není o tom ani sporu, že zákony přírodní hypotetickou izolací vyvozené vyjadřují tendence r e á l n é, ve skutečnosti v ž d y c k y a z c e l a u r č i t ě působící. Při každém vrhu tělesa působí síla vrhající a tíže, při každém hybu kyvadla setrvačnost a tíže atd. Ale zjištná snaha nepůsobí při každém uzavírání ceny, její typická vždy totožná působnost byla při provozování zákonů cenových jen myšlena. Není pochyby, že ona, tato hospodářská zjištnost, ve velikém oboru směn působí, ale může scházet docela, může naproti jiným motivům míti platnost podřízenou (když na př. kupuji na dobročinném bazaru, raději draž u krajana než levněji u cizince a pod.). To jest rozdíl jeden, druhý hned se k němu pojí a vychází z té okolnosti, že činitel, který zde (při smlouvě o cenu, mzdu atd.) působí, je p s y c h i c k ý. A tito psychičtí

¹⁾ Pojmenování toto samo pochází od Ad. Wagnera.

činitelé, pohnutky hospodářských našich jednání, n e d o p o u š t ě j í o p r a v d o v ě h o m ě ř e n í, ať nic nedíme o tom, že psychické pohnutky hospodářských skutků individuálních ve skutečnosti (v duších lidských) vystupují v neskonale různých odstínech (jakostech) a jsou tedy při konstrukci poučky jen z příčin methodových typicky myšleny. Vyjadřujeme-li sílu jejich po případě nějakou formulí číselnou, jest to pouhý prostředek demonstrace, veličina ideální, jíž v konkrétných případech nemůžeme substitovati konkrétní číslíce.

I tak pojem exaktnosti i v tomto případě má jiné znaky nežli ve vědách přírodních a užívání jeho snadno může vésti ke zmatkům o pravé (věcné) povaze národohospodářských zákonů; takť bude asi lépe neuvítati jeho ani zde, tak jako ne (ve smyslu ovšem zase jiném) o zjištěných pravidelnostech statistických. Ostatně vysvětluje se Mengrův pokus, přisouditi naznačeným zákonům exaktnost, hlavně asi horlivostí obrany, která se obracela proti podceňování deduktivné metody klasiků se strany národohospodářské školy historické, jejíž novější zastanci někteří také nejsou prosti hříchu na pojmu exaktnosti. Horlice z důvodů již naznačených proti abstraktním, se skutečnými průběhy života národohospodářského nesrovnalým povšechnostem, a kladouce důraz na zevrubnost deskripce jevů, domnívají se, že mohou spíše oni svému postupu, je-li ovšem dokonale proveden, tedy přesnému, podrobnému vypořádání, osobiti vlastnost exaktnosti. Zde tedy znamenala by »exaktnost« dokonce jen s p r á v n o s t p o z o r o v á n í a r o z b o r ů, i tak vlastně zase něco jiného, od přírodopzpytné exaktnosti neméně odchylného. Nový důvod, aby se pojem ten zůstavil úplně přírodním vědám v tom smyslu, v jakém tam byl prvotně zaveden.

Nepřihlížejíce ostatně dále ke sporům, jak viděti, dosti neužitečným o »exaktní« povaze jistých theoremů věd společenských, musíme přece ještě vrátiti se k úvaze o názorech, které se týkaly mechanicky nutného průběhu společenského žití, které tedy v t o m t o s m y s l u dokonalou analogii zákonů společenských se zákony přírodními připouštěly. Vskutku byly n. př. ony zákony psychologicko-hospodářské, které udanou již methodou vyvodila starší individualistická škola, s více méně vědomým užíváním té analogie označovány jako »přirozené zákony hospodářského života«.

Kdybychom chtěli se obmeziti na to, abychom prostě nesprávnost toho názoru ukázali, mohli bychom nyní arci odbýti věc lehce, když již jsme v příčině t. zv. statistických zákonů na nesprávnost pretensí starších statistiků ve směru tom dostatečně posvítili. Viděli jsme, jak sám Quetelet dalek jest přisuzovati jim nezměnitelnost uznávaje, že z m ě n y příčin i vý-

sledky mění, a změny příčin že jsou možny, pokud ty příčiny vězí v lidech, jejich vědění, názorech a citech pohnutky individuálně ovládajících. Ale důležitější bude právě zde objasniti povahu oněch národohospodářských zákonů a tak ukázati míru oprávněnosti analogie se zákony přírodními.

Bylo již napověděno, jakou cestou vyvodila národohospodářská škola fysiokraticko-smithovská národohospodářské zákony své theorie. Na půdě předpokladu, který byl dosti složitý. Představovali si lidi za hospodářským svým prospěchem jdoucí uprostřed právního řádu, který uznával soukromé vlastnictví na prostředcích výrobních a na prostou svobodu smluv na trhu, svobodu smlouvy mezi podnikatelem a dělníkem, mezi půjčovatelem a vypůjčovatelem kapitálu, mezi pozemkářem a pachtýřem atd. Ale již když tato slova vyslovujeme, znamenáme, že předpoklad ten šel mnohem dál. Předpokládány tu zároveň určité útvary jako politické (svoboda osobní), tak hospodářské. Co se těchto posledních týče, předpokládána zejména značná míra rozvětvenosti dělby práce a povolání, neboť nutnými články toho prostředí, do něhož dotčení národohospodářští badatelé stavili své hospodářské subjekty, jsou na př. podnikatelé, tedy osoby, které na svůj vlastní vrub pomocí svých neb spolu vypůjčených kapitálů a pomocí najatých sil pracovních vyrábějí pro odbyt a směnu; oni stávají se vlastníky výrobků, o náhradu za propůjčené jim cizí síly výrobní smlouvají se s propůjčovatelem (kapitalisty, dělníky). S těmito tvary nerozlučno jest však dále užívání peněz jako prostředku výměny a kapitalisace, existence a jistá organizace úvěru i dopravy. To ale nejsou útvary hospodářské kat' exochen, to jsou jen hospodářské útvary určitého a to již velmi pokročilého stupně společenského vývoje. Neskonale dlouhé věky lidského bytí existovaly, aniž hospodářský život těchto tvarů měl a znal. A tak i pravidelnosti hospodářské, vyvozené za působnosti určitého psychického motivu jednotlivce jistou inteligencí nadané stále, typicky ovládajícího, pokud je vůbec zvatí budeme zákony, nejsou a nemohou býti přirozenými zákony národohospodářskými vůbec, nýbrž pouze zákony vyvozenými z přirozenosti lidské za určitého stavu vývoje a určitého právního řádu. Zákony od našich klasiků poznané byly zkrátka zákony vyvinutého obchodového hospodářství (Verkehrswirtschaft), které již překročilo meze užších městských oblastí, kdež původně se vyvinulo, když ještě na venkově je obkličujícím převládaly starší tvary lidského hospodaření, na výhradně vlastní výrobě pro výhradnou domácí spotřebu založeného. Laskavý čtenář, který by v těch věcech chtěl zjednat si poučení bližšího a výborného, najde je v překladu knihy Bücherovy, o němž byla řeč v pře-

dešlém listu. Pro nás vyplývá z poznání toho dvojí důležitý úsudek:

Předně, že zákony národohospodářské takovým způsobem poznané nesnesou žádné analogie se zákony přírodními, platnými absolutně beze všech mezí místních a časových. Neboť platnost těchto národohospodářských zákonů — nesporná, dokud si zůstaneme vědomými logické jejich povahy — podmíněna jest trváním těch tvarů společenských a těch právních zřízení, která tu jsou předpokládána a ovšem vzata byla z doby naší. Platnost jejich jest tedy jen historicko-relativní. Potřeba znáti je není proto menší aniž užitek z poznání jich. Tak zdánlivě jednoduchou a samozřejmou jest tato pravda, že tomu, kdo si nedovede dobře uvědomiti nedostatek historického ducha, jenž panoval v racionalistických teoriích minulého věku, těžce bude uvěřiti, že bylo třeba práce generací, aby úplně jasně byla poznána. Zákony hospodářské, vyvozené za předpokladu typických tvarů, nesmíme aplikovati na doby minulé, ba ani pojmy tvarové, na půdě přítomných zřízení vytvořené, prostě na minulé poměry přenášeti. Ovšem byl to již velký kus práce, že abstrakcemi, na podkladě přítomných poměrů uskutečněnými, obohacen byl duch lidský množstvím pojmů a poznaných pravidelností těm poměrům svědčících.

Za druhé: kdyby vskutku zákony právě charakterisované byly přirozenými (absolutními) zákony hospodářského života v ryzím duchu přírodovědeckém, všecka praktická nauka národohospodářská byla by pouhou aplikací theorie. A kde ten názor panoval, vskutku lišivala se v systému vědy nauka theoretická a »použitá« (appliquée, applied). Vidíme nyní, že jest to nepřipustno z dvojí příčiny. Nejen proto, že zákony ty vyvozeny jsou na podkladě izolující abstrakce, která z prakticky nerozlučného celku společenského jen určitou (hospodářskou) stránku »vyloupila«, nýbrž dále i proto, že toto vyloupení stalo se za předpokladu určitého stavu vývoje a tvarů jím podmíněných i určitého právního řádu. Tento právní řád, ať vychází z hlavy geniálních jednotlivců, ať je plod postupných změn zákonného neb obyčejového práva, vždy je výtvor lidský, na němž rozum, cit a vůle má svou účast, vůle řídící se pohnutkami z daných poměrů působícími, ale svobodně se jimi řídící a schopná je měniti. Čin lidský, ať mocných jednotlivců neb čin kolektivný, může tedy v okolnostech (podmínkách), které byly určité theorii předpokladem, způsobiti změny. Proto i pro nauku praktickou i pro praxi samu (politiku) neplatí žádná absolutnost řešení. Zde rozdíl věd přírodních a společenských přichází ke své prakticky nejdůležitější konsekvenci. V překladě článku o francouzském socialismu křesťanském, jenž byl uveřejněn v čísle 260 »Hlasu Národa« z r. 1897, praveno bylo: »Církev katolická nevyznává ni-

jaké nauky hospodářské«. Věta jest správná, pokud slovo »nauka« má v ni značit theorii. Na kolik jde o politiku hospodářskou a sociální, do svědčuje další obsah článku nejlíp, že sice církev sama ani určitou sociálně-politickou nauku nehlásá — neboť sociálně-politické credo nenáleží mezi »necessaria«, pro něž jedině se vyžaduje »unitas« — ale že katolíci francouzští sami mezi sebou jsou ve sporu o tom, pokud jistých cílů z jejich nábožensko-ethického přesvědčení vyvozených, dlužno se domáhati jen posilou mravních pohnutek v jednotlivcích a celých společenských třídách a pokud autoritativním zakročováním státní moci.

Při správném ocenění povahy zákonů národohospodářských, jak jsme se výše pokusili vysvětliti ji, můžeme říci s Dietzlem a Bücherem, že z určité theorie národohospodářské nevyplývá nutně určitá národohospodářská politika. Ne, že by theorie byla pro politiku národohospodářskou zbytečnou. Ukážeme ještě na příkladech opak. Avšak vůdčí pro tuto jsou v poslední příčině ethické a vůbec kulturní cíle, v jednotlivostech dokonalejší účelnost ukojení jistých potřeb lidských atd. Theorie, a v nedostacích její do jisté míry aspoň historie, ukáže ne-li víc, aspoň možnost provedení a správné jeho cesty.

Vrátíme se nyní k větě, ve které jsme pravili, že theorie pomocí izolující abstrakce vyvozená možná jest jen za předpokladu určitého stupně vývoje tvarů hospodářských a určitého řádu právního. Jest na bíle dni, že tím theoretická úloha národohospodářská vždy není vyčerpána. Sami mluvili jsme o »stupni vývoje«, na jehož podkladě abstraktní theorie byla stanovována. Tedy vývoj. Přítomný stav jest pak jeho plodem. Zase pojem důležité místo mající ve vědách přírodních. Ve vědách společenských, dle obdoby z přírodních vzaté, běží tu tedy o otázku, zda-li běh dějů v toku dlouhých časů je pouze nahodilý či obecně ovládn jistými vnitřními nutnostmi? Lze-li se domnívati tohoto posléz řečeného, pak by kausální vyložení těch pravidelností, jež by v tom běhu dějů se daly zjistiti, dalo nám zákon vývoje. A vskutku bylo to cílem tužeb, ovšem ne pouze u národohospodářských theoretiků, nalézti takové zákony vývojové, což bylo vytčeno jako nejvyšší theoretický úkol t. zv. metody historické. Nejsměleji pnula se myšlenka vývojového zákona v oněch pokusech o všeobecnou společenskou vědu, které mají v Comtovi svého rázovitého představitele. Pochopíme dobře, proč Comte nebyl přítelem speciálních společenských věd nutně na to odkázaných, aby si pomáhaly izolující abstrakcí. A vskutku — jakmile chceme i jen určitý individuální vývoj (tedy prozatím ryze historicky) sledovati, přestává přísná možnost abstrahujícího izolování ve způsobu dříve udaném. V individuum i národě křížují se nerozlučně a v nej-

různější směsi ti nesčetní různí živlové, kteří tvoří jednotlivé stránky společenského celku — stát, obec, právo, náboženství, hospodářství atd. — a žádný vývoj není jediným z těch živlů výhradně určen a ovládn. Jen všestranná, dokonalá analýsa fakt a jejich příčinných souvislostí mohla by tedy vésti k cíli, když chceme poznati všeobecný zákon vývojový. V cíli tom vrcholí theoretický úkol t. zv. sociologie. Umělé logické hranice speciálních věd společenských boří se při práci takové a celá nerozdílná ohromnost nejspletitějšího celku, jaký vůbec badání lidskému předmětem býti může, zeje pak na toho, kdo se odvažuje hledati zákon, jenž žití těch spletitých těles ve všech běžích časových ovládá. Kdokoliv se dosud na podobného něco odvážil, obral si nějaký silný a výrazný »průvodní motiv« a dle toho dal odehrávati si hudbu dějin. Tak už starší osnovatelé filosofie dějin, z novějších sociologů mimo jiné i Marx (spolu též s Engelsem), jemuž »průvodním motivem« byla podmíněnost všelikých společenských útvarů formami výdělkového života. Kde nestačily prameny fakt, ještě příliš nedostatečně odhalených, tam pomohla hegelovská dialektika. Mnozí z moderních sociologů hledí na starší i novější pokusy po objevení všeobecného zákona vývojového s důvodnou kritickou skepsí. Mezi odvahou jedněch, kteří produkty smělých (druhy opravdu geniálních) záblesků myšlenkových ukvapeně generalisovali, a negací druhých, kteří možnost rozřešení vůbec popírají, stojí trpělivá resignace třetích, kteří v naději po zaslíbené zemi všeobecného vývojového zákona zatím spokojují se buď jen sbíratí látku, fakta a data, a vysvětlovati je, nebo obmezují se na stopování a odhalování vývoje částečných, vývoje v jednotlivých skupinách jevů, které ze spojitosti s ostatními bez nebezpečí velikých pochybení zdají se jim býti snáze odlučitelny. I v oboru národohospodářském prvotně nespokojenost s výsledky abstraktní školy vzbudila živé naděje, že podaří se induktivně (historické) metodě objeviti vývojové zákony národohospodářské. Svým oprávněným důrazem na vývojový moment, svou kritikou abstraktní nauky, svou pečlivou prací v líčeních historických a zdokonalením práce deskriptivní vůbec, i svým přispěním k induktivnímu poznání mnohých theoremů prokázali historikové vědě služby výše již oceněné. Kořist jejich na poli zákonů vývojových byla skrovná. Přemnohé, co pod tou etiketou se představuje, jest pouhým seřazením jistých pro vývoj charakteristických jevů, jako na př. známé Hildebrandovo roztrídění typických dějinných tvarů hospodářských, v čase za sebou jdoucích, na hospodářství naturální, peněžní a úvěrní, neb Listova »vývojová stadia« označená názvy státu »zemědělského, průmyslového a průmyslově-obchodního«. To jsou pěkné, někdy velmi účelné pomůcky usnadňující výklad, ale žádné vývojové zákony, dokonce

béřeme-li ten pojem ve smyslu kausálních zákonů. Výše stojí již zajisté Bücherovy výzkumy o vývoji hospodářství národního a sledu forem živnostenských nebo Schmollerovy o vývoji tvarů podnikových atd.

Že i zde běží o věc nemalé váhy, jest na jevě. I tyto, ať už zatím často z mezí pouhých empirických zákonů daleko nevystupující, řadily v obojí vě nemají toliko theoretickou hodnotu. Tím, že poznáváme, co určovalo vznik přítomného stavu, nabýváme možnosti, abychom tendence v něm vládnoucí tu k určitým cílům zužitkovali, onde aspoň úskalí nebezpečná snáze minuli, jinde konečně třeba na zlomení takových tendencí působili, kde cílům novým rozhodně vadí. Kdo arci má víru v existenci »přirozených zákonů« společenských v přesném smyslu slova, pro toho není žádné politiky národohospodářské, sociální atd., leč takové, která překážky tak řečeného přirozeného vývoje odstraňuje, zná tedy vlastně pro ni jen úkol negativní, policejní. Čím více se od toho pojmu »přirozených« zákonů odchylujeme, tím více přiznáváme možnosti i povinnosti působiti záměrnými opatřeními k tomu, aby naše společné ethické, naše kulturní cíle jak nejbezpečněji byly dosaženy. Proti nedokonalosti našich poznání v oboru společenských věd, měřené měřítkem přírodovědeckým, stojí zvýšená důvěra v možnost zlepšiti a povzněsti všeliké podmínky lidského blaha, ovšem tedy i zvýšené vědomí povinnosti a odpovědnosti.

Nežli však bližší pozornost věnujeme tomuto thematu, jež nás přirozeně převádí na půdu rozpravy o povaze a účelích nauky praktické, ještě malá zastávka zdá se nám býti žádoucí. Nedůvěra v t. zv. zákony národohospodářské abstraktní (deduktivnou) cestou získané, probuzená výše vyloženými námitkami historické školy, a přece jasné poznání, že se bez nich platných výsledků nepadno jest dodělati, byla často příčinou pokusů o jakési diplomatické vyklouznutí z nesnázi tvrzením, že musí výsledky tou cestou zjednané indukci býti verifikovány. Proti tomu obrátil se rozhodně Menger popřev logickou přípustnost takového způsobu verifikace nadobro. Neboť již v povaze theoremů abstraktních spočívá, že nemohou se všemi případy skutečnosti, se všemi faktickými průběhy souhlasiti, jak bylo, tuším, v dosavadních vývodech doloženo. Nemůže tedy důkaz sebe pečlivější indukci podaný, že a jak se ten který abstraktní zákon od faktických průběhů odchyluje, naprosto nic rozhodovati o jeho správnosti a platnosti (vědomě jen hypothetické), tak jako zpytování odchylek v pravidelných pohybech reálních kyvadel od mathematických neb křivek pohybu skutečných výstřelů od formulí o pohybu těles vržených v prostoroě vzduchoprázdném nemůže zvrátiti správnost formulí abstraktního zákona o kyvadle mathematickém neb křivce pohybové těchto posléz řečených.

Po našem mínění má Menger pravdu. Když budu stopovati na př., kdy a jak zákon nabídkový a poptávkový ve skutečnostech takových opravdu se osvědčuje, kdy méně a kdy snad vůbec ne, neverifikuji správnost toho zákona, nýbrž prostě sleduji a zjišťuji, jak hojně se známé hypothetické předpoklady zákona toho ve skutečnosti dostavují. Výsledek mého pozorování, který praví, že v oboru cen ve velkém, na bursách a vůbec při směnových stycích nejčilejších a nejbystřejších živlů trhových osvědčuje se zákon nabídkový a poptávkový nejvíce, není verifikováním zákona nabídkového a poptávkového, nýbrž induktivně zjištěným, velmi cenným doplňkem jeho. Může-li býti řeč o verifikaci abstraktních zákonů indukci, může se týkati jen základních praemiss jejich, které právě indukcí se zjišťují, může se tedy, dejme tomu, týkati toho, jaké povahy jest hospodářská zistnost zde za všeobecný motiv soukromohospodářských skutkův považovaná, jaké po případě jiné motivy skutky ty určují a dají-li se z nich zase při stejném izolujícím postupu vyvoditi jisté nutné pravidelnosti, abstraktní zákon nabídkový a poptávkový modifikující. Běží tu tedy vlastně pouze o induktivnou revisi nezbytné původní induktivní přípravy praemiss, na kterých naše deduktivní dílo bylo zbudováno, o čemž již výše bylo promluveno, o nic více. A k takové revisi bude vždy důvod, kdykoliv se pozná, že jistý abstraktně vyvozený theorem přespříliš málo a řídce se srovnává se skutečnými průběhy, takže jeho aplikace i pro theorii samu poskytují málo užítku.

Nyní, doufám, i ti čtenáři, kterým dosavadní moje výlety do říše metodologické mohly se zdáti snad jen významnými pro účely subtilnější vědecké práce, uznají jejich potřebu.

IV.

Na našem poznání věcné podstaty theorie národohospodářské závisí nezbytně náš úsudek o úkolech i mezích praktických věd národohospodářských, předem nauky hospodářsko-politické, náš úsudek o úkolech a mezích všeliké praktické politiky národohospodářské. I musíme tudíž, zabývavše se dosud více teorií, věnovati ještě několik poznámek povaze praktických nauk a to tím spíše, proto že ti, pro něž zde hlavně píšeme, především asi budou k nim obracetí pozornost a dychtivost svou.

Čím určitěji se přidržuje kdo pro obor národohospodářské theorie stanovisko přírodovědeckého, čím tedy rozhodněji věří v nutný, neodvratný, přirozenozákonný průběh jevů společenských vůbec a hospodářských zvlášť, tím rozhodněji také — jak bylo už naznačeno — scvrká se pro něho úkol praktické nauky i ovšem praxe samé na pouhou práci odklizovací, která upravuje toliko cesty »přirozenému řádu věcí«. Souvislost praktické nauky s teorií stává se tu těsnější, ale obsah oné sám neskonale chudší. Ethické zřetele nejsou tu nutně vyloučeny, však obor jejich použití jest velice úzký. Mohou se obracetí jenom k jednotlivci v mezích svobodného zřízení společenského, nedopouštějící obměny tohoto zřízení samého. Dokud mi na př. neobmezená platnost vlastnictví soukromého na prostředcích výrobních, soukromopodnikatelské zřízení výroby, volnost nabídky a poptávky ve smlouvě o cenu, mzdu a úrok atd. platí za jedině podmínky »přirozeného řádu« v oboru národohospodářském, dotud bude mi se stránky praktické snadno ukázati podnikateli, že je to i jeho prospěchem, když dělnické síly nepřepíná, když je přiměřeně platí; dotud bude mi možno poukazovati každého na to, jak svým přičiněním může osud svůj zlepšiti, jak pílí, osvojováním si pokroků technických, poctivostí a pořádkem zabezpečí si přízeň odběratelův a sobě dobrý důchod; mohu užitečné rady dáti dělníkům, aby příliš ranným a nerozvážným zakládáním rodin nezhoršovali sobě podmínky nabídky práce a tím i mzdy a tak zase blahobyt potomstva; mohu konečně, nejsem-li nejzatvrzelejším individualistou, v nejširší míře nabádati ke spolčování, jakožto specifickému prostředku svépomoci všech živlů hospodářsky slabších, na př. maloživnostníků, rolníků a dělníků — ale všechno to nevyběhne z mezí morálky ryze individuální. Tak daleko může jíti a šla »použitá ethika« v důsledné nauce liberální a nic dál. Její účel nutně se obmezuje na to, vy-

praviti individuum těmi mravními vlastnostmi, aby na půdě liberálních řádů mohlo si zjednati svou dosažitelně dobrou posici, podmínku nejdokonalejšího rozvoje osobnosti své. A sluší přiznati, že v tom směru, v silném důrazu na osobní zodpovědnost každého za osud svůj, v mocných výzvách k osobní zdatnosti leží nejen páka hospodářského pokroku, nýbrž namnoze též výrazný mravní princip. Není v té příčině pravda, že by stará liberální nauka byla pouhým materialistickým: kdo s koho. Malthus sice původně nadchl Darwina a zase Darwinův »zápas o žití« mnohé sociology a národní hospodáře, že spatřovali v zápasech soutěžních jen pouhou obdobu živočišných zápasů o podmínky existenční. U vlastních tvůrců národohospodářské theorie pojmán byl zápas soutěžní vždy zároveň jako zápas intelektuálních a mravních sil. Jen optimismus dá se vědcům těm vyčítat, kterému se oddávali domnívajíce se, že všechn ten silný pokrokový a mravní vzruch jednotlivců, který oni od soutěže očekávali, vskutku se dostaví, jakmile jen bude míti všude soutěž volnou dráhu, jakoby soutěž nerozpoutávala také pudy zlé, s požadavky mravnosti nesrovnalé. To byla nadšená víra doby, která vlastně namnoze teprve usilovala, ty »přirozené řády« ve skutek uvést. Nehodlám o těch věcech opakovati výroky často pověděné. Dodám toliko, že bych se nerozpakoval, dáti přednost tomuto stanovisku jakožto rozhodně morálnějšímu, kdyby vskutku mohla býti jen volba mezi ním a agitačními hesly mnohých dnešních populárních reformátorů, kteří si přízeň veřejného mínění v rolnictvu a maloživnostnictvu vykupují svalováním všeliké odpovědnosti na stát, zákony a správu veřejnou.

Na štěstí nejsme, jak z předcházejících výkladů vysvitá, odkázáni pouze na takovou choulostivou, striktní alternativu. Abstraktní theoremy (zákony) národohospodářské vyvozeny jsou na podkladě určitých právních řádů. Změny těchto nejsou vyloučeny. Tak, jak tyto řády v nynějším stavu svém vyvolány byly určitými potřebami a účely lidskými, tak mohou býti změněny, když se ve službě účelů, jimž sloužiti mají, neosvědčují, nebo když nové účely lidské vyžadují zařízení nových. Nauka tudíž s hlediště prospěšnosti, ethických zásad a vůbec kulturních účelů doby podrobuje trvajícím zařízením kritice a dovolává se po případě změny jejich. Theorie, jak netřeba opět opakovati, nestává se při tom zbytečnou; ona zůstává nezbytnou, i když dává jen vodítka v příčině zpusobu provedení a mezí jeho možnosti. Těsnost spojení praktické nauky s teorií se sice poněkud uvolňuje — praktická nauka musí aplikovati theorii, avšak není a zejména ve velkých otázkách základních nemůže býti vždy pouhou a bezprostřednou aplikací její. Za to obsah její stává se bohatším a její úkol nesnadnějším.

Abychom si úkol a povahu praktické nauky poněkud blíže vyjasnili na

příkladech již dříve dovolaných, dotkneme se napřed otázky kartelové.

Podnikatelské kartely, nabížečské i poptavačské, jsou novověká skutečnost. Jako taková jsou jak pro teorii tak pro nauku praktickou novým problémem. Theoretickým úkolem jest seznati znaky všem společné, vytknouti typické tvary kartelů a vysvětliti původ i účinky jejich. To se vskutku děje. Sbírají se pečlivě data o kartelích existujících, prozkoumávají se jejich stanovy a základní úmluvy; dle subjektů, účelů, zevních forem zřízení atd. třídí se a popisují; stopují se účinky na ceny, poměry jiných odvětví výroby, na poměry dělnické, na spotřebu. Metoda, jako při každémkoliv podobném novém problému, jest tu veskrze induktivná. Pomocí její nepoznávají se však jen společné podstatné znaky kartelů, nýbrž nalézají se i pojem nadřizený, v němž kartely podnikatelské i dělnické koalice nalézají souborné logické umístění a denominaci společnou jako organizace svépomocné proti nepříznivým (především arci se soukromohospodářského hledišťe interestentů nepříznivým) účinkům vzájemné soutěže. Kritické rozbírání a uvědomění poznaných takto skutečností, zejména pak účinkův, převádí nás na půdu nauky praktické, jejíž hlavní otázkou jest, jak si má moc veřejná naproti kartelům vésti. Či alfa i omega ve věcech národohospodářských jest čirá individuální soutěž, ten se těžce odhodlá připustiti vzhledem ke kartelům i obdobným organizacím dělnickým pouhou zásadu laissez faire, zásadu svobody, a to právě proto, že jsou organizace protisoutěžní. Bude je tedy zamezovat, přísně zapovídat, po případě i tresty stíhat jako instituce odporující »přirozeným řádům společenským«. To bylo stanoviskem starší legislace, která arci ještě ani moderních kartelů neznala, spíše jen příbuzné druhy úmluv řemeslnických a dělnických měla na zřeteli. Ale právě poznání, že všechny podobné tvary sdružovací čelí proti účinkům britké nevázané soutěže, že tedy jsou takřka bezděčným produktem panujících řádů, ukázalo nejen marnost, nýbrž namnoze i nespravedlnost tohoto stanovišťe a vedlo na př. v našem zákonodárství r. 1870 k mírnějšímu pojmání, vedle kteréhož sice organizacím podobným více se nebrání, avšak hledíc k možnosti nepříznivého účinku národohospodářského neb sociálního odpírání se jim právní účinnost. Leč čím rozhodněji ubývá víry v naprostou a bezvýjimečnou prospěšnost neobmezené soutěže a čím více se poznává, že nemusí míti všechny kartely a příbuzné tvary jen účinky s hledišťe obecného nepříznivé, tím rozhodněji si v nauce praktické klesá cestu poznání jiné. A tak povstaly názory, které pronikají i do hospodářsko-politické praxe, aby totiž veřejná moc, podobně jako činí v oboru obecného práva spolkového, uložíc všem kartelovým úmluvám naprostou veřejnost, prostřednictvím zvláště k tomu určených orgánů od případu k případu podle

povahy úmluv a jejich pravděpodobných účinků rozhodovala o tom, jestli právoplatně zřízení určitého kartelu s hledišť obecných závadno čili nic. V prvéjším případě se zřízení zapoví, tak jako se zapovídá ustavení spolku z mravních neb jiných veřejných důvodů závadného. Zvítězili tato zásada naproti kartelům podnikatelským, bude nezbytnou důsledností připustiti ji obdobně také vzhledem ke zjevům pojmově příbuzným, vzhledem ke koalicím dělnickým.

Sáhněme k jiné látce, dříve také už dotčené, k otázce měnové. V celém tom oboru má aplikace theorie platnost velikou; zdá se na první povrchní pohled, jako by tu jen běželo o úvahy prospěchové, o účelnosti ethicky indifferentní. Přec tomu není tak. Národohospodářský politik zavrhuje na př. papírovou měnu, protože ho theorie hojnou indukci doplněná a dotvrzená nenechává v pochybnosti, že zhoubné účinky měny papírové a vůbec všelikých měnidel a platidel v hodnotě nestálých nikdy nemohou býti ani z části vyváženy dočasně příznivými vlivy, které při nich mohou pocítiti určité větve výroby nebo tržby aneb dlužnictvo. Aplikující nauky theorie vyslovujeme požadavek, že panujícím kovem měnovým vždy má býti jen takový, který jest hodnoty stálé, a v konkrétních otázkách měnových činíme si to rozhodujícím vodítkem. Však již tu spolurozhodují ethické zřetele. Neboť při valutě s kolísavou hodnotou panuje v oboru cen a důchodů hotová loterie zisků a ztrát nezasloužených a nezaviněných, ba zahrnuje se spekulace, jež této hře výher a proher v zjištěném záměru dává podněty zvláště nezdravé, prodlužuje ji, stupňuje ji. Těmto výhrám a prohrám, a to střídavě oběma, podléhají i důchody lidí za mzdu pracujících, osob s pevným služným a pod., pokud na hodnotě peněz, jimiž jsou placeny, závislá jest i větší míra jejich způsobilosti k ukojení potřeb. Také když při přechodu od určitého způsobu měny k jinému, dejme tomu od stříbrné ke zlaté, hledáme t. zv. převodní relaci, totiž poměr hodnoty, podle kterého určíme obsah mincí nové měny, jež na místo starých zavedeme, snažíme se učiniti to spravedlivě, to jest nalézt takový klíč, aby jak možná nikdo nebyl proti stavu dosavadnímu ani obohacen ani zkrácen. A z toho vynikajícího ethického zřetele stavíme se proti všelikým kořistným tužbám určitých tříd, na př. kapitalistů, kterým záleží na tom, aby nový zlatý, resp. jiný druh mincí v hodnotě platidla zákonnému starému zlatému na roveň postavený, měl obsah a hodnotu jak možno největší, nebo zase dlužníkův (mimo jiné též pozemkových), kteří touží po opaku. Někdy arci může i naopak běžeti o pouhé aplikace theorie, kde jiní ještě myslí, že se vlastně proti všem naukám theorie staví nemožné, s povahou věcí nesrovnalé účely. Tak bylo v původních sporech o tak řečený bimetalismus, totiž onen způsob měny.

kde kurantní mince (na rozdíl od drobných) z obojího kovu, zlata i stříbra, dle určitého za pevný základ vzatého poměru hodnot jakožto stejně platné peníze měnové se zavádějí. Někdejší zásadní námitka proti této soustavě zakládala se na tvrzení, že drahé kovy a peníze z nich ražené nepřestávají býti zbožím, jehož cenu vždy určuje nabídka i poptávka, jež arci dle konkrétních poměrů u každého z obou těchto kovů může míti směr a intenzitu rozličnou. Vseliký pokus zákonodárského tarifování byl by tedy hospodářskou nemožností. Rozumí se ovšem, že to tarifování zákonné nemůže býti zcela libovolným, že nesmí nešetřiti přibližného stavu skutečných poměrů trhových, tedy poměru kvantitativního, v jakém zlato za stříbro na trhu se kupuje a prodává. Ale šetřili se náležitě poměru posléz řečeného, může právě existence soustavy bimetalistické, na podkladě takového tarifování v objemu velkého hospodářsky mocného státu nebo svazku státového zavedené, přispěti k větší stálosti samého tržního poměru obou kovů, jehož oscilace soustava ta v těsných mezích udržuje, protože vždy povzbuzuje poptávku po tom, který má tendenci v ceně klesati, a nabídku druhého, jehož cena jeví tendenci stoupající. Pravda jest, že dosahuje se této světohospodářské výhody toliko za cenu, že země s takovouto měnou bude jednou oplývati mincemi z jednoho, po druhé z druhého kovu. Leč to je zde otázkou zvláštní pro sebe. Není pochyby, že při bimetalismu vskutku neběží o nějakou lichou víru, jakoby měl stát moc dekretovati dle své vůle hodnotu mincí, nýbrž o velmi duchaplnou aplikaci theorie nabídkové a poptávkové.¹⁾

Jak mocnou může býti váha určitých vytčení účelových s hledišť obecné vhodnosti i ethické správnosti učiněných, nerušíc meze teorií poznané, objasní snad ještě jiný časový příklad. Není pochyby, že na výši mzdy má vliv nabídka a poptávka. Také není pochyby, že může při dostatečné výši mzdy opatření dělníků pro případy přechodné i trvalé nezpůsobilosti pracovní, pro případ smrti atd. nejlépe býti zabezpečeno pojištěním. Neboť systém, který panuje při veřejných úřadech s pevným služným a nárokem na výslužné, a vlastně by byl ideálem nejlepšího rozřešení pro obor námezdní práce vůbec, při měnivosti poměrů zaměstnavatelův a zaměstnaných nedá se pro obyčejné poměry dělnické uskutečniti. Tedy pojištění. Ale zkušenost, že morální síla v dělnictvu není vesměs dostatečna k samočinné pomoci v tom směru, i když mzdy stačí, kdežto zase namnoze ani mzdy na to nestačí, vede k zásadě povinného pojišťování za současného předpisu k určitým příplatkům podnikatelským na toto pojišťování. Takový předpis

znamená donucení k vyšší mzdě, to jest k plnému uhrazení nákladu zboží zvaného »práce«, aby nabídka jeho výlučně na podkladě jeho ceny byla zabezpečena. Zde sociálně-ethický účel, na podkladě čiré hospodářské svobody nedosažitelný, vynucuje si docela nové útvary od dosavadních naprosto odchylné. Otázkou prakticky nad míru důležitou, ale přece jen jaksi otázkou modalit prováděcích, bude ohled na to, pokud by eventuální zvýšení cen, hrozící z příčiny právě uvedené při výrobcích příslušnými kategoriemi dělníků vyráběných, soutěžní a odbytovou způsobilostí odvětví výrobních neohrozilo a tím snad dosavadní zlo jen horším nenahradilo. Proto známý etapový postup dle oborů výrobních a větví pojišťovacích, jež se soustavě donucovací podrobují.

Zvláště zajímavě vystupuje důležitost lišení theoretické a praktické stránky, když jde o socialismus. Většina lidí ne odborných zabývá se jím s hledišť nauky praktické, to jest jako pouhým plánem obsáhlé, až na základy jdoucí proměny našich společenských zřízení, majíc tu tedy hlavně na zřeteli převod prostředků výrobních a po případě (poněvadž s vlastnictvím půdy souvisí) též nemovitých statků spotřebních vůbec, tedy i obydlí, do souborného vlastnictví určitých širších společenských svazků a tomu přiměřené, jednotné společenské řízení výroby i rozdělování důchodového. Rozličné, často smělou románovou obrazotvorností vyšperkované pokusy o vylíčení takového budoucího stavu společnosti pošinuly tuto stránku věci v popředí zájmu a uvažování. Kdežto jedni se v obrazech těch optimisticky pokochávají o blízké či vzdálenější možnosti uskutečnění jejich nepochybující, druzí kriticky rozbírají tuto možnost. Opírají se především o velmi vážnou psychologickou zbraň, egoistickou strunu v průměrném člověku nynějším i vůbec nám známém historickém nad jiné mocnou, a nevěříce, že by mohla tak snadno býti jakýmkoli vlivem veřejných řádův a ethických vlivův zažehnána, usuzují důsledně, že by sama v sobě měla sémě rozkladu a naprosto se nemohla udržeti soustava, v níž by tento silný psychický živel přestal býti osou dychtění a závodění, námah, píle a pokrokové snahy jednotlivců, jakou je v soustavě nynější při všech jejích vadách. Uvažují také nepřekonatelnost nesnází, které by vzešly, kdyby měl ohromný stroj výroby řízen býti jednotnými dispozicemi o tom, co a jak má býti vyráběno, kdyby o přidělování důchodů, t. j. podílů na společném výsledku výroby, ať už dle zásluhy nebo dle rozumově přípustných potřeb autoritami společenskými mělo býti rozhodováno. Nezapomínají, do jaké míry by soustava taková vedla k negaci osobní svobody atd. Vše zajisté oprávněná hledišť a dlužno přiznati, že povstaly tak velmi bystré kritické rozklady. Ale vystačiti lze podobnými rozklady pouze vzhledem k staršímu, t. z. utopickému socia-

¹⁾ Otázku tuto snažil jsem se způsobem pro širší vzdělanější kruhy pochopitelným vyjasniti ve svých článkách: O nápravě měny (»Osvěta« 1892 č. 5, 6, 9).

lismu, který napřed kritické pitvě více méně do hloubky jdoucí podrobil slabiny panujících poměrů a pak si idealisticky vymaloval, jak by věci měly být změněny.

Naproti tak řečenému vědeckému socialismu stanovité takové nepostačí. Jednoduše z té příčiny, že on nevystupuje jako prosté navazování reformačních plánů na kritiku panujících řádů, nýbrž jako theoretická nauka. Bylo již připomenuto, že mistři vědeckého socialismu podrobnostmi plánů budoucích se mnoho netrudili, byť ovšem o blízkém či vzdálenějším příští kolektivistického přetvoření úsudek pronesli. Marx na př. měl je za blízké, Rodbertus nikoliv. A také již bylo krátce naznačeno, že těžiště kritiky nynějšího vědeckého socialismu spočívá v rozborech jeho theoretických podkladů. Zastavme se tedy při tom blíže. Vezměme na př. Marxa. Učený Marxista se zajisté jen usměje, kdyby spatřil nás, ani se v potu tváří namáháme vyvrátiti možnost budoucího kolektivistického zřízení společenského. On nás poučí, kterak právě mohutnost Marxova spočívá v objevu, že běh dějin neodvratnou vnitřní nutností k tomu konci spěje; on nám rozvine Marxovu filosofii dějinnou, podle které ze skutečností výrobního a výdělečného života vždycky vyplývá určitý způsob společenského rozčlenění a v každém tom stavu společenského rozčlenění a jeho výdělkových řádech už jsou zárodky nutného dalšího přetvoření. Ukáže nám v Marxově výkladu minulosti tento proces dějinný, z něhož vyšly nynější kapitalistické řády, ukáže nám, kterak v těchto, zejména v rostoucím slučování kapitálové moci ve velkopodnikových útvech, v neúprosném a nevyhnutelném vítězení velkovýroby se současným ničením samostatného středního stavu a postupným proletarisováním mass již jsou tu a ke krisevému vrcholu dospívají živly rozvratu, z něhož není východiště leda skrze uchvácení nadvlády proletariátem k novému společenskému útvaru. I všechny ostatní theoretické nauky Marxovy, zejména jeho učení o přivlastňování nadhodnot a souvisících s ním krisích výrobních a odbytových, jakožto hlavních znacích nynějších poměrů, mají v té osnově dějinné jen význam článků rozklad a přetvoření řečené způsobujících.

Co pomůže naproti takové nauce rozumování o možnosti či nemožnosti, čerpané z důvodů ryze rozumových a ze zkušenosti o nynější povaze lidské i osvědčování se její v řádech nynějších. Před námi tu rozvinut neúprosný zákon vývojový, tedy produkt theorie, něco mnohem silnějšího, nežli starší ryze praktické osnovy socialistické. Kdo to chce zvrátit, musí Marxa na jeho theoretickém poli potírat. To se v novější době vskutku děje a ne bez výsledku. Ale přece zase bylo by bludno domnívati se, že by porážkou těch theoremů, které budoucí kolektivismus dovozují jako nevyhnutelnost

vývojovou, naprosto musily býti zažehnány všechny kolektivistické plány jako ideály praktické opírající se o kritiku nesrovnalostí v nynějších řádech panujících a o přesvědčení, že by se vyšším ethickým požadavkům jen tou cestou dalo vyhověti. A vskutku zrovna v nejnovější době, když v lůně dosavadních pravověrných stoupenců Marxových o jednotlivosti jeho nauky a správnost předpovědi jeho vedou se spory, vydán byl od spisovatele skrývajícího se za pseudonym »Atlanticus« spisek, v němž autor — vycházející z these o vyšší produktivnosti zorganizované velkovýroby a očekává od ní tedy i v zemědělství a v průmyslu nepoměrně vyšší výtěžky a tudíž i možnost větších důchodů pro všechny účastníky výroby při poměrně menší pracovní námaze i povinnosti — dosažení toho úkolu spatřuje v obecném kolektivisování výroby a snaží se vzbuditi pro ni příznivější náladu návrhem na úplatné vyvlastnění dosavadních vlastníků prostředků výrobních, velikých i malých.

U Marxa »nedělá« tedy a neudělá sjednocený proletariát nové kolektivistické řády, dělá a udělá je dějinný vývoj moci sil v něm působících sám. Proto také s hlediště této nauky praktický úkol organisujícího se a vlivu ve státě nabývajícího proletariátu nemůže býti jiný, nežli stále radikálnějším demokratisováním platných politických zřízení a vydatným jich vykořisťováním urychlovat vývoj ten, jehož výše naznačený konec tak jako tak přijíti musí. Jinak u těch, kterým je kolektivismus pouhou naukou praktickou, tedy něčím, co číře závisí na souhlasných úmyslech lidských, na záměru z důvodů účelnosti pojatém.

Dotknuvše se však již jednou socialismu, nemůžeme dokončiti řadu příkladů, kterými jsme se zde zabývali, ještě bez krátkého výletu do říše důchodové. Klassikové národohospodářští lišili tři tak zvané činitele výroby: přírodu, práci a kapitál, při čemž v pojem přírody (jako činitele výroby) spadaly i pozemky se vším svým původním bohatstvím a úrodností podmíněnou jím i podnebím, polohou atd.; kapitálem jest jim každý vytvořený hmotný prostředek výrobní, tedy zejména i co meliorujícím dílem lidským na pozemcích přilepšeno. Když nyní běželo o nauku o původních důchodech, tedy o podílech na ryzím produktu výroby, které účastníkům jejím připadají, lišili důsledně tři základní druhy důchodové: pozemkovou rentu, důchod kapitálový a důchod pracovní, jsouce ovšem nuceni přihlížeti dále k těm případům, kde jednotlivci sami pozemky a kapitály ve vlastní ruce podnikatelsky zužitkují nebo kde toho kterého činitele jiným k podnikatelskému zužitkování propůjčují. Tak připadá tomu, kdo pozemek jinému k výrobnímu použití na vlastní vrub přenechává, renta pozemková v podobě pachtovného (eventuálně spolu se smluveným důchodem kapitálovým,

propůjčují-li spolu inventář). Užívá-li někdo podnikatelsky vlastního kapitálu, skládá se důchod jeho z toho pramene plynoucí (tedy stranou ponechajíc tu eventuálně i značnou součást výtěžku, jež na jeho vlastní účastensství pracovní připadá) z ryzího úroku, prémie risikové a z odměny za produktivné řízení kapitálu. Přenechává-li se však kapitál k výrobnímu zužitkování třetí osobě, případnou prvé dvě součásti jako smluvený důchod kapitálový propůjčitel, třetí upotřebitel jako podnikatelský zisk resp. část jeho specifického podnikatelského zisku. Rovněž tak běře ten, kdo práci svou jinému k výrobnímu účelu propůjčuje (pronajímá), úděl svůj důchodový v podobě smluveného důchodu pracovního, mzdy. Toto rozlišení prozatím není nic více, nežli provedení klasifikačního úkolu theorie. Dalším jejím úkolem bylo nalézt pravidla, podle kterých účastníkům výroby podílily jejich v podobě řečených důchodů připadají. Předpokládáme-li poměry, ve kterých naturálně-hospodářské formy uzavřené domácnostní výroby při pokračilé dělbě práce již obecně ustoupily podnikatelské výrobě pro odbyt, a tedy zároveň právní řád, ve kterém uznáno jest soukromé vlastnictví na pozemcích a ostatních hmotných prostředcích výrobních, kde produkt výroby podnikatelské připadá do vlastnictví podnikatele — tedy je zjevno, že výše důchodových podílů jednotlivým účastníkům výroby připadajících bude závislá na bohatém pásmu rozmanitých smluv. Hrubý výnos podniku závisí konečně na zpeněžení produktu na trhu, tedy na výsledku smluv cenových, pachtovné, nájemné, úroky, jež podnikatel jako cenu za propůjčení cizích hmotných prostředků výrobních propůjčitelé dáti musí, i mzda, kterou jako cenu za práci najatou zaplatí, určuje se zase smlouvami: pachtovní, nájemní, úrokovou, pracovní. Jest na snadě, že abstraktní theorie důchodová mohla se tedy v hlavní podstatě rozvinouti jako obsáhla aplikace zákonů cenových, především zákona nabídkového a poptávkového. Tažme se, jakéže tedy jsou konečné základy rozdělení důchodového. Arci předem hospodářské skutečnosti: pozemky, kapitály, práce a výrobní jich kooperace. Ale nikoliv ony o sobě, nýbrž jen na podkladě zcela určitého právního řádu. Tento právní řád, který dopouští soukromé vlastnictví na prostředcích výrobních a volnou dispozici vlastníků těmi prostředky, rozhoduje o tom, které druhy důchodové mohou povstati a povstávají, a tím, že zůstavuje ujednání mzdy, úroku atd. smlouvě za volné soutěže, určuje spolu činitele, na kterém výše těch důchodů závisí. Bývalo i jinak, když na př. v dřívějších dobách maximální sazby úrokové nebo maximální mzdy čeledi, tovaryšův atd. veřejnými předpisy byly stanoveny. Odmysleme si právní řád tento neb jakýkoliv jiný — a celá theorie důchodová je ve vzduchu.

Nauka, která v právě uvedených základech nynějšího řádu — vlastnictví soukromém na prostředcích výrobních, osobní svobodě pracovníka i svobodě smlouvy jeho atd. — spatřovala splnění přirozenoprávních požadavků, mohla ovšem i to rozdělení důchodové, o němž právě byla řeč, prohlásiti za »přirozené«. To však je zjevný omyl. Vždyť na těch základech spočívá i v nejpokročilejších státech světa rozdělení důchodové obecně sotva déle než jedno, dvě století. V dávných naturálně-hospodářských tvarech uzavřeného hospodářství domácnostního není po něm ani stopy, také ne v zemědělství za řádů nevolnických a poddanských. A tak, ať to točíme, jak chceme, celý způsob i řád rozdělení důchodového vždy jest podmíněn panujícím právním zřízením. Nějaké absolutní, nad konkrétní tvary právního řádu povýšené, jimi nepodmíněné theorie důchodové není a, jak ještě blíže ukážeme, nemůže býti.

Jest na jevě, že z poznání, ba často jen z jakéhosi instinktivního tušení této pravdy mohly povstati především úvahy o oprávněnosti jistých druhů důchodů. Ani nechceme sem počítati starodávný odpor proti úrokům z peněžních kapitálů zápůjčních. Nové době, jak známo, hlavně náležejí nauky popírající oprávněnost důchodu kapitálového a zisku podnikatelského, kterýžto odpor musil ovšem spolu platit i právnímu řádu, na němž spočívají. S druhé strany, pokud uznávána nezbytnost tento právní řád sám zachovati, povstaly i pokusy nalézt jakýsi »přirozený« klíč, kterým by stanoven byl přiměřený podíl každého účastníka výroby a každého výrobního činitele na produktu výroby. Marné, liché pokusy. Nuže snad se tedy obojí ten sporný problém, zdánlivě jen na půdě panujících právních zřízeních možný, odklidí axiomatem socialistickým, že vůbec všechen výnos výroby náleží práci a jen práci? Chyba lávky! Tu by jen nový právní řád bez ohledu na mnohé závažné námítky, do nichž se tu ovšem nelze pouštět, rozetnul je den gordický uzel. Už ale tu má druhý: jakým poměrem vzhledem k naprosto neodčinitelným kvantitativním a kvalitativním rozdílům v ý k o n ů pracovních i o c h o t y k nim produkt sám rozdělit. A právě v té příčině je svrchovaně důležité uvědomiti si, že v samých naukách socialistických — tedy v táboře vyznavačů nauky, že produkt výroby jen práci náleží — potkáváme se s trojím rozdílným heslem »spravedlivého« rozdělení. Jedni spatřovali a porůznu dosud spatřují spravedlivý klíč v naprosté r o v n o s t i d ů c h o d o v é, jakožto důsledku přirozené rovnosti lidské, což arci předpokládá, že všichni lidé stanou se tak nezištnými, aby se bez ohledu na mnohost a jakost svých výkonů spokojili stejnou měrou podílu nedaouce ohledu tomu vliv nějaký míti na pohnutky své píce a chuti pracovní. Jiní však spatřují spravedlivé heslo rozdělovací v tom, že naproti o b e c n ě

povinnosti k práci dle schopnosti státi má nárok na důchod různý dle rozumně přípustných potřeb. Konečně jiní žádají »spravedlivý podíl na výnosu práce«, t. j. podíl, který by se každému vyměřil dle množství a jakosti výkonů. Jest viděti, že v každém případě musil by zásadu distribuční stanoviti právní předpis, v druhém i třetím musil by nad to ustanoviti určitou autoritu, která by ve smyslu a duchu zákonné direktivy skutečné přidělování prováděla, nadána jsouc přiměřenou mocí diskrecionární. A to platí stejně, i kdyby dle Marxa například snad mělo platiti heslo výše na třetím místě uvedené a teprve účinkem pokroku v proniknutí zásad rovnostních druhé.

Ani z hlubin socialismu nevyplývá tedy určitá nesporná formule rozdělení důchodového, jeho podkladem zůstává vždy právní řád, který arci v toku dějin podléhal a podléhá obměnám účinkem ethických názorů vrch nabývajících. Zajisté jde při všem rozdělení důchodovém o skutečnosti hospodářské a každýkoliv právní řád rozdělení důchodovému podklady tvořící neb měnící, i ethická přesvědčení k tomu pracující musí s nimi účtovat. Na pravdě samé právě vyslovené nemění to nic. I ve vývoji právních řádů novější doby vidíme množství dokladů svědčících o tom, že zásada svobody smluvní, jako podkladu rozdělení důchodového, v nejednom směru se modifikuje ve prospěch těch, kteří právě na půdě svobody vydání jsou přemoci. Než, nevybočíme dále z mezí příkladového uvedení a učiníme svůj závěr. Theorie důchodová, t. j. vyšetření druhů důchodových a zákonnosti ovládajících rozdělení jejich poměrné, jest možna vždy jen na podkladě určitých řádů právních. Ty samy však jsou předmětem kritiky a ona zase východištěm osnov reformních — veliké, ohromné pole nauky praktické, pole dnes hojněji zúrodňované než kdykoliv jindy.

Z příkladů našich vyplývá, že slovo Dietzelovo, již výše připomenuté, že totiž praktická nauka národohospodářská jest pouhou použitou etikou, výborně se hodí na obor důchodový a zajisté i na mnohé jiné, leč jako všeobecné tvrzení je přece trochu přehnané. Vedle hledišť ethických zajisté si ve stanovení cílů zjednávají rozsáhlou platnosť též požadavky vhodnosti a dokonalejší účelnosti, ethicky třeba zcela indifferentní. Právě kde o takové obory běží, mívá zase aplikace theorie platnosť bezprostřednější, kdežto tam, kde dominující ethický cíl na dráhy zcela nové ukazuje, obmezovati se bude z pravidla na to, aby pomohla určití meze i způsoby provedení úspěch zaručující.

Z těchto všech příčin jsme mohli zároveň říci, že obsah praktické nauky opuštěním starého učení se stává bohatším a její úkol nesnadnějším. Ve skutečnosti stává se nesnadnějším také proto, že ke stanovení účelů nových

vždy se budou hlásiti i lidé, kterým se na př. jedná pouze o výlučné a bezohledné zájmy určité třídy, kteří souvislostí a oprávněných zřetelů jiných neznají, příliš snadno pokládajíce prospěchy svého stavu a povolání, ba jen třeba jistého odvětví povolání za samozřejmě totožné s všeobecnými. Naléztí zdravé jádro takových snažení bývá zvlášť důležitým úkolem praktické nauky. Tak běží ve všeliké nynější maloživnostenské a agrární agitaci o to odlišiti od zjevů bezohledného ryze třídního egoismu podstatné potřeby a meze sebeochranné organisace, sociálně-politicky nad míru důležité. Úkol to někdy i dosti nepopulární.

Hned však na tyto úvahy navázati jest ještě jednu připomínku. Nejen nové, svépomocnými počiny soukromými vyvolané útvary, jako jsme viděli na kartelích, nýbrž i takové, jež rozličnými akty veřejné moci byly způsobeny, podávají zase theorii samé nové problémy. Tak příkladně, zastavení svobodné ražby stříbrných mincí ve státech bimetalistických následkem pohromy cenové, jež v našich časích stihla stříbro, vřadilo do schemat naší theoretické nauky měnové nový typický útvar, t. zv. bimetalismus neúplný (étalon boiteux). Kartely v nynějších svých podobách budou mimo jiné též zkušebním kamenem, zdali a pokud by kolektivistické jednotné řízení výroby mohlo zabezpečiti s vyšších hledišť nezávadný trvalý soulad výroby a spotřeby; byly by to, cum grano salis, jakési experimenty částečné v příčině možnosti socialistického přetvoření společnosti lidské.

Pro ty, kterým přítomné moje úvahy původně především platily, vyplývá zároveň ze všeho, co právě pověděno, že praktická nauka národohospodářská na podkladě ethiky křesťanské není pouze možnou, nýbrž i plně oprávněnou. Nikomu z vážných pěstitelů vědy národohospodářské, ať jest směru jakéhokoliv, nenapadá oprávněnost tu popírati. Pak ale, namítne se, může býti tolik různých »politik národohospodářských« (v nauce i v praxi), kolik je možno různých stanovíšť ethických? Zajisté! Ale nekejme se při zeleném stole toho strašidla tak příliš. Nezapomeňme, že běží tu jen o »hospodářskou etiku« a že právě na tom polí území sporůných zásad je dosti obmezeno. Což nejsou ostatně ethické názory naší doby i u těch, kteří si je sestrojují domněle nezávisle na pozitivním náboženství, skrz na skrz produktem křesťanství? Na jakých pak jiných záhonech vyrůstly během dlouhé řady věků?

Mnohem citelnější bude rozpor v jistých základních východištích, která jsou povahy axiomatické (jak dobře H. Dietzel ukázal), ač nejsou podmíněna náboženskými přesvědčeními. Je to stará, tak říkajíc odvěká protiva individualistického a kolektivistického názoru světového. Čím více kloní se základní přesvědčení něčí k názoru, že

všeliké zevní organisace společenské jsou tu jen k vůli individuí anebo čím více kloní se k opaku, že totiž jednotlivci jsou tu jen podřízenými články těchto společenských celků, jejichž úkolům se musí služebně podříditi; čím více váží v názorech panujících individuum naproti celku či naopak celek proti individuí — tím více také tento nejvýznačnější ze všech základních rozdílů v názorech společenských bude ovládati svými důsledky i hospodářskou etiku. Vzpomeňme jen na krajní křídla těchto názorů — liberalismus a kolektivistický (pravý, vlastní) socialismus! Najdeme, že i na samém poli křesťanské politiky sociální vliv těchto odchýlných názorů se ukazuje. Článek o francouzském »socialismu křesťanském«, výše již jednou dovolaný, ukázal, že ta protiva také v lůně katolických sociálních politiků francouzských do jisté míry panuje. A na jiném místě rovněž jsem mohl připomenouti, kterak na př. biskup Ketteler ve svém spise »Dělnická otázka a křesťanství« jest ještě mnohem bližší důsledkům individualistického stanoviska než nynější, ve svých názorech ostatně vůbec dosti sjednocení katolických politikové sociální v Německu. V protestantismu je protiva obou názorů ale ještě velmi mocna. Zatím působnost státu a vůbec péče veřejné ve všelikých oborech hmotné i duchovné kultury v naší době zjevně stoupá — v živé praxi o hranicích toho, co má zůstaveno býti individuálnímu počínu a co organizační neb donucovací působnosti státu, nemůže býti už proto veskrz jednotného názoru, protože dle národních, místních a časových zvláštností nebude lze k rozřešení téhož problému všady užití téhož postupu.

Pro katolické stanovisko v oboru národohospodářské politiky souvisí s touto actio finium regundorum ještě jiná, jen vlastně jakási varianta její: ohraničení působnosti církve a státu, i vůbec světské moci, v oborech těch. Vždyť nemůže o tom býti žádného sporu, že církev na př. dávno vykonávala sociálně-politickou působnost, nežli stát na ni i jen pomyslí. V době před-reformační jest na př. chudinství její doménou. Dějinný proces posledních věků vedl zde přirozeně ke sporům o příslušnost, ke sporům o hranice vzájemných úkolů. Jisté posunutí těchto hranic přinesl s sebou nezbytně rozvoj novověkého státu sám, nikoliv pouze reformace, nikoliv pouze »osvětské« idey osmnáctého věku. Není divu, že ještě v našem století a ne příliš dávno mohl na př. hájen býti požadavek, aby veřejná moc světská neubírala, nýbrž plně zůstavila církvi obor chudinský, její historické a věru ne neslavné působiště. A přece jest na bílé dni, že pouhými prostředky morální moci, jimiž jedině církev vládne, nelze zmociti ten zároveň ohromný a spletitý obor, jak jeví se dnes. To vede nutně k ústupkům, ano víc, zrovna k ukládání jistých úkolů státu, totiž takových, které jen pomocí donucovací

vací moci jeho dopouštějí potřebného, vydatného a stejnoměrného rozřešení. Za to státu, běží-li mu opravdu o věc, nejen bude vítáno spolupůsobení žvlů církevních k dokonalejšímu provádění jeho zákonů chudinských a rád jim v něm vykáže místo, nýbrž s radostí pozdraví i doplňující jejich účinkování samostatné. Jak velká je na př. tato doplňující působnost v republice francouzské, oficiálně protikatolické! A tak nebude se moci křesťanská etika hospodářská obmezovati pouze na působení pomocí mravních prostředků na individuua a více méně tuhé hájení historických držav naproti státu, nýbrž jest nucena i státu přímo s hlediště ethického ukládati úkoly tam, kde jen jeho silné rámě může zabezpečiti podmínky zdaru. To není více žádná programová these, nýbrž sterými citáty doložitelný skutečný stav. Jen o nějaké plus neb minus, o stupeň, ve kterém se ta potřeba povšechně neb v konkrétních případech přiznává, se názory z pravidla rozcházejí, nikoliv o zásadu samu. I katolický politik národohospodářský bude se arci varovati všech choutek po absolutním řešení problémů. Platí-li pro theoretické zákony, jež poznati jsme s to, relativnost ve smyslu výše vyloženém, platí i pro formule hospodářské politiky. Byť i stěžejné zásady ethiky křesťanské zůstávaly nezměněny, podrobné formule hospodářské ethiky podléhají nutnostem času a místa, nemohou býti totožny na př. pro poměr pracovní v rádech cechovních a ve svobodě živnostenské, v poměrech malovýrobních, které dopouštějí dělníku státi se podnikatelem, a v poměrech kapitalistické velkovýroby, kde pravděpodobnost v tom směru je nevelká. A rovněž vyplývá z povahy věci, že instituce, které v určitých časích a poměrech platně sloužily svému účelu, nebude lze beze všeho přenášeti do prostředí jiných.

V.

Končím své úvahy. Nemělo a nemohlo býti jejich úkolem provéstí vrchní přehledku rozličných u nás hláсанých národohospodářských pravd a vybrati z nich ty »pravé«. V podobných věcech nechci si hráti na patentovaného soudce. Postupovati nemohl bych přece jinak, než jak jsem naznačil v člancích předešlých, které měly za účel, dáti čtenářům mým na ruku, kterak by měli to, co se jim jako pravdy národohospodářské tiskem neb veřejnou řečí předkládá, především pak všechny národohospodářské knihy, jež čtou, opravdu kriticky vnímat a posuzovat. A poněvadž jsme viděli, že zejména východištěm praktických názorů a nauk bývají jisté these povahy axiomatické, tím více budeme opatrní v odsuzování nauk, které našim nabytým názorům jsou protichůdny, jakožto nesprávných.

Nesprávnou bude jenom

A) každá theoretická nauka, když buď

1. povstala chybným užíváním jisté metody nebo

2. když z theoremů o sobě bezvadných, t. j. methodicky bezvadně nabytých odvozujeme jiné, nemajíce zřetele k věcné neb formální povaze oněch.

Dopouštíme se chyby v užívání metody, když na př. vyvozujeme úsudky z fakt nedokonale, nepečlivě zjištěných, když zpovšechnujeme věty vyvozené z nedostatečného počtu fakt, byť i pečlivě a bezvadně zjištěných, anebo když z takových nepřesných návět bez výhrady dovozujeme (dedukcí) další důsledky. Logických chyb v odvozování z theoremů bezvadných se dopouštíme, když na př. v podrobnějších odvozeninách zákona nabídky a poptávky nic nedbáme abstraktního rázu toho zákona, o němž mimo jiné dobře víme, že v obchodování ve velkém a v obchodě bursovním mnohem výhradněji a tedy i povšechněji se uskutečňuje, než v obchodě drobném. Zde snad dostačí poukázati na vývody listů předešlých.

B) Každá praktická nauka bude nesprávnou, když

1. buď cíl, jehož se domáhá, nedá se srovnati s požadavky ethickými, anebo

2. když neprokáže způsobilst cest a prostředků.

Neethičnost cíle jest tu již tehdy, když požadavky formulovány jsou s výlučného hlediště jednotlivého stavu neb třídy výrobní beze zřetele k tomu, dají-li se v soulad uvésti se stejně oprávněnými stavovskými nebo

třídními požadavky obecného dobra celé společnosti národní. A případ ten bývá nad míru hojný. S ethickým stanoviskem nesrovnatelné jsou také všechny programy, kteréž z důvodů popularity vyhýbají se otázce, pokud zjevy nezdaru uvnitř jistých tříd i v celém vývoji národů spočívají na vlastních nedokonalostech příslušníků jejich, odvádějí spíše od ní pozornost a svalují vinu i povinnost nápravy jednostranně na jiné činitele. Průkaz o způsobilst cest a prostředků bude vždy nedokonalý, když opomeneme příčinných souvislostí, jež panují mezi různými společenskými stránkami a poměry společenského života, nebo když bez povšimnutí necháme historickým vývojem vytvořené zvyky, názory, útvary společenské atd., když neúčtujeme s jakostmi duševními (citu i rozumu), jak v lidech jsou, aniž v dozírné době dají se změnit.

S těch a podobných hledišť spisy všeliké zkoumati znamená kriticky je pojímati. To není potřebou pouze těm, kteří jdou za vědeckými úkoly, nýbrž i každému, kdo má jenom praktické. Jeť to jediná cesta, nechceme-li propadnouti přeludům citovým a ztratiti pevnou půdu pod nohama. Nebezpečí jest dosti veliké, neboť není pravda, že by jen v otázkách specificky politickými zvaných většina lidí myslila srdcem a ne hlavou; o národohospodářských platí to stejně, někdy i více. Budeť aspoň mezi dnešními vzdělanci málo takových, kteří by neznali nejdůležitější základní pojmy státního zřízení a správy veřejné, kdežto jsou ve vrstvách vzdělaných nesčetní, kteří nemají ani základních vědomostí národohospodářských, a přece nastává jim často potřeba v té oné záležitosti své mínění vysloviti, mezi různými programy voliti a pod. Tak dochází snadno k jednostrannostem, při kterých se slepě stotožňuje speciální odborný zájem — často jen domnělý — s prospěchem obecným, nejnápadnější to znak veliké části novověkých hospodářsko-politických a sociálně-politických programů. Při tom nedostatek základních vědomostí vede často ke komickým odporům. Slyšíme na př. tytéž osoby, které horlí zásadně proti socialismu, vyslovovati požadavky, že má stát monopolisticky do rukou vzíti prodej obilní nebo pečení chleba. ač jsou to požadavky již eminentně socialistického rázu, mnohem více dojísta, než svěcení 1. máje anebo požadavek osmihodinného normálního pracovního dne, v jejichž povaze samé není socialistického nic. Bylo by snadno rozmnožiti doklady podobné; každý myslící narazí na ně denně i pozná záhy, že není naznačená kritičnost nevyhnutelná pouze lidem s učenými zájmy, nýbrž jistá míra její vůbec každému, kdo jakkoliv do veřejných jednání o záležitostech národohospodářských zasahovati chce nebo musí — arci spolu s jistým minimem dobrých základních vědomostí.

Když jsme tedy naznačili, jaká vodítka pro kritičnost postupu našeho

při studium jsou nezbytna, zbývá ještě zvláště pro ty, kteří by samoučně postupovati musili, dáti některé pokyny, kterak by sobě při tom postupu měli vésti.

Svým posluchačům mohu od prvopočátku vštípití methodologické zřetele, kterých nemají se spouštěti, mohu každou chvíli v průběhu výkladů theorie i praktické nauky (z části beztoho z důvodů účelnosti promíšených) methodovou stránku přednášených pouček objasnití, vliv její na odvozování další připomenouti a namnoze již v té souvislosti literárno-historické rozhledy na hlavní odstavce výkladů navázati. Přes to i posluchačům svým, kteří živější zájem pro předmět osvědčují, bývám radou, aby záhy po prvním prostudování theorie prodělali poněkud obšírněji dějiny vědy národohospodářské (čítajíc sem ovšem i socialismus). To jest opatrnost velmi závažná pro další studium. Neníť zajisté nedůležité, abychom čtouce rozličné novější i starší spisy byli sobě vždy vědomi, které fázi ve vývoji odborné duševní práce vědecké ten který právě čtený spis náleží. Tak se uchráníme předpojatého utkvění na nějakých učeních méně vyškolenému názoru snad přesvědčivých, kteráž přece snad myšlenkovou prací pozdější jsou po případě již ořesena, nežli překonána. Tolik dá zajisté každému zdravý rozum, že tomu, kdo si nezjednal jistého přehledu v dějinách určité vědy, hrozí nepoměrně větší nebezpečí bludného tápání a třeba i konečného osudného sklamání.

Pro ty, jimž jde o důkladnou vědeckou přípravu, běží arci ještě o něco jiného. Bylo již pověděno dosti o tom, že každá speciální věda společenská a tedy i národohospodářská vzniká skutkem abstrakce, jehož vědomí nás nesmí opustiti. Proto jest nezbytnou potřebou zjednatí si a zachovati vědomí o vztazích a pojítkách té jednotlivé vědy s ostatními vědami společenskými i s celkem věd duchovních vůbec. Každá lepší učební kniha národohospodářská i každý výklad rázu vědeckého k souvislosti té přihlédně. Podrobnější její poznání může zase býti jen předmětem zvláštního studia. Být i objemnější soustavná díla národohospodářská ve svých nyní stále obšírnějších »částech základových« předmětem tím dosti zevrubně se zabývala, to přec nestačí. Proto se ve svědomité praxi učitelské přihlíží k tomu, aby studující vyšším vědeckým snažením naplněný, jakmile se obeznámil nutnou měrou počáteční se způsobem odborné práce národohospodářské, zjednal si také lepší methodologický rozhled pomocí některého nebo některých tomu zvláště věnovaných spisů neb pojednání. Ideálním a při nynějších zřízeních universitních snadno splnitelným požadavkem v tom směru by arci bylo, aby zejména posluchačstvu právnickému dána byla možnost ještě před studiem národního hospodářství vyslechnouti kollegium

logické, v němž by hlavně »logika věd duchovních« měla dominující místo. Rozumí se, že se tu nemíní jen logika v běžném středoškolském smyslu, vrcholící v učení o syllogismech atd., nýbrž celá logika věd doslovná. Tomu způsobu »uzákladnění« dal bych rozhodnou přednost před jiným způsobem předpravy, který také byl doporučen v jednáních o poslední t. zv. reformu právnických studií. Bylo totiž navrhováno, aby právnickům jako úvodní uzákladující studium předepsáno bylo poslouchati kollegium o sociologii. Přese všecku opravdu zajímavou horlivost, s jakou dnes namnoze od vynikajících duchů a zvláště na západě evropském pracuje se o vybudování všeobecné společenské vědy, zdá se mi dosavadní nehotovost příslušných pokusů, oplývajících přímo spory základovými, spíše býti úskalím pro zdravý postup odborného studia, nežli dobrým východištěm. Rozuměli se dokonce sociologii jen »soustavná koordinace všech speciálních věd společenských« (Greef), pak jest jasno, že s hledištěm paedagogického by nemohla ona býti základem a východištěm pro studium speciálních věd, nýbrž spíše jeho dovršením a korunou, čemuž bych upřímně přál. Pro právnické studium speciálně, či ještě určitěji: pro studium disciplin pozitivního práva má dobrá historie právní, jež vyjasňuje obměny řádů právních pod vlivem potřeb a nových cílů lidských v souvislosti jejich s celým ostatním kulturním žítím, na ten čas ještě neskonale větší význam, než nehotová sociologická theorie. Příliš jednostranně mívají ostatně neprávnicki, důležitost předpravného studia sociologie hájící, tak jako laikové vůbec z celého ohromného oboru práva soukromého a veřejného jen právo trestní na zřeteli. Běžili již kromě vzpomenutého studia logiky ještě o nějakou jinou důležitou pomůcku uzákladění, pak zasluhuje zvláště býti jmenována psychologie. Označili jsme již, že hlavní kmen abstraktní theorie národohospodářské tvoří t. zv. psychologicko-hospodářské zákony. Novější prohloubení jedné ze základních nauk theorie národohospodářské, nauky o hodnotě, stalo se především na podkladech psychologie a nebude nám tedy ani divno, že vedle odborných národních hospodářtův i odborní psychologové píší dnes pojednání a celé knihy o hodnotě.

Ani tomu, kdo se obeznámil na podkladě přípravného studia logiky věd duchovních s dobrou nějakou novější soustavou národohospodářské nauky (především arci theorie), pak studiem dějin vědy, podrobnějším methodologickým a po případě psychologickým rozhledem se obrnil, neradím, aby za svůj úkol nejbliže následující pokládal, jak se říká, prostudovati nejprve »systémy«, to jest všelike vynikající, pro vývoj vědy nejdůležitější soustavné spisy povšechné počínaje od Fysiokratů nebo aspoň od Adama Smitha řadou až na naše časy. Rozumí se, že musí, kdo chce býti

dobrym odbornikem, vsecky takove chefs-d'oeuvre sveho oboru poznati, ale to pujde vzdy vedle jiného úkolu a ten jest: pustiti se záhy do zevrubného kritického propracování jednotlivých temat, aby se v čas vpravil v samostatnou práci a z radosti nad zdarem prvních pokusů čerpal síly nové. Budou-li to základové otázky či detailní temata řádu podružného, budou-li to historické či theoretické nebo praktické úlohy — to záleží na náchylnosti, odvaze a talentu. Příliš smělá odvaha může tu neméně svěsti než přílišná bázlivosť a nedostatek sebevědomí.

Nechť laskavý čtenář nemyslí, že jsem zapomněl, pro koho vlastně píši. Nejsem tak bláhovým, abych samoukům, zejména tedy také theologům neb mladým kněžím, kteří si chtějí zjednatí potřebné vědomosti národohospodářské pro praktické působení, doporučeti chtěl tak obsáhlé přípravné studium jako právníkům, kteří žijí ostatně v ovzduší pro studium národohospodářské zvláště příznivém. To ovzduší tvoří jim studium práva samo. Jistý právní řád neb jisté právní řady budou předpokladem každé theorie výroby, oběhu statků i rozdělení důchodů. Celá politika národohospodářská točí se více méně o právní úpravy, kritiku jejich účinků a potřebu změn, a jakkoli ryze ethické působení na jednotlivce a význam ethického momentu vůbec v tak zvané otázce sociální ceníme, konec konců vsecky sociální programy, čítajíc v ně i socialistické, jak snad výše bylo dokázáno, směřují k přetvoření platných právních řádů s hlediště určitých ethických požadavků. Proto právník, vyškolený v historickém názoru právním (jeť to nejlogičtější chod studia, jaký v naší soustavě vyučovací máme), ceteris paribus lehčeji a jasněji pojímá jádro problémů sociálních než nepravnik.

Jsem tedy, jak pravím, toho dalek, doporučeti zejména těm, kdo studují na theologických fakultách nebo je absolvovali, cestu tak klopotnou. Na theologických fakultách vyskytují se nyní tu a tam výklady o »křesťanské sociologii«. Název ten přišel v jistou oblibu, nemýlí-li se příkladem Weissovým. Leč pod jménem tím neobjevuje se namnoze vskutku jednotná disciplína, tím méně theorie, nýbrž spíše jakási snůška vybraných temat z oboru věd společenských, předem arci z politiky národohospodářské (incl. sociální), vlastně tedy výběr z oboru praktické nauky, tak na př. z politiky živnostenské a agrární, z dělnické otázky atd. K nauce praktické táhne se přirozeně působiště kněze, který chce poučení z knihy vnášeti do života. Nebudeme na něm žádati, aby se stápl v subtilnosti nauky o hodnotě, aby se prokusoval spory o zákon nákladový a zákon nabídkový, aby se vpracoval do záhad směnečného kursu a mezinárodního proudění drákovu atd. Ale znáti podstatné nauky theorie národohospodářské musí a to

nejenom snad naučiti se poučkám z doporučené knihy, nýbrž rozuměti jejich logické povaze. Jinakf spisům a pojednáním z praktické nauky, ať jde o živnostenské neb agrární záležitosti neb o dělnickou otázku a ať mu je vykládá kdokoliv, vůbec nebude s to správně porozuměti. A proto jest také mou první radou: napřed prodělej každý a to tím kritickým způsobem, jež jsem v listech dřívějších vyložil, nějakou dobrou knihu o národohospodářské theorii. (To jest ovšem také conditio sine qua non pro theologické fakulty.) Obeznam se s dějinami vědy a pak si hledej volné poučení další o otázkách speciálních, k nimž tě vábí srdce a okolnosti života.

Jakouze však knihu má začátečník pro úvodní své poučení prodělati? Obmezím se na uvedení neveliké řady, jež po mém mínění může každý bez rozpaku vzíti do ruky.

V české literatuře na ten čas úplně vyhoví Kaizlovo »Národní hospodářství«, nebo nedávno vydaný překlad knihy Gideovy »Principes d'Économie Politique«.¹⁾

V německé literatuře zvláště výborná pro první orientaci jest učebnice Philippovichova (Grundriss der polit. Oekon. Freiburg i. B. I. díl, 2. vyd.); ze starších napořád ještě Schaeffle (Gesellschaftl. System der menschl. Wirthschaft) zůstává cenným, ač činí již těžší nároky na vnímavost a myšlenkovou součinnost čtenářovu. Nejobširněji ze všech vrstevníků probírá arci Ad. Wagner v prvých svazcích svého z části nyní jiným spolupracovníkům k dokončení přenechaného »Lehr- und Handbuch der Polit. Oekonomie« vsecky velké základní problémy. Kdo může obětovati více času a peněz, opatří si ve velkém daleko přes meze Německa dobře ceněném sborníkovém díle Schoenbergově (Handbuch der polit. Oekonomie, nyní již 3. vyd.) obsáhlou knihu pomocnou, v níž může si vyhledati v mnohých otázkách podrobných buď přímo dostatečné poučení nebo aspoň poukaz na literaturu. Z francouzské literatury doplnil bych seznam ten Cauwèssem (Précis d'un cours d'Économie Politique), jež s Gidem zastupuje ve Francii modernější směr dost nesnadno dosud bojující proti oficiálně podporované staro-liberální škole. Z vlašských buď uveden Cossa a to i jeho »Primi elementi«, i jeho »Introduzione«,²⁾ posléz uvedená též jako pomůcka k přehledu dějin vědy.

¹⁾ Překládati »Principes« — »Zásady« jest ovšem chybné. Franc.: »Principes«, angl. »Principles« neznamená jen zásady, t. j. pravidla jednání, nýbrž spíše: všeobecné pravdy, základní nauky, základy. — Jinak na tomto místě upozorňuji též na národohospodářské a vůbec sociálně-vědecké spisy v Laichtrově »Výboru nejlepších spisů poučných« a v Pelclově »Bibliotéce sociálních a politických nauk« i »Knižovně Rozhledů«.

²⁾ Obě též po německu (u Herdera ve Freiburgu) pod názvy: »Die ersten Elemente der Wirthschaftslehre« a »Einleitung in das Studium d. Wirtsch.-Lehre«.

Mám ovšem při svém doporučení, pokud bych zase měl zření zvláštní k theologům, hlavně na myslí theoretické části dotčených spisů. Dokud totiž běží o theorii, není, jak z dřívějších úvah zjevno, žádného katolického nebo protikatolického stanoviska. Kde se to popírá, zakládá se jen na mylném pojmu slova theorie nebo na stejně mylném, skrz na skrz zastaralém názoru, že národohospodářská věda je vědou ryze praktickou. Neexistuje a nemůže existovati zrovna tak žádná katolická theorie národohospodářská, jako žádná katolická fyziologie nebo chemie. Zabývati se čirou teorií nepokládali tudíž také z pravidla za úkol svůj ti spisovatelé katoličtí, kteří chtěli v duchu specificky náboženském odborně působiti. Proto náleží spisy jejich rozhodnou převahou směru praktickému, ano i tam, kde napsali soustavné spisy zároveň k theorii přihlížející, zůstává přirozeně praktický (nábožensko-ethický) ráz dominujícím, takže někdy theorii tou měrou dusí a zatlačuje, že vlastně znalost její spíše se předpokládá, než ona sama podává. Toho způsobu jest na př. M. Libérateur (S. J.), Principi di Economia Politica (německý překlad v Inšpruku 1891 pod názvem Grundsätze der Volkswirthschaft), ba i Ch. Antoiné (S. J.), Cours d'Économie Sociale (Paříž, 1896). Velice učený jesuita Antoine, jehož knize bych přál upřímně překlad do češtiny, netají se příbuzností svých názorů s těmi, jež právě zastupují mezi Francouzi Gide a Cauwès, takže každý náš theolog může po těchto posléz řečených spisovatelích sáhnouti bez rozpaků a pochybností.¹⁾ V theorii často cituje z rakouských spisovatelů Mengra, Inamu, Böhm-Bawerka, Mataju. — Neuvádím naschvál více spisů vhodných pro první studium. Citované zde dostačí. Ingramovy do češtiny převedené »Dějiny vědy národohospodářské«, na ten čas u nás nejprůhodnější pomůcka pro rozhled literárno-historický, a Büchervy v vzácné studii, sebrané pod jménem »Vznik hospodářství národního« a nedávno v českém překladě vydané, mohou potřebný základ každému doplniti a utvrditi. Co pak má činiti dále? — Hledati si zevrubnější poučení v látkách speciálních, jež ho zvláště poutají. Tu je arci vždy nutno vyhledati si napřed literaturu, aby chom poznali, co o předmětu již pověděno a probádáno. Jinak se nám může přihoditi, že bez podobného rozhledu »objevíme« nějakou pravdu už hodně

¹⁾ Ovšem shledáme se zrovna u Libératora i Antoina s tvrzením, že je věda národohospodářská ryze praktickou, což jsme označiti mohli za chybné. Vinu na tom nese t. zv. ethická škola německá. Kdo nerozumí »theorii« jenom theorii v tuším smyslu přírodovědeckém, nemusí se toho slova báti, dokonce když sám, jako Antoine, definuje národní hospodářství: »la science qui établit les lois de l'activité humaine dans l'ordre des intérêts matériels de la société«. Že on slovu »lois« (zákony) rozumí zde ve smyslu theoretickém, vysvítá nejlépe ze souhlasu, jakým provází definici Béchauxovu, která všechn omyl v tom směru vylučuje. Neděleli se, co jest, od toho, co býti má, vždy budou zmatky.

starou a třebaš už zase — vyvrácenou. I kdyby nám literatura jinak nepomohla, než že nám dá podněty, které by nám nebylo dalo vlastní pozorování a přemýšlení, a ukáže stránky nové, s nichž na věc lze pohlížeti; získáme mnoho. Jak tu literaturu hledat a nalézt, bývá nejkřutější starostí začátečníka. Ale brzo se jí zhostí, když nedlouhým cvikem pozná, jak za našich časů ve velkých učebnicích a odborných slovnících i v monografických spisech nezapomíná se při žádné materii na výkaz příslušné literatury, který někdy říkajíc vše, co za řeč stojí, vyčerpá, druhdy aspoň na dobrou stopu uvede. Na vrcholi je dnes toto vykazování literatury u Němců; pro náš obor na př. ve velkém »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« (vydán redakcí Conrada, Lexisa, Elstera a Loeninga ponejprv v Jeně 1889—1894, nyní vychází druhé vydání) a ve sborníkovém díle na obrovské rozměry vypočteném »Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften«, jež založil ve spolku s četnými autory K. Franckenstein. Dílo to, vycházející v obsáhlých monografiích, v každém svazku má vzornou bibliografii. Četné průkazy literární najdou se ve velmi cenném »Staatslexikon«, vydaném péčí »Goerres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland« (Freiburg 1887 až 1896), jenž na ten čas, dokud nebude míti česká literatura něčeho podobného, zaslouhuje si především pozornosti našeho kněžstva a studujících theologie, kteří potřebují nějakého vážného, na lepší vědecké úrovni stojícího státovědeckého lexika. Shledal jsem ku svému podivení, že i mnohým čelným osobnostem českého světa konservativního dílo toto zůstalo naprosto neznámým, ač se neobmezuje pouze na otázky národohospodářské, nýbrž zahrnuje též obor ústavního a správního práva a celé veřejné právo církevní, obsahuje historicko-statistické rozhledy o jednotlivých státech a j. Rovněž i Sayův a Chailleyův »Nouveau Dictionnaire d'Économie Politique« a menší, ale výborně zredigovaný německý Elsterův »Wörterbuch der Volkswirtschaft« (2 díly) aspoň u mnohých článkův má zevrubnější bibliografické výkazy. Ostatně jako zdroj příležitostného poučení zaslouhuje povšimnutí též Ottův Slovník naučný, v němž národohospodářským článkům věnována namnoze péče přiměřená. O hospodářsko-politických stránkách rakouského práva správního podává mnoho jinak těžce shledatelné látky i s historickými přehledy a literárními poukazy »Oesterr. Staatswörterbuch« Mischlerův a Ulbrichův.

Ovšem nastane zejména tomu, kdo na venkově bydlí, také tedy i venkovskému knězi vždy nesnáž, kterak si zjednati ty pomůcky literární, jejichž titulův se šťastně domohl. Kdyby došlo na zřízení diecesních knihoven, které jsem označil mezi nejprvnějšími kroky reformy, dalo

by se tísní horlivých pěstitelů věd společenských mezi kněžstvem nejsnáze odpomoci. Odpomůže se vskutku? Dojde vůbec k nějakým rozhodnějším krokům, aby se povzneslo studium společenských věd na theologických fakultách našich a v kněžstvu vůbec na stupeň takový, na jakém jest tou dobou v Německu nebo ve Francii? Chovám skoro obavu, že pro tu důležitou potřebu — neocenitelně důležitou pro sociální náš rozvoj jako pro zvýšený vliv náboženství a církve — není u nás dosud dosti smyslu a pravého poznání. Nevezme-li se do ruky vážně, obsáhle a jaksí ve větším slohu, budeme toho časem snad všichni litovat. Tím nepodceňuji kroků, které se již staly. Ale jsou pouhou splátkou na veliký a naléhavý dluh.

A konečně bych v souvislosti s tím, co dosud jsem pověděl, dodal ještě jedno. »Popularisování vědy národohospodářské« jest dnes u nás oblíbeným heslem. Do jisté míry i těmito mým úvahám běželo o to, napomoci mu. Dějž se dobrou knihou nebo dobrým přednáškovým výkladem, třeba v podobě kursů nyní též u nás v oblibu přicházejících. Dobrým může být jen, bude-li podáván dobrým odborníkem, t. j. vědecky dostatečně vzdělaným. Ale heslo o popularisování jde dále. Žádá se o zavedení výkladů národohospodářských až i do pokračovacích škol i do vyšších tříd škol našich obecných. Pro tu chvíli jsem na takový návrh nedávno zase učiněný odpověděl veřejně: Chraň Bůh! Kdo se základům toho předmětu odborně nenaučil, nesmí jej vykládati mládeži, ano dětem. Celý obsah předchozích stránek jest odůvodněním přítomného výroku. Jako hudba budoucnosti však návrhy podobné mají smysl a účel předpokládajíc, že bude odbornické poučení dáno na paedagogiích a že se naše v mnohém směru opravdu dobré a stále zlepšované obecněškolské čítanky doplní potřebným počtem článků příslušných, k jejichž methodickému výkladu dostane se kandidátům učitelství podobného návodu, jako se jim dává pro výklad článků přírodopisných, zeměpisných a jiných v obor t. zv. realii spadajících. Jinak musili bychom v počet vzítí všecka nebezpečí diletantství, jimž právě musí vším úsilím každý čeliti, komu jde o národohospodářskou výchovu lidu českého opravdově.

Boj proti liberalismu.

Z nadpisu by mohl mnohý čtenář souditi, že mají býti následující řádky polemickou statí proti liberalismu. A tázal by se s oprávněnou pochybností: Co možno v té příčině říci ještě nového? Spěchám tedy, abych hned z předu zabránil omylu. Nehodlám pokrýti trpělivý papír zbytečnou, dobře uleželými frázemi protkanou polemikou proti liberalismu. Zamyslím spíše obrátiti se polemicky proti některým domácím odpůrcům jeho, protože naprosto nemohu souhlasit se způsobem, jakým se u nás nyní namnoze bojuje proti liberalismu a to dosti souhlasně na stranách, které jinak svými základními názory společenskými od sebe jak nejdále se odchyľují. Zejména ve mnohých časopisech a ve veřejném řečnění stalo se již křiklavou, nechutnou modou nemluvit o liberalismu jinak nežli jako o nauce nějaké k tomu jen chytrácky vymyšlené, aby sloužila zisku kapitalistův a vůbec byla podnoží prospěchářskému pachtění lidí hospodářsky silných, aby podpírajíc jejich převahu zastírala rouškou zásad bezcenné tužby vykořisťovací. Mluví se o liberalismu jako o nauce nejen sociálně svrchovaně zhoubné, nýbrž i v základech a východištích svých skrz naskrz nemravné. Jiní hledí vyběřiti z nepříjemných rozpakův subtilním lišením liberalismu a svobodomyšlnosti anebo dokonce ještě choulostivějším rozeznáváním svobody pravé a nepravé neboli lžisvobody, při čemž — aby nedoznalo újmy heslo svobody, sluchu jinak velice libé — prohlašuje se plnějši míra její za lžisvobodu a svoboda přistřiženější, druhdy i hodně okleštěná, za tu pravou. Ký div, že nejedem, kdo pro své valně přiosťrené, radikální názory nejsilnějšími hesly ze studnice liberalismu čerpanými se ohání, týmž dechem pramen jejich sám zatracuje a do své studnice plve.

To vše jest zmatek, který se vždy a všude dostavuje, kde v hlavách místo myšlének panují čirá hesla a citové vzněty. V našem případě, zvláště pokud aspoň jde o hospodářskou stránku liberalismu, jest toto panství hesel tím snáze vysvětlitelno, čím ochotnějši jsou vždy lidé jakýkoliv nezdar svých tužeb připisovati venkonce toliko účinku zevních okolností a zakrývati jimi také následky vlastních zanedbání a hříchův. Kontagiem tohóto lichotivého, zle otravného sebeklamu prosyceno jest celé naše společenské ovzduší. Jak by také neměla ta nákaza bujeti v dusném prostředí horkých, strannických sporů politických a sociálních, ve kterých bývá hlavní podmínkou osobních úspěchův, uznání a pochvaly, aby ti, kteří v té příčině na veřejném mínění jsou závislími, nepodávali jemu nic nepříjemného.

Nechci se mnoho pozastavovati při tom, že se způsobem boje proti liberalismu, jaký u nás nyní namnoze jest modním — pokud by se i jen hospodářského liberalismu týkal — křivdí našim otcům, kteří v ryzím a poctivém přesvědčení, z obecného myšlenkového fondu své doby čerpaném, přijali credo liberalismu a hlásali je. Podkládajíce však liberalismu nemravné základy a kapitalistické úklady kořistivé ještě více než svým otcům, v té věci pouhým žákům a učňům, křivdíme samotným tvůrcím původcům liberalismu. A to jest zajisté nebo mělo by aspoň býti jasno každému, kdo bojuje proti jistým myšlenkovým směrům, že své věci nepomáhá, když cizí ubližuje.

Ovšem ani naši otcové přespřiliš se nepříčinili, aby nám vyjasnili pojem svobody. Jsouce skrz naskrz prosáklí představami liberálními, vše natloukali na to brdo. Zápas za ústavní samostatnost země (státní právo) byl jim bojem »za svobodu« zrovna tak, jako samospráva obecní a okresní jen zase určitou formou svobody. Leč právě v tom zase byli jen žáky jiných. Tak na př. v Rotteckově a Welckerově známém »Staatslexikon«, který byl pro větší část našeho staršího pokolení hlavním pramenem politického vzdělání, liší se v článku »Liberalismus« svoboda individuální a »svoboda místní«, jakoby při samosprávě vskutku běželo o pouhé analogie s individuální »svobodou«, tedy o »svobodné sebeurčení« jistých místních svazků v »jejich« záležitostech, jak ještě dávno po epochálních pracích Gneistových a jiných samospráva u nás byla pojímána a definována. A tak došlo na to, že se ve vrstvách jinak dosti osvícených pojem svobody stal přemnohým jakousi klenotničkou, do které si kladli všechny nejlepší, právě i jen domnělé skvosty svých názorů a ideálů politických i společenských, ať si byly jakéhokoliv původu, rázu a určení. To ještě dlouho pak potrvало, když již v některých směrech liberální přesvědčení širších vrstev počalo se vlastně už bortit. Z doby, od níž nás ještě nedělí ani dvě desetiletí, pamatuji se na výjev z jedné schůze politické, kde rozhořčený volič pravil k poslanci: »Vy jste nedodržel daného slibu — je to svobodomyšlné?« — jakoby věrné plnění slibů bylo význačným přívrstvem určitého politického neb společenského přesvědčení. Jindy — po veřejné přednášce, v níž jsem se snažil vyložit, kterak by právě liberální živlové naši měli horlivě pěstovati svépomocné snahy v rolnictvu, živnostnictvu i dělnictvu, ježto tyto snahy zrovna v liberalismu kotví — pravil mi zcela vážně příslušník našich nejvzdělanějších tříd: »Máte vlastně pravdu, neboť liberalismus záleží v tom, chtějí dobro všech!« Jakoby to zas vědomé chtěl jen liberalismus. Ovšem v našich dnech můžeme slyšet vyznívati všelijaké populární »definice«

socialismu mutatis mutandis zrovna takovými slovy, jakými zde naivně byl charakterisován liberalismus.

Zatím nabyly opačné názory znenáhla převahy, zejména když bědy maloživnostenské začaly podrývati viru v obecně prospěšné účinky svobodné soutěže a když konečně naproti mocně vzrušujícím skutečnostem celé otázky sociální nebylo více možno vystačiti formulami o »přirozeném« zákoně nabídky a poptávky nebo útěchami o samočinné, bezděčné harmonii společenské. A jako tedy dříve, co kde bylo jen pěkného, mravně ušlechtilého neb vůbec myslí citlivé se zamlouvajícího, šmahem a třeba násilně řaděno pod hesla svobody, svobodopřejnosti, svobodomyšlnosti — tak nyní u jedněch na liberalismus venkoncem, u jiných aspoň na jeho národohospodářskou odnož namířena byla všecka vášeň potupy a podezření, jíž je vůbec schopno květnaté názvosloví a podezřívavá fantasie t. zv. veřejného mínění.

Ale tato nekritická nevráživost jest vlastně ještě větším znamením chudoby myšlenkové, nežli někdejší svobodopřejná překypělost.

To není obsahem liberalismu, co právě kdo za obsah mu chce dáti podle míry své lásky či nepřiznání k tomu slovu. Pojmu liberalismu, svobody a pod. nemůže nikdo, kdo má potuchy o velikých faktech minulého i našeho století, podkládati obsah subjektivně vymyšlený. Jeť liberalismus světodějnou skutečností, o níž můžeme hledíce k původu a účinkům míti různé kritické názory. Ale pojem jeho nikterak není sporným, není neurčitým a mnohovýznamným; naprosto nepřipouští, aby se mohlo do něho vkládat neb z něho ubírat, co komu je vhod podle nálady, záliby a citového zdání, nýbrž jest to pojem zcela přesný, co do obsahu nesporný, snad nejjednotnější a nejurčitější ze všech, které za posledních sto let hýbaly světem. Je to pevně vyhraněný historický zjev a jen jako takový může býti jasně pochopen a správně oceněn.

Co tedy jest liberalismus?

Jest soubor maxim politických (tedy ovšem i hospodářsko-politických a sociálně-politických) vyvozených z určitého, jednotného, ode všech jiných ostře se odlišujícího názoru světového. Anebo, což praví totéž: jest praktická nauka, zbudovaná na návěťách určité theorie společenské, totiž t. zv. individualistické.

Theorie ta nebyla vymyšlena jedinou hlavou, aniž jest v celosti své duševním produktem, jež by sobě jako svůj původní výhradně osobiti mohl národ jediný. Jest sice mnohem více dítkem ducha anglického, než francouzského. Locke a Hobbes měli na ní více tvůrčí účasti nežli Rousseau neb Voltaire. I s hospodářského hlediště dají se zárodky její nalézti dříve

u Angličanů nežli u Gournaye a Turgota, jak z každých dějin vědy národů hospodářské snadno lze se přesvědčiti. Ale přec dostala zrovna u Francouzů v XVIII. věku tu podobu, ve které si podmanila celou Evropu.

Pravili se, že toto učení bylo racionalistickým, označuje se toliko jedna stránka logické práce, pomocí které ono povstalo, totiž pouhé, všecko pouto tradice a autority odmítající rozumování. Tím arci o obsahu samotném ještě nic není řečeno.

V obsahu však musíme lišiti stránku theoretickou a praktickou.

Co do theoretické podstaty bylo celé to učení individualistickým. Spočívá totiž na základním názoru — řekněme sociálně-filosofickém nebo zkrátka sociologickém — že všeliké útvary společenské vznikají jen z pudů, snah a potřeb jednotlivců. Stát povstává svobodnou smlouvou jednotlivců (smlouvou společenskou), hospodářské souvislosti a útvary společenské z jejich zistných snah. Dělbá práce, nabídka, poptávka, směna, užívání peněz atd. — vše vzniká a vyvíjí se touto »přirozenou« cestou. A jako svět hmoty ústrojně i neústrojně podroben jest svým zákonům nezměnitelným, tak má i svět duchovný a tedy i to, co nazýváme společností lidskou, své »přirozené zákony«, jejichž vládě marno jest se vzpírati. Rozličné, historicky až dotud vytvořené formy státní, všechna opatření vládní moci v oboru hospodářském i v každémkoliv jiném jsou jen umělé výtvořiny lidské, nedokonalé a neudržitelné, pokud oněm přirozeným zákonům odporují, ano škodné, neboť hříchy proti přirozeným zákonům spáchané odpykává člověk jen vlastním neblahem. Jen dokonalým poznáním těch přirozených zákonů společenského světa a jich šetřením zabezpečuje se nejvyšší míra společenského blaha. Avšak nerušená působnost přirozených zákonů společenských jest možná jen za nezkrácené platnosti těch činitelů, které jsou přirozené tvorné síly společnosti, a to jsou právě ony potřeby a snahy individualní. Proto obmezuje se úkol státu na to, aby zabezpečil přirozenou právní rovnost a svobodu jednání všech lidí, zabraňoval tedy pouze znásilňování osobnímu a rušení práv individuálních, nabytých na podkladě osobního vlastnictví a svobodných smluv. Stát jest takto jen nutným zlem, nutným proto, že jen řečenou právní působností jeho zamezuje se nezbytný jinak boj všech proti všem a tak teprve svoboda individualní se zaručuje. Protože působnost státu ani dále jíti nemá, dlužno jí, hledíc k četným dosavadním přehmatům i k možnosti budoucích, vytknouti naproti jednotlivcům nepřekročitelné meze, kteréž formulovány byly v oněch známých základních právech člověka, jež také v podobě ovšem po různu již modifikované přešla do novověkých ústav jako část jejich základních zákonů. A že mezi nimi byla i práva hospodářského žití se dotýkající, především

nedotknutelnost a svoboda vlastnictví (rozuměj osobního neboli individualního), svoboda živnostenská atd., jakožto »přirozená« a tudíž nezadatelná práva lidská, netřeba ani připomínati. Stát tedy v učení tom kromě svého nejtěsněji přistřiženého úkolu právního — spoutaného právě v meze toho, co se v té době v pojmu přirozeného práva shrnovalo — žádného jiného úkolu, žádného poslání jiného nemá, nežli zjednávatí plnou platnost volnému sebeurčení jednotlivců. A to jest praktická nauka z praemiss individualistické theorie vyvozená, kteráž se nazývá liberalismem.

Jest tedy liberalismus praktická nauka (a politika) vyvozená z individualistické theorie společenské, praktická nauka vlastně velice prostá, protože v podstatě negativní.¹⁾

V okřídlených slovech známé věty: Laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même,²⁾ připisované dříve Gournayovi, jest obsaženo in nuce obojí, theorie i maxima praktická z ní plynoucí, jenže tato jest postavena napřed, ona pak jako odůvodnění za ní; k úplnosti schází jen určitější označení individualistického rázu té theorie.

Přesný jednotný theoretický názor základní, společenská theorie individualistická, jest to tedy, co tvoří duši a podklad liberalismu. Jeho ohromný úspěch ve světě vzdělaném na rozhraní 18. a 19. věku se z toho právě vysvětluje. Bez řečeného theoretického podkladu býval by liberalismus formulí nejvýše nějak prospěchově odůvodněnou. Takto ale dostal pevné kořeny velkého organizačního principu společenského. V době, kde útvary státní, stavy historické, víra, zkrátka vše věkovou tradicí posvěcené bylo v rozvratu, neměla tvořící se věda společenská jiného staviva než ten společenský element, jenž ve všem běhu dějinném, přese všechny bouře a převraty potrvává — individuum. A tu se podařilo sestrojiti na tom podkladě učení o zákonitosti všemu útvaru společenskému vládnoucí, tedy přirodo-

1) Pro úplnost budiž ovšem zde naznačeno, že liberalismus není jedinou praktickou naukou z individualistického názoru vyvozenou. Podle toho totiž, bylo-li zároveň osobní vlastnictví pokládáno za přirozenoprávní útvar čili nic, rozešlo se již v minulém věku mínění o důsledcích individualismu nemálo. Jest známo, že na př. Rousseau, ač byl zvláště výmluvným vykladačem smlouvy společenské, jako původu státu, přece považoval a prohlásil osobní vlastnictví za protipřirozený útvar a původ všech nerovností mezi lidmi. Na půdě individualismu rozešly se tedy v té příčině názory takto: Ti, kdož uznávali vlastnictví osobní za přirozenoprávní útvar, který musí právě proto býti zachován a hájen, obmezující se tedy na požadavek rovnosti pouze formální (t. j. rovnosti všech lidí před právem) a výše dotčené svobody, tvoří tábor liberalismu. Ti, kdož požadavek rovnosti důsledně rozšiřovali i na rovnost hmotných podmínek existenčních a tudíž popírali oprávněnost osobního vlastnictví, ač ve východišti individualisté, v praktických důsledcích se jeví jako komunisté. Srovnej výtečný článek Dietzelův »Individualismus« v »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«.

2) Nechte být, nechte (lidí) jednat, svět sám od sebe se vyvíjí (t. j. právě dle svých přirozených zákonů).

vědu společenskou. K přesvědčení už hluboce zakořeněnému, a zrovna tehdejším současným mohutnějším věd přírodních mocně upevněnému, o přísné zákonnosti všech jevů v hmotné přírodě, připojilo se přesvědčení o obdobném něčem ve veliké říši jevů společenských. Ze zrovna nejdůležitější theoretické návěty liberalismu, právě řečená individualistická theorie, povstaly vlastně jednostrannou, ukvapenou generalisací fakt nedokonalé indukci podrobených, to mohlo býti zjištěno teprve lepším, kritičtějším probádáním společenských jevů, tedy zkrátka lepším studiem dějin a společenské stavby celé.

Každé heslo praktické politiky, které má býti schopno dobýti si svůj svět, nezbytně potřebuje takového theoretického základu. Pohleďme jen na obdobné úkazy ve vývoji socialismu. Také jeho vítězný postup nastává teprve ve chvíli, když byl mu dán theoretický podklad jednak ve zvláštním učení o hodnotě, jednak v onom společensko-filosofickém názoru světovém, který lapidárně vyjádřen jest již v Marxově kommunistickém manifestě. Naprosté nedbání dějin, význačná to stránka individualistické theorie společenské, nebylo v druhé polovici věku XIX. více možno — proto musila se společenská theorie socialismu odíti rouškou povšechné dějinné pravdy. »Přirozené« zákony individualistického učení vystupují jako absolutní, pro všechny doby a národy stejné. Dějinná filosofie socialismu mohla býti jen teorií evoluční. Svým obsahem náleží k t. zv. materialistické filosofii dějinné. Jest pouze variantou pod všeobecnou kategorií spadající a mohla by, jak i Bernstein doznává, vším právem dle návrhu Barthova blíže ještě označena býti »ekonomickou teorií dějin«, anť všeliké společenské útvary, ani samu podobu veřejných zřízení nevyjímajíc, i nutný chod (zákonnost) jejich proměn vysvětluje výhradně ze skutečností hospodářských, především výrobních a výtěžkových. Nynější společnost jest jen nejdokonalejší z posavadních forem společenských, ale jako ona vyvinula se nutně ze zárodků, jež spočívaly v předchozích útvarech, tak zase v ní samé, v jejím vlastním řádu hospodářském už klíčí sémě nových budoucích řádů, v nichž panství třídní konečně bude překonáno.

Kritika, která — nikoliv bez platných zásluh socialismu¹⁾ — smrtelně rány zasadila liberalismu, také základních teorií socialismu neušetrila. Ukázala, že jejich historicko-filosofický podklad je pouhou tendenční, jednostrannou a tedy jen pseudohistorickou konstrukcí a přesnými rozbory nových badatelů podvrátila druhý veliký pilíř nauky Marxovy, jeho teorii

¹⁾ Aby nebylo nedorozumění, připomínám, že zde slovem socialismus vyrozumívám ono kolektivistické učení, jež právě v uvedených dvou teoriích dostalo své společensko-filosofické východiště.

hodnoty. Tak postižen byl socialismus zrovna v našich dnech tímž osudem, který o několik desetiletí dříve stihl liberalismus. Jeho theoretické základy lze již pokládati za otřeseny. Ze dvou stran zároveň zarývá se do nich pila kritiky: do sociálně-filosofických základů, jež tvořily kořen a kmen, i do vrcholků haluzí, do předpovědi blízké sociální katastrofy, která — se neplní.

Pokud jde o liberalismus, byly nedostatky plynoucí z jeho jednostranné racionalistické konstrukce jen krok za krokem odhalovány. Nejvydatněji v tom směru působili historikové (politici, právní, kulturní, hospodářští), kteří prokázali naproti racionalistické absolutnosti relativnost všeliké politiky (i hospodářské), t. j. podmíněnost její zvláštnostmi doby a místa, povahy národní a panujícího mravu. Vedle nich konservativci všech odstínů vyjasňovali význam rozličných starších institucí, od liberalismu zavržených, snažíce se více méně jasně vytknouti jádro jejich na dočasných formách a znešvařeních nezávislé. K tomu přidala se ochránářská reakce proti svobodnému obchodu zahraničnímu a dílo sociálních politiků, kteří stále jasněji pochopovali nemožnost uspokojivého řešení otázky dělnické i jiných otázek sociálních na výlučném podkladě liberálním. Kdekoliv však tito rozliční odpůrcové liberalismu postupovali ať sebe rozhodněji, ale věcně, ukazovali nedostatečnost jeho základních východišť theoretických a stopovali kriticky účinky jeho, pokud zásady jeho byly v praxi uskutečněny. Ne všichni odpůrcové arci byli jen toho zrna a opravdu zůstali při věci, nejméně ti, kteří se obracívají přímo agitačně k širokým vrstvám lidovým. Takových bylo a jest též u nás hejno. Často se věru zdá, že svědomí hlasatelův rozličných nauk stává se tím širším, čím širší jsou kruhy, na něž se obracejí. Z toho nemůže pojití nic dobrého.

Nedá se popřítí, že racionalistický směr ducha lidského, jehož plodem byl individualistický názor společenský se svými liberálními důsledky, odmitáje všecku autoritu, také se postavil proti všeliké pozitivní víře náboženské, a může s toho stanovisko býti právem podrobován kritice. Leč i ta se přehánívá, když se liberalismu prostě podkládá atheismus nebo t. zv. filosofický materialismus. Přesvědčení o zákonech život společnosti lidské ovládaných nebylo ponejprv vysloveno v racionalisticko-individualistickém učení. Dříve je vyslovili badatelé zcela nepochybného pozitivního přesvědčení náboženského. Tak Vlach Giambattista Vico ve své proslavené »Scienza nuova« (1725), právem pokládané za předchůdkyni moderní sociologie, pevně věří v přesnou zákonnost společenského vývoje a vidí v ní dílo Prozřetelnosti. Jeho mladší vrstevník, pruský polní kazatel Jan Petr S u e s s m i l c h, výsledky svých pozorování o pravidelnostech, které se jeví v číslech porodů, sňatků a úmrtí, složil v dílo (1741), jež nadepsal »Božský řád

v proměnách pokolení lidského, z narození, úmrtí a rozplemeňování jeho prokázány«. A také Malthus, jenž i ve svém známém »Essay on Population« stojí docela na tuhém stanovišti individualistickém, byl knězem (anglikánské církve), když vyšlo první vydání této jeho památné knihy. A jak mocný mravní pozev je v jeho »moral restraint!«

Je-li však již s toho hledišťe nezbytno budovati úsudky o theoretickém východišti opatrně, tím více to platí o výtce nemravnosti a dalo by se nakupiti na sta dokladů, jak hluboce a nadšeně byli přesvědčeni všichni horliví hlasatelé liberalismu v minulém a ještě v našem věku, že pouhé zabezpečení všestranné svobody dostačí, aby lidé stali se mravně lepšími, že ono vede nutně k nejlepšímu společnému dobru obecnému. V tomto zcela arci mylném, optimistickém pojetí panuje zase nápadná podobnost s názory hluboce zakotvenými v naukách všech t. zv. utopistických i mnohých vědeckých socialistů nebo jejich epigonů, kteří rovněž předpokládají, že změna společenských zřízení v jejich smyslu provedená přinese nutně lepší mravní stav společnosti. I obdoba Darwinovy nauky o přizpůsobování se danému prostředí musila tu pomáhat, proti čemuž přírodozpytec Ziegler vystoupil zvláštním spisem (Die Naturwissenschaft und die socialdemokratische Theorie — 1893). A může někdo říci, že horliví agitátoři proti obilním clům anglickým, Cobden a Bright, že vřelý hajitel svépomocného spolčování, Schultze-Delitzsch, byli vedeni nějakou nemravnou snahou? A přece to byli liberálové od kosti.

Liberalismus — jako absolutní princip společenské organisace — stojí a padá s theoretickými svými praemissami, tedy s individualistickým názorem společenským. Důsledných liberálů v tomto smyslu jest již nyní tak poskrovnu, že můžeme říci: Liberalismus jako absolutní princip náleží již historii. Kdo jen část liberální nauky zavrhl, třeba jen pro obor hospodářský, zřekl se tím základního onoho názoru a nesmí právem nějakým činiti výčitky jiným, kteří i některé jiné části liberalismu se zříkají. V praxi žádného ze států vzdělaných liberální princip do všech důsledností proveden nebyl, sami spoluzakladatelé jeho ekonomičtí, jako na př. Fysiokraté, připouštěli organisující vliv státní moci v oboru školství a dopravnictví. Adam Smith byl též ochoten připouštět výminky, teprve jeho epigonové v t. zv. manchesterství šli do bezvýminečné důslednosti. Nyní se meze platnosti liberálního principu všude spíše zúžují než rozšiřují. Zápas proti němu obmezuje se tedy na ty ony zbytky jeho platnosti. Můžeme při tom arci vždy sáhnouti až ke kritice jeho základů. Jest i to možno, že sem tam obhájcové zbytků těch jsou vedeni pohnutkami sobeckými, tedy nemravnými — ale kouti z toho zbraně proti principu samému a jeho tvůrcům, je s hledišťe

historické pravdy nepřípustno a tedy i s hledišťe mravního nedovoleno, i kdyby spousty platností toho principu způsobené bývaly sebe větší. A co více ještě, my podobným způsobem boje stavíme v nepravé světlo i to, co v liberalismu je vsutku zdravého a obecnému vývoji prospěšného. A to jsou ony silné podněty svépomocné, které v něm vězely, to jsou ony pružiny pokrokové, které spočívaly v myšlénce samoodpovědnosti jednotlivců, již on hlásal jako jedno z nejvyšších svých hesel. Zrovna v tom bylo mnoho až nesmírně přehnaného, jednostrannost bludná a škodná — ale to čas opravil a opravuje; leč odhodit tu zásadu naprosto, to jest čirá zkáza. Vznikáť z toho ono přemrštěné spoléhání na veřejnou pomoc, na zákon a správu veřejnou, tisíc lichých nespinitelných nadějí, přival nevyhnutelných sklamaní. Pozornost a úsilí širokých vrstev svádí se tak na cesty z části nesprávné; osobní energie a pocit vlastní spoluodpovědnosti se podkopává, soudruhové v živnosti — rolníci, řemeslníci — už se jen scházejí, aby žalovali na nedostatek státní podpory zájmů svých, a vyhýbají se nevrle vážné rozpravě o tom, co nedokonalého na sobě samých musí odkliditi. Na tom, a tedy i na váznutí společenského pokroku našeho, nesprávný způsob posuzování liberalismu má mnoho viny.

Tak jednotného názoru společenského, jako poskytoval individualismus anebo socialismus, žádné jiné z novověkých vědeckých učení dosud aspoň nemůže poskytnouti.

Vědy společenské ovšem se utěšují tím, že jejich nedokonalý stupeň dosavadní je nutným následkem nejvyšší složitosti, kterou se vyznamenává jejich předmět naproti předmětům všech jiných oborů vědeckých. Z té složitosti prýští se zobecnělé přesvědčení, že ke zbudování dokonalejších posvechných společenských teorií bude lze dospěti jen náležitým pokrokem speciálních věd společenských, z nichž jednou jest hospodářství národní — ale i ono na rozdíl od individualismu, jenž připouštěl existenci toliko jediné síly tvorné, nuceno bylo vzíti v počet existenci většího počtu základných tvarostrůjných elementů. Vyšetřiti jejich podstatu a zákonnost vzájemných poměr ovládacích, bude jedním ze stěžejných úkolů theorie. Dnes jest to sotva víc než pouhý problém, jen — směle-li užiti toho přirovnání — v části anatomické v jistých určitějších rysech vytčený, v části fyziologické naprosto nevyspělý. Odtud se spolu vysvětluje ta spousta diletantství, které se odvažuje na př. na řešení otázky sociální. Čím více nám schází přesné vodítka čerpané z dostatečného základního poznání theoretického, čím tíže se toto buduje, tím více odkázání býváme často naproti naléhavým potřebám časovým postupovati v praktickém směru jen jaksi pokusně pod vůdčím vlivem jistých kulturních a ethických ideálův a s pečlivým využitková-

ním dějinných zkušeností. Pod hledišť tohoto využitkování zkušeností dějinných náleží i správné ocenění všeho toho, co v dosavadních nedokonalých a jako celek překonaných teoriích společenských bylo mravně a vůbec pokrokově plodno. Správné pochopení těchto starších učení a tedy i spravedlivé jich posouzení jest tudíž podmínkou dalšího vědeckého pokroku, účelnější sociální politiky a dokonalejšího pro ni porozumění v širším obecnství.

Samozřejmě platí tento požadavek stejně, ať jde o liberalismus či socialismus. A již z toho zase vyplývá, že požadavek správného pochopení a spravedlivého posouzení naprosto nechce a nemá zdržovati a ochromovati bojovnou náladu kohokoliv proti jakékoliv nauce. On platí výhradně prostředkům boje, pokud běží o jeho stránku věcnou. Může se ovšem hřešiti i formou a tónem kritiky, ale tomu, kdo chybuje pouze přílišností takového způsobu, dá se stokrát více prominouti, nežli tomu, kdo se prohřešuje podáváním nepravdy o původu, povaze a podstatě učení, jimž chce čeliti, proti nimž chce jiné svému přesvědčení nakloniti. Ponechme stranou, co se tím objektivně získá. Jistě ale takový bojovník přenechává odpůrci alternativu, aby ho buď pokládal za úskočnicka zlým úmyslem vedeného anebo — což bude častěji s pravdou se srovnávaní — za chudáka duchem, za ubohého Don Quichota, který bojuje proti větrným mlýnům, ale potřebuje také svých Sanchů Pansů, aby mu uvěřili, že vede zápasy rytířské.

AŽIO.

—
O NÁPRAVĚ NAŠÍ MĚNY.

Ažio.

Jako před dvěma roky v téže asi době kleslo nám i letos¹⁾ ažio stříbra průběhem července pod 1% a udržuje se na výši té přes to, že z pouhé výpravy okupační na jihu říše stala se vážná výprava válečná. Tak značné klesnutí ažia je v Rakousku úkazem příliš řídkým, než aby nezasluhovalo trochu pozornosti. U nás vůbec v životě obecném velmi nejasné panují o ažiu názory, i vzdělavcům, kterých hospodářské poměry s ažiem souvisící v nejednom ohledu praktickém se dotýkají, otázky tyto jsou téměř terra incognita. Pokusíme se tedy, abychom o příčinách vzniku a změn ažia několik slov pověděli. Nejrozšířenější je náhled, který dosud namnoze i v knihách a časopisech strašívá, že je ažio následek nedostatečné důvěry v t. zv. peníze papírové, čili lépe vadného úvěru jich vydatele, při čemž z pravidla identifikuje se poměr vydatele toho s obyčejným poměrem dlužnickým. S tím náhledem úzce pak souvisí jiný, vedle kterého jeví se býti ažio jakýmsi »teploměrem veřejného mínění o poměrech státního úvěru, o spořádanosti správy veřejné, o směrech politických atd.« Jak velice považlivo jest v politických zápasech na domnělou pravdu tuto budovati úsudky! Nelze sice popřít, že stupeň důvěry či nedůvěry v poměry vydavatele t. zv. peněz papírových nezůstane bez účinku na cenu jejich i na ažio (což je dvojí věc), avšak důvěřování to nikterak není totožné s důvěřováním věřitele v solvenci dlužníka, což zcela patrně vysvitne, když k právní a hospodářské povaze t. zv. peněz papírových přihlédneme.

Majíce hlavně poměry rakouské na zřeteli, objasníme věc na příkladě »domácím«. Mámeť u nás, jak známo, »peněz papírových« dvojí druh, totiž bankovky (na 10, 100 a 1000 zl.), a státovky; ony již zevní úpravou i nápisem od sebe se liší. Nápis naší bankovky obsahuje slib výplaty dočtyčného obnosu mincí stříbrných, neboť základem naší soustavy peněžní je měna stříbrná. Dobře ví ale každý, že by marně se namáhal, kdyby na základě toho slibu skutečně domáhati se chtěl výplaty stříbra u vydatele, totiž u c. k. priv. banky národní, již nyní očekává překřtění na »banku rakousko-uherskou«. Běžná terminologie praví, že náš ústav cedulový je »insolventní«, což prozatím nic jiného neznamena, než právě, že bankovky

¹⁾ Toto pojednání uveřejnil Bráf pod titulem „Ažio pod 1 pct.“ v denníku »Posel z Prahy« 1878, čís. 212, 215, 217, 222 a 225 z 31. srpna, 4., 6., 12. a 15. září, označoval je však později v životopisných poznámkách vhodnějším všeobecným názvem „Ažio, výtah z habilitačního spisu“, k jehož úplnému otištění však nedošlo. (Pozn. vydav.)

své kovem nevyplácí, jak na nich slíbeno, a nevyplácí následkem zákonného ustanovení, kteréž dalo bankovkám jeho privilegium »nesměnitelnosti«. Stav tento trvá u nás od r. 1848 s nepatrnou přestávkou (v r. 1859) až do nynějška a prozatím nelze nijak bezpečně říci, kdy mu bude konce. I jest to stav nenormální, s jakým současně setkáváme se v Evropě ještě v Rusku a v Itálii, kdežto Francie, byvši veň vržena válkou z r. 1870, šťastně již z něho vyvázla. Příčinou stavu toho u nás není nyní více dluh státu u banky,²⁾ nýbrž současná existence značného oběhu státovek, jenž oběh bankovek nyní asi o 70 milionů zlatých převyšuje; prvotní jeho příčinou byly ale ovšem značné půjčky, které banka státu učiniti musela i v kovu i v bankovkách, za příčinou tísní finančních, v jakých octnul se stát známými událostmi politickými v letech 1848 a 1854. Rozdíl leží v následujícím: Za normálního stavu reguluje se oběh bankovek v podstatě jen vedle potřeb obchodu. Bankovka dostává se v oběh jen půjčkou na lhůty krátké. V mezích podmínek, uložených stanovami, může každý buď na směnku nebo na zástavu cenných papírů bankovky si opatřiti. Banka objevuje se tu jako soukromník se znamenitým úvěrem půjčující na místě hotových své dlužní úpisy na viděnou splatné, které se všeobecně ochotně přijímají a které největší část osob, jimž do rukou se dostanou, už proto k výplatě nepředkládá, že jsou jí v mnohém ohledu pohodlnější, než peníze hotové; týmž aktem stává se tedy banka i věřitelem i dlužníkem, a jako dlužník chová pro ony, kteří přijdou neb aspoň přijíti mohou vskutku výplatu žádati, jisté přiměřené množství drahého kovu v zásobě, o jejíž nutné velikosti těžko jest bezpečné pravidlo stanoviti, musí řídití a měniti se dle poměrů; jen k vůli větší (často jen domnělé) bezpečnosti tu i tam stanoveny jsou o ní předpisy se strany státu.

Návrat bankovek k bance jakožto dlužníkovi, tedy za účelem výplaty drahého kovu, je však vždy věc nepravdělná; pravidelný návrat jich je vždy návrat k bance jakožto věřiteli, t. j. k zaplacení pohledávek jejich za eskonto směnek a z půjček. Tato pravidelnost návratu bankovek souvisí však úzce s podobnou pravidelností ve výdaji; dějeť se výdaj, jak řečeno, hlavně cestou eskontu směnek a půjček lombardních, v obém případě na lhůty krátké. I jest to zkušenost všestranně zjištěná, a z povahy věci samé snadno pochopitelná, že tím více půjček se žádá, čím živější jsou styky hospodářské, čím více obrátů obchodních přibývá

²⁾ Ač se to dosud mylně tvrdívá; avšak dluh státu u banky (80 mil. zl.) není větší, než činí její kapitál akciový, tak že věc nyní vypadá tak, jakoby banka za udělení privileje byla státu půjčila svůj kapitál akciový, jak stalo se namnoze jinde, na př. i v samé Anglii. »Solvenci« banky by to nevařilo, jen kdyby nebylo více než 300 mil. státovek.

a naopak. Přibývání a ubývání emise bankovek reguluje se celkem vedle potřeby měnidel a platidel veškerého života hospodářského. Jak mocná je platnost pravidla toho, trefně i samy rakouské poměry ukazují; ačkoliv totiž u nás dluh státu u banky, nesměnitelnost bankovek i značná cirkulace státovek rozvoji normálnímu je závadou, přece lze i u nás odvislost velikosti výdaje bankovek od stupně živosti obchodů a obrátů zcela zřejmě stopovati; tak zejména pozorujeme od r. 1868 až do října 1873, kdež oběh bankovek 370 mil. zl. dosáhl, stálé přibývání; odtud, aniž by bylo jakékoliv zvýšení úroku bankovního nastalo, neustálé ubývání, tak že na konci prvního letošního půl roku obíhalo bankovek o celých 100 mil. zl. méně.

Jinak za stavu nenormálního. Poskytnutím velké půjčky státu, ku př. na účely válečné, dostane se valná část bankovek způsobem zcela mimořádným v oběh, totiž z pravidla jako půjčka na dlouhý termín neb »na neurčito«, pro kterou tudíž po tu dobu není též onoho výše zmíněného návratu pravidelného, tím větší však nebezpečí značných návratů nepravdělných, když značnou toho způsobu emise počet měnidel a platidel v oběhu se rozmnoží a nad to u mnohých lidí z pravidla větší potřeba opatřiti a zabezpečiti si značnější rezervy drahého kovu se dostaví, nehledě ani k nedůvěře a obavám atd. Toto nebezpečí bance hrozící zažehnává stát propůjčením práva nesměnitelnosti bankovkám; ovšem ale musí přijímání jich v oběhu býti zabezpečeno, což stane se udělením t. zv. »nuceného oběhu«, t. j. příkazem, že musí se přijímati ve všech případech, kde o zaplacení závazku peněžního se jedná, ač jestli mezi dlužníkem a věřitelem výslovná úmluva o jiném platidle se nestane. Propůjčením »nuceného oběhu« stanou se bankovky »zákonným platidlem«, což neznamená nijak, že by i při koupi za hotové a pod. jednání povinnost přijímání platila, ovšem stane se i v případech těchto nutným přijímání jich, a to pro faktickou nemožnost obdržeti čeho jiného, kteráž vždy nastane, kdykoliv za současně povolené nesměnitelnosti obnos vydaných bankovek tak citelně se zvýší, že mince plná z oběhu vymizí, čehož příčiny zde vykládati nelze. Tak stalo se i u nás po roce 1848. Po dvakráte pak následkem vypuknutí válek nezdařil se záměr způsobiti splacením dluhu u banky opět poměry normální, ačkoliv více méně obsáhlé přípravy k tomu vskutku se děly, totiž v osudných letech 1859 a 1866.

Vypuknutí války r. 1866 mělo ještě jiný následek, totiž porušení výslovného privilegia bance národní daného — vydáním státovek. Dluh u banky byl sice ovšem prohlášením jedno- a dvouzlatových bankovek za státovky splacen až na obnos známých 80 milionů, jež následkem osudné zapomětlivosti pořadatelů vyrovnání s Uhry z roku 1867 staly se při jed-

náních o nové vyrovnání předmětem tak živých sporů, ale výdaj státovek za příčinou výloh válečných značně byl zvýšen, až konečně zákonní cestou upravena byla jich emise v ten způsob, že smí se jich (na obnosy 1, 5 a 50 zl.) vydati za 300 mil. a nad to ještě za tolik, o mnoho-li obnos vydaných t. zv. partikulárních poukázek hypotekárních (č. t. zv. salinek) 100 mil. zl. nedosahuje; tedy ku př. je-li jich vydáno za 50 zl., smí obnos státovek v oběhu obnášeti 350 mil. K nesměnitelné bankovce přistoupila nesměnitelná státočka, která nenese slib výplaty, nýbrž pouhý slib sprostění, zaručujíc tomu, kdo z rukou státu ji přijal neb kdo od prvního nabyvatele na sebe ji převedl, že bude v plné ceně u státní pokladny přijata, až on jí něco bude dlužen, zejména daň. I státočce dostalo se nuceného oběhu. Práva, býti zákonným prostředkem k placení daní, až na výjimky zákonem výslovně stanovené, neměla státočka sama, nýbrž taktéž, jako oběh nucený, s bankovkou společně. Ač tedy oba druhy liší se napsím i způsobem vydávání a vracení se k vydateli podstatně, přece mají v oběhu, v rukou soukromníků, povahou stejnou, nečiní ho věřitelem, nýbrž zaručují mu toliko pro jisté případy sprostění od dluhu; jen pro tyto případy je mu »udání« jich v plné ceně zabezpečeno právně, ve všech jiných případech jen následkem všeobecného nedostatku jiných prostředků cirkulačních. Budeme tyto nesměnitelné bankovky i státočky s oběhem nuceným prostě nazývati »penězi papírovými«, ač to není název naskrz vhodný.

II.

Bezprostředný následek každé emise peněz papírových ve smyslu výše naznačeném je vytlačení přiměřeného množství mincí kurentních čili plných z oběhu, kteréžto vytlačení bývá provázeno tím většími převraty hospodářskými, zejména v příčině mzdy a cen, čím větší obnosy peněz papírových v oběh přicházejí. Valná část dotyčných mincí putuje za hranice neb do tavíren průmyslníků a nezabrání tomu ani příkazy sebe přísnější, ani sebe horlivější ražení nových mincí, jak zkušenosti severoamerické ukázaly. Konečný akt procesu vypuzovacího je pak obyčejně vydání peněz papírových na velmi nízké obnosy, na jaké dosud obíhaly mince kurentní; vydání jich bývá z pravidla následek a nikoliv, jak často se tvrdívá, teprve příčinou vytlačení drahého kovu z oběhu. Nemůže ostatně vytlačování déle trvati, než pokud je tu čeho k vytlačení. Je-li neustálými emisemi drahý kov z oběhu vytlačěn, pak objeví se teprve pravé zvláštnosti cirkulace papírové. Dokud drahý kov je v podobě plných mincí v oběhu, má

každý přírůstek k množství jeho, které v oběhu se nalézají, ať je to již přírůstek mincí nebo peněz papírových, pokud vůbec zvýšenou potřebou obchodů odůvodněn není, za následek na čas ovšem i klesnutí hodnoty peněz vůbec, leč právě proto také vyplynutí přiměřeného počtu mincí ze země neb z oběhu, následkem kteréhož opět hodnota peněz v zemi s hodnotou jich v jiných zemích se vyrovná; dotud má tedy pořád místa t. zv. mezi národní regulace hodnoty peněz. Jinak ale, když již drahý kov v podobě mincí z oběhu vnitřního byl vytlačěn, tu pak bezprostředné účinky každého přírůstku zůstávají obmezeny na dotyčnou zemi samu, vydáním peněz papírových, kterým drahý kov z oběhu byl vytlačěn a které proto již vlastně je převýdajem (hyperemissí), izoluje se v příčině peněz dotyčný stát od ostatních a z tohoto izolování vysvětlují se mnohé úkazy s ažiem a s klesnutím ceny peněz papírových spojené.

Než ptáme se, čím pak jsou ony z oběhu vytlačené mince, zvláště pokud přes hranice nevymizely, nýbrž v zemi se udržely? Jeť známá věc, že se jich vždy ještě jistá část v zásobě u jednotlivců neb u peněžních ústavů zachová, že se na dožádání pro jednotlivce rází za obvyklé ražebné v mincovnách atd. Mince tyto přestaly pro vnitřní obraty konati službu peněz, stanou se pro vnitřní obraty zbožím, tak jako jím jest kov, z něhož jsou raženy, v podobě nádob a šperků, neb vůbec nespracovaný; zboží to podléhá všem účinkům měnicího se poměru nabídky a poptávky a stopy účinků těch jeví se ve změnách ceny jeho. V tomto faktu spočívá klíč k poznání nejdůležitějších otázek o aži.

Kdokoliv tedy chce o otázkách ažia se dotýkajících míti jasného poznání, musí především k této věci přihlížeti, nikoliv prostě k obnosu cirkulujících peněz papírových, tak jako činila to stará theorie o aži, která na počátku našeho století vznikla a jejíž nejhlavnější zástupce je bankéř a spisovatel národohospodářský, David Ricardo. Podnětem k tehdejšímu úvahám a sporům byly poměry peněžní v Anglii, kteréž následkem t. zv. restrikce bankovní byly vzešly, totiž následkem udělení práva nesměnitelnosti bankovkám banky anglické, když byla tato na konci předešlého věku značnější obnosy státu půjčila k účelům válečným. Když pak po nějakém čase objevilo se ažio, kteréž počátkem druhého desetiletí našeho věku citelně stoupalo, a otázka vzešla, co jest příčinou jeho, tu odpovědělo se se strany Ricarda a stoupenců, že příčina ažia je v »převýdaji peněz papírových«, t. j. nesměnitelných bankovek banky anglické.

Věřilo se tomu, a nebylo právě divu, že se věřilo. Vždyť byly v dosti živé paměti úkazy, kteréž před tím ve Francii s ohromně vzrostlou cirkulací t. zv. assignátů a nástupců jich t. zv. mandátů byly spojeny, jak oba

druhy, čím více jich v oběh vydáno, čím více co do počtu se množily, tím citelněji v ceně klesaly — což ve mnohonásobném stoupání cen všech předmětů, nejen drahého kovu, se zračilo — až téměř bezcennými se staly³⁾. Příliš abstraktně na věc hledíce učili Ricardo a stoupeni jeho, že jest jakási zcela pravidelná souvislost mezi obnosem cirkulujících peněz papírových (a vlastně peněz vůbec) a cenou jejich, kteréž jsou k sobě v poměru opačném, takže čím více stoupá množství jejich, tím více klesá cena jich naproti ostatním statkům, tedy i naproti drahému kovu, což z ažia se pozná. Jisto jest, že množství peněz papírových je podstatným elementem jejich ceny a nebylo by těžko doložit fakty, kterak se zvýšením emisí peněz papírových současně dostavovalo se klesání jejich ceny, zvláště s výstředním rozmnožením jich výstřední její klesání.

Leč také by nebylo nesnadno doložit, že oné, řekli bychom, geometrické souvislosti mezi obnosem peněz papírových vydaným a cenou jejich není, o jaké snilo se původcům uvedeného učení. Množství peněz papírových, ač podstatný je element jich ceny, není přece elementem její jediným. Naopak. Jsou činitelé jiní, stejně závažní, jako velikost potřeby měnidel a platidel v zemi ke všelikým směnám a platům, větší neb menší použití peněz papírových ke tvoření značných zásob pokladničních (»reserv«), rozsah, v jakém se jiných, úlohu měnidel a platidel též vykonávajících listin užívá, způsob a důstatek zařízení, jimiž se užívání peněz ušetřuje atd. Teprve když množství peněz papírových takového nabude rozsahu, že mezi ním a ostatními uvedenými faktory objeví se nepoměr, pak teprve nastal pravý převýdej a dostaví se klesnutí ceny peněz papírových, kteréž zmatečným bude ve stoupání cen všech předmětů a zejména i drahého kovu, ať již raženého neb neraženého, sdílejíť oba týž osud, a objeví se tedy ažio. Případ tento může nastati, vskutku často nastal. A přece vždy a ve všech případech nebyl takový převýdej peněz papírových příčinou ažia, ba nebyl právě v případě, který Ricardovy theorie stal se podnětem.

Že nebyl, to povedlo se záhy dokázati jinému vynikajícímu Angličanu, Tookeovi, původci slavného díla o dějinách cen v Anglii. Maje jen konkrétní onen případ na zřeteli, nepouštěje se nijak do všeobecných úvah theoretických, dokázal Tooke doklady s neobyčejnou pilí sebranými, že právě v oné době »převýdaje«, jenž by klesnutí ceny bankovek a ažio drahého kovu byl způsobil, nebylo, že stoupání ažia na mnoze současně se

³⁾ I v Rakousku dělo se současně s nejdůležitější periodou anglické restrikce bankovní silné klesání ceny tehdejších peněz papírových, t. zv. bankocetlí (bankovek staré banky vídeňské), a po r. 1811 nástupců těchto bankocetlí, totiž t. zv. směnných a anticipačních listů (Einslungsscheine, Anticipationsscheine) a ohromné stoupání ažia.

zmenšením oběhu bankovek nastalo a naopak, že drahoty, jež v letech dotyčných tu a tam vznikly, buď byly jen částečné toliko jistých případů se dotýkající a měly své individuální příčiny nebo právě nastaly za současného klesání ažia, kdežto, kdyby tu vůbec skutečného klesnutí hodnoty peněz papírových bylo bývalo, byly by drahota i ažio musely nastati současně a všeobecně; že dále zejména vždycky souhlasně stoupalo ažio a kursy směnečné⁴⁾, tyto pak stoupaly (jako vždy) z té příčiny, že nastala »nepříznivá« mezinárodní bilance platební, t. j. okamžitá převaha pohledávek ciziny u Angličanů nad obnos anglických pohledávek v cizině, tak že nebylo možno směnkami pohledávky a dluhy vyrovnati a bylo potřebí drahého kovu k vyrovnání difference. Kdykoliv tedy z příčin mezinárodního obchodu poptávka po drahém kovu se oživila, vždycky stoupla cena jeho, resp. stoupla ažio; zde tedy jinými slovy dokázáno, že nebylo příčinou ažia klesnutí ceny tehdejších peněz papírových, nýbrž naopak zdražení zlata. Ač veškeré vývody Tookeovy jen k onomu konkrétnímu případu se vztahovaly, který k nim podnětu dal, přece lze z nich odvoditi řadu důležitých pravd všeobecných o příčinách vzniku a změn ažia.

Nejhlavnější ze zásad těch jest, že ažio nikterak nepředpokládá skutečného klesnutí ceny peněz papírových, nýbrž že jest možné i bez něho, jest možné, anižby peníze papírové skutečně hodnoty své byly pozbyly. Příčina ažia může býti buď na straně peněz papírových, t. j. v klesnutí ceny jejich, kteréž pak ale bude jevití se netoliko ve stoupání ceny drahého kovu, tedy po případě v ažiu mincí z něho ražených, nýbrž ve stoupaní všech cen vůbec alespoň v průměru; aneb jest ona na straně drahého kovu, t. j. ve zvláštěních poměrech nabídky jeho a poptávky po něm; konečně mohou i oba tyto momenty se setkati. A co platí o příčinách vzniku ažia, platí stejně o příčinách změn jeho a jestliže nedostačí v příčině vzniku odvolávati se pouze k »převýdaji« peněz papírových, ke klesnutí jejich ceny a pod., dostačí ony momenty mnohem méně ještě k vysvětlení oněch četných, často každodenních změn jeho; zde právě naopak vysvětlení jen podati může úvaha, že zůstávají mince ze služeb peněžních v oběhu domácím vypuzené zbožím, jehož cena, vyjadřovaná v penězích papírových, které službu měnidel a platidel pro vnitřní obraty a platy na místě ražených peněz obecně převzaly, tak podléhá pravidlu o nabídce a poptávce, jako cena kteréhokoliv zboží jiného. I vzhází nám otázka, jaké momenty to jsou, které především na nabídku a poptávku drahého kovu vůbec a mincí zvláště v zemi s t. zv. měnou papírovou účinku mají. Na ni jest nám především odpověděti.

⁴⁾ T. j. pokud bychom si je myslili znamenáné dle nám obvyklého způsobu, čehož ovšem tehda v Anglii nebylo.

III.

Pátráme-li po rozmanitých způsobech a směrech nabídky drahého kovu a poptávky po něm, pokud na ažio účinku mají, shledáme především co se poptávky týče, že jednou z nejdůležitějších příčin jejích bývá okolnost, že mezinárodní platební bilance stane se passivní, t. j. že v jistých dobách souhrn platů, jichž cizině právě povínujeme, převyšuje obnos našich pohledávek u ní. Nejzřetelnějším ukazatelem stavu mezinárodní platební bilance je kurs směnečný. Známoť, kterak k ušetření nákladů rádi vyhýbáme se přímému zaslání hotových peněz našim věřitelům zahraničním neb přímému zaslání směnky k výplatě zahraničním našim dlužníkům. Jsouce tedy věřiteli ciziny a majíce v ruce směnku v cizině splatnou, raději prodáme ji doma některému dlužníku ciziny, jenž zašle ji přímo věřiteli svému, aby si za ni zaplacení opatřil, jsouce dlužníky ciziny, sami k podobnému účelu směnky zahraničné hledáme. Takto tedy na každém důležitém tržišti vzniká stálá poptávka a nabídka smének splatných v jistých důležitějších místech zahraničných; ony jsou »zbožím«, kteréž jak převalná řada jiných předmětů má svůj pravidelný »trh«, a toho druhu hlavními orgány jsou bursy, a velmi důležitými jeho prostředkovateli rozmanité ústavy bankovní, jež pomocí zvláštních operací svých pravidelný proud smének zahraničných v dotyčná vynikající tržiště svádějí a nabídky i poptávky stejně vydatně slouží. Jsouce předmětem pravidelného trhu mají směnky zahraničné tržní cenu č. kurs (t. zv. směnečný) denně vedle poměrů trhu se měnící; základem pro tvoření se její je obnos ryzího drahokovu obsaženého v sumě, na niž směnka zní; pod a nad tuto míru (»pari«) v jistých mezích kurs smének klesá neb se povznáší dle poměrů nabídky a poptávky.

V dobách, kde nestačí množství smének nabízených poptávce, tedy kde nestačí ono k uhrazení okamžitých závazků domácích naproti cizině, vychází nutnost zaslání po případě i hotovost v drahém kovu, při čemž nečinívá citelného rozdílu, má-li podobu mincí neb jen podobu prutů č. tyčí (Barren), vždyť taxujeme i cenu směnky, jak řečeno, jen dle skutečného obsahu drahokovu v sumě směnečné. Z toho však pochopí se, proč mezi a ž i e m a k u r s e m s m ě n e č n ý m v z á j e m n á o d v i s l o s t panuje, následkem které stoupání kursu směnečného stoupáním ažia a klesání jeho klesáním ažia jest provázáno. Jinak to není ani možné. Kdyby vskutku nastati mohla náhle podstatná odchylka obou, ku př. kurs směnečný citelně vystoupl a ažio ne, patrně že by dotud poptávka po zahraničných směnkách

přestala a k drahému kovu za účelem zaslání hotovosti do ciziny se obrátila, až by odchylka mezi kursem smének a ažiem na ono minimum se stlačila, při kterém prospěšnost jednání takového mine. Naopak vypadne vždy kurs směnečný podle toho, jakou cenu dotyčný drahý kov o sobě má, takže kdyby z jiné nějaké příčiny ažio stouplo, i v kursu smének se to pocítí. Nikdy, jak zkušenost učí, a jak z věci samé plyne, neudrží se podstatná odchylka jednoho od druhého; aby neudržela se, o to pečují kruhy spekulantů, kteří na místní a časové, dosti nepatrné rozdíly v kursech smének a v cenách mincí a drahokovu vůbec opírají subtilní své výpočty (arbitráže) a operace.

Dokud Německo, v příčině zahraničného obchodu dosud náš nejdůležitější prostředník, samo mělo měnu stříbrnou a dokud i vzájemný poměr ceny zlata a stříbra podstatně se neodchyloval od onoho stavu, jenž s odchylkami celkem skrovnějšími po víc než půlstoletí se udržoval a vedle kterého se v evropských státech zlaté a stříbrné mince razily, byla u nás souvislost kursů směnečných s ažiem stříbra na první pohled zřejma; když však zavedením měny zlaté v Německu a rapidním klesnutím ceny stříbra v obou uvedených ohledech změna nastala, není věc více na první pohled tak patrnou, anoť tím v popředí pošinuto ažio zlata.

Když počaly se nynější naše mince stříbrné raziti, byl ještě vzájemný poměr ceny zlata a ceny stříbra docela jiný než nyní; my, uvykše si na základě onoho poměru tehdejšího cenu zlatých mincí, domácích i cizích, označovali určitými obnosy mincí stříbrných, ku př. 10 zlatými (1 lib. št.) neb 8 zl. (20tífrank, t. zv. 8zlatový dukát) a pod., lpíme i na představě té doposud, když již v poměru ceny zlata a stříbra nastala změna taková, že následkem ní jeví se dnes stříbro naproti zlatu o mnoho lacinější než druhdy a skutečná cena zlata v minci, kterou jsme druhdy na př. 10 zlatými oceňovali, dávno již je značně větší než 10 zlatých, my však berouce pořád ještě bývalé pari za základ, označujeme skutečnost tu slovem, že má zlato »ažio« naproti stříbrné minci. Jestliže ale na místě stříbra papírovými penězi cenu takové mince označiti chceme, musíme k ceně stříbrem označené přičísti ažio stříbra naproti penězům papírovým, ježto tyto na obnosy stříbrných mincí znějí. Snadno lze ostatně porovnáním se přesvědčiti, že i o tomto ažiu zlata platí pravidlo o souvislosti ažia drahokovu s kursy smének zahraničných, kteréž nyní ovšem počítají se na základě zlata.

Všichni tedy činitelé, od kterých kurs směnečný závisí, působí též na ažio. Nesmíme tu mysliti pouze na poměr ceny vývozu a přívozu; tak budou na př. též velmi závažny poměry z trvalého zadlužení v cizině plynoucí, neboť čím většími obnosy drahého kovu na splátky neb na zúročení

cizíně jsme povinováni, tím podstatnějším činitelem směnečného kursu obnosy tyto budou, když termíny splatnosti jejich nadejdou. Právě v Rakousku, jehož státní obligace, akcie a priority drah a pod. úpisy tak přehojně v rukou cizinců jsou (hlavně Němců, Francouzů, Angličanů), jest okolnost tato, podobně jako ve všech státech, mezinárodně zadlužených, trvalým elementem pro směnečný kurs »nepříznivý« t. j. kurs nad pari; arcíř mohou činitelé jiní, na př. přebytek ceny vývozu nad cenu přívozu zboží, účinků jeho vyvážit.

Kromě poptávky tuto vylíčené, která v závazcích mezinárodních svou příčinu má a která ke skutečným koupím a zásilkám se strany dlužníků ciziny jen tehdy vede, když nelze účelu výhodněji vyhověti koupí směnek zahraničních, jsou ještě v poměrech domácích samých rozmanité zdroje poptávky. Tak zejména četné závazky domácích dlužníků, kteří i domácím věřitelům výslovně splacení neb úroky v drahém kovu zaručili, jak zejména stát činívá z mnohých příčin, zvláště když při vypsání půjček na cizinu více méně reflektuje; podobně a z důvodů týchž činívají dráhy železné, plavební společnosti a m. j. V dobách splatnosti úroků, dividend neb splátek nastane z jich strany poptávka po drahém kovu a bývá živlem pro stoupaní ažia. Valná část domácích věřitelů spokojí se arcíř obyčejně se zaplacením v penězích papírových dle kursu stříbra, t. j. dle současného stavu ažia.

Konečně sluší ještě uvéstí co třetí pramen poptávky po drahém kovu účinkující na ažio, domácí průmysl, hlavně umělecký, pokud mu drahé kovy za surovinu slouží. —

Patrně vyvine se však ažio různě podle toho, stojí-li proti poptávce více nebo méně ochotná, více neb méně vydatná nabídka drahého kovu. Každé zvýšení nabídky za nezměněné jinak poptávky způsobí klesnutí ažia. Takové zvýšení může nastati, když spekulanti svoje zásoby na trh přinesou, když mince, které při zavedení měny papírové do úkrytů zmizely, úkryty opustí; když věřitelé státu neb akcionáři železniční drahý kov na úroky a dividendy obdrženy opět na trh přinesou atd.

Zvláště však závažné budou poměry produkce drahého kovu a opatření v příčině mincovnictví. Silné přírůstky produkce za nezměněné neb dokonce ubývající poptávky způsobí jisté klesnutí ceny dotyčného drahokovu i klesnutí ažia. Jest při tom dosti lhostejno, jsou-li to přírůstky domácí neb přírůstky cizí produkce, neboť při nynější organizaci dopravy a při snadné dopravitelnosti drahých kovů samých vyrovnají se nestejnosti v místním rozdělení drahých kovů i místní rozdíly cen rychle a dokonale. Právě naše doba má skvělý toho příklad na stříbru. Nabídky jeho přibýlo jednak stoupaním výroby zvláště v Americe severní (v Kalifornii a Nevadě), jednak při-

vedením na trh velkých obnosů stříbra, které staly se nepotřebnými k účelům mincovním ve státech od stříbrné ke zlaté měně přecházejících (Německo, státní skandinávští). Poptávky ale současně ubylo a to jednak právě pro přechod těch kterých států ke měně zlaté, pak pro obmezení ražení mincí stříbrných, kteréž zavedli státní t. zv. latinské konvence mincovní (Francie, Belgie, Švýcarsko, Itálie), aby — majíce t. zv. měnu dvojitou — zaplavení nebyli stříbrem v ceně klesajícím, konečně pro zaražení odtoku stříbra z Evropy do Orientu, hlavně do Indie Východní, která dosud byla vždy velmi vydatnou a pravidelnou jeho odběratelkou, chodiloť tam stříbro za zboží. Nyní však jednak zadlužila se Indie v Evropě (v Anglii), jednak více zboží evropského nežli dříve spotřebuje, takže valnou část svého zboží úroky svého dluhu a cenu zboží přivezeného platí a tudíž méně drahého kovu dostává, nežli prvé, což nejlépe pozoruje se na kursech směnek indických v Londýně. —

Všecky uvedené okolnosti způsobily klesnutí ceny stříbra tak rychlé, značné a universální, jakého nebylo, pokud vůbec paměť lidská sahá.

Cena 1 unce mincovního stříbra klesla na trhu londýnském, jenž pro stříbro je nejdůležitějším a pro cenu jeho nejrozhodnějším trhem, od r. 1868 do první polovice 1876 z 60½ d. (pence) na 52½ d., klesla v roce tom přechodně až na 47½ (v srpnu), na to se opět něco povznesla a nyní mezi 52 a 53 d. se udržuje, což odpovídá poměru ceny stříbra k ceně zlata 1 : 18 až 1 : 17½. Žádné faktum o sobě nevysvětluje celkové klesání ažia našeho v posledních právě letech v té míře, jako obecné klesání ceny stříbra samého. Nabídka stříbra byla zejména z Německa do zemí, které by ještě mohly k mincovním účelům stříbra užití, tedy do Rakouska a Ruska velmi značná. Tehdáž právě počali ozývati se hlasové, aby uchopilo se Rakousko příležitosti vhodné k upravení valuty své odstraněním nesměnitelných peněz papírových a zavedením normálního stavu na základě měny stříbrné, hlavním pak důvodem pro stříbro byla jim levnost jeho. Zдали a pokud hlasové oni byli oprávněni, nespadá v obor těchto úvah našich.

V úzkém souvisu s vylíčenými právě poměry bude i jiný moment ještě pro ažio významný, totiž spekulace. Budouť všichni, kdo zásoby drahého kovu chovají, obchod v něm vedouce, hleděti, aby přímo na klesání neb stoupaní ažia působili, podle toho, co právě záměrům jejich sloužití bude. Zadržováním zásob, zatajováním konjunktur, ano i umělými machinacemi všelikého druhu budou snažiti se, aby na cenu drahého kovu a na výši ažia působili. Hlavním ale úkolem spekulace bude, jako všude jinde, i zde snaha o seznávání konjunktur, o předběžné vyzpytování všech okolností, které změny v nabídce neb poptávce vyvolati mohou, a využitkování vě-

domosti o nich v míře co nejširší. — Zbývá nám, než k jistým všeobecným úsudkům dospějeme a než několik slov na vysvětlenou povíme o konkrétním případě, který k této úvaze naší podnětu zaval, abychom zmínili se ještě stručně, zdali a pokud i jisté momenty »důvěry« v poměry vydavatele peněz papírových na vznik a změny ažia působí.

IV.

Činili jsme rozdíl mezi vlastním klesnutím ceny peněz papírových a mezi ažiem, vysvětlujice, kterak ažio buď ze skutečného klesnutí ceny peněz papírových nebo jen z jistých, od změn v ceně peněz papírových neodvislých poměrů poptávky a nabídky drahého kovu pochází. I bylo snad z toho, co řečeno, patrné, jak velký jest blud, souditi z každé změny ažia hned také na změnu v ceně peněz papírových samých. Že se velmi často tak soudívá, zavinila mezi jiným i theorie, kteráž příčinu klesání ceny peněz papírových i stoupání ažia, namnoze obě prostě stotožňujíc, spatřovala ve »vadném úvěru vydavatele«. Mnoho jest na tomto mínění nejasného a nepřesného. Že ono tak snadno půdy nabylo, vysvětluje se již z okolností, že se lehko přehlédnou a více méně v skutku přehlížívají znamenité rozdíly v právní i hospodářské povaze obyčejné směnitelné bankovky, ať již při tom za »zákonné platidlo« je uznána (jako v Anglii, Německu a j.) neb ne, od nesměnitelných nuceným oběhem opatřených státovek a bankovek; k tomu přistupuje zkušenost, že nesměnitelné peníze papírové s nuceným oběhem z pravidla vydávány bývají v dobách tísní finančních zejména za příčinou válek, že konečně zhusta změny ažia současně s důležitými politickými událostmi nastávají, ku př. stoupání jeho v čas válek, kde úvěr každého státu trpívá. A tu leží pro pozorování povšechnější úsudky podobné na snadě.

Přede vším není nikterak nesnadno uvéstí příkladů, jak současně s citelným klesáním kursu rozmanitých dluhopisů státních, kteréž ze změn v obecné míře úrokové vysvětliti se nedalo a tudíž v skutku o ochabnutí úvěru státního svědčilo, nenastalo stoupání ažia, jak by se očekávati dalo, nýbrž naopak klesání jeho. Doklad nám podává právě nynější doba, klesání kursů naší renty děje se současně s klesáním ažia. Rovněž jest pravda, že největší zvýšení ažia v dobách válečných nenastává vždy v čase trapné nejistoty, nýbrž teprve po uzavření míru, když již poměry se opět konsolidovati počínají, jako bylo u nás po roce 1859 a 1866. A pak ten »vydávatele!

U nás na př. máme vydavatele dva: národní banku, nyní aspoň celkem

dobře situovaný soukromý ústav, který, jak výše již uvedeno, lze od několika let zcela dobře pokládati za solventní, tak že by pro případ liquidace nejvyš akcionářům banky hroziti mohla pohroma následkem známého 80ti-millionového dluhu; a pak tu je stát s chronickým deficitem ve svém hospodářství, s rostoucím dluhem stálým a s půl čtvrtým stem mil. zlatých státovek. Zdaliž ale kdo z nás se pamatuje, že by někdy disažio bankovek od disažia státovek se bylo odchytilo jen o maličkost? Z takových a podobných úvah plyne, že se učení o »vadném úvěru vydavatele« jakožto příčině ažia a klesnutí hodnoty peněz papírových musí bráti velmi opatrně. — Kde se opravdu jedná o nějakého dlužníka k zaplacení jisté sumy zavázaného, tam ovšem bude rozhodným stupeň důvěry naší v okolnost, zdali on opravdu chce, zdali bude moci, neb po případě, kdyby moha nechtěl, zdali bude soudně přinucen, aby musel závazku svému dostáti; v té míře, v jaké o některé z uvedených okolností bude pochybnosti, v té míře bude úvěr jeho »vadným«. Avšak o něčem takovém při nesměnitelných penězích papírových nemůže býti přece ani řeči. U nich výplata drahého kovu buď vůbec od prvopočátku ani slíbena nebývá, jako na př. u naší státovky, anebo aspoň více méně na neurčito suspendována. Stanovisko příjemce a vlastníka jich naproti vydavatelovi není nijak stanovisko obyčejného věřitele k dlužníkovi, úvahy jeho, když přijímá nesměnitelnou bankovku nebo státovku s oběhem nuceným, musí býti jiného způsobu, než úvahy obyčejného věřitele, a pakli o jakémś důvěřování neb nedůvěřování jeho řeč býti může, bude předmět a základ jeho zcela jiný. Musíme tu dobře rozlišovati mezi případy, ve kterých přijetí nesměnitelné bankovky neb státovky jakožto »zákonného platidla« je přikázáno, a případy, ve kterých ne. Když dostávám je, nemaje zaplacení v drahém kovu výslovně vyhrazené, na zaplacení pohledávky od některého soukromého dlužníka svého, tu je jakéhokoliv způsobu důvěra neb nedůvěra moje úplně irrelevantní, zde váže mne právní předpis k přijetí jich za obnos, na který znějí. Jinak ovšem nabízejí-li se mně nesměnitelné peníze papírové v případech, kde právní předpis k přijetí mne neváže, tedy na př. v případě prodeje za hotové. Faktická obecná nemožnost obdržeti čeho jiného přiměje mne asi i zde k přijetí, leč v jaké ceně přijmu, závisí od uvážení mého a bude tu na stupni důvěry mé mnoho záležitosti. A co bude předmětem mého uvážování, v jakém ohledu mohou pochybnosti mi vzejíti a vzbuditi nedůvěru? Přihlédneme-li k povaze nesměnitelných peněz papírových s nuceným oběhem, zde dostatečně vyložené, shledáme, že v té příčině může to vlastně

býti jenom bud: 1. pochybnost, že zákonný předpis přijímání jich jakožto zákonné platidlo stanovící v plné platnosti se neudrží, nebo 2. obava, že překročí emise jejich míru, která skutečně potřebě měnidel a platidel v zemi odpovídá, tedy obava před převýdajem neb kde již nastal převýdaj, obava před dalším zvýšením neb aspoň dlouhým trváním jeho se všemi známými neblahými účinky. Co se prvního případu týče, budou na př. všechny události, jimiž existence státu samého v nebezpečí přichází, v příčině druhé všechny, jež ke zvýšení emisí neb aspoň prodloužení stavu převýdaje podnětu dáti mohou, příčinou nedůvěrování, které v ceně papírových peněz a v disažiu jejich výrazu dojíti může. Mezi oběma případy panuje potud i jistá souvislost, pokud známo jest, kterak veliké převýdaje a s nimi spojené hluboké klesnutí ceny papírových peněz vedly na konec namnoze k t. zv. »zákonným devalvacím« peněz papírových, t. j. k zákonnému zmenšení dosavadní zákonné platnosti jejich na jistý zlomek obyčejně za účelem výměny jich za nové neb za drahý kov, jako se stalo v Rakousku v osudných letech 1811 a 1816.

Doby takových událostí, jež způsobem naznačeným nedůvěru moji v příčině peněz papírových vzbuditi mohou, budou arcit zároveň dobami »vadného úvěru« státu, tedy dobami, kde důvěra věřitelů jeho bude oslabena. Avšak lze toliko říci, že nedůvěra jejich a nedůvěra majitelů peněz papírových mají v událostech těch společný svůj kořen, bezprostředný předmět obou, t o, č e h o o n i s e o b á v a j í, je věc různá.

Ostatně i v takových kritických dobách, dobách válek, vnitřních nepokojů a neurovnaností, nerovnováhy finanční atd., budeme po případě i s to, abychom si leckterou změnu a ž i a o s o b ě vysvětlili jednoduše, aniž bychom hned příčinu její na straně peněz papírových samých hledali, totiž v tom, že snad hodnoty pozbývají neb nabývají; už ony příliš značné a časté změny a ž i a v časech takých nutkají, hledati vysvětlení jednoduššího. Bývají právě doby takové, zvláště doby válek, dobami obecné nejistoty hospodářské, váznoucího odbytu, pokleslého úvěru soukromého, nestálosti konjunktur atd. Tehdá pak kyne obyčejně hojná žeň spekulaci těžící nejlépe z nejistoty konjunktur; kromě důtklivější poptávky po zahraničných směnkách vzchází pravidelně se strany obchodnictva i zvýšená poptávka po drahém kovu samém k utvoření rezerv pro nepředvídané případy; poptávka jejich stýká se snadno s poptávkou, jež od vlád samých vychází; naproti tomu nabídka právě bývá zdržlivější, a spekulaci, zvláště à la hausse, otevírá se nejširší působíště. Jelikož vedením války samé z pravidla i mnoho drahého kovu se absorbuje a v místech, ve kterých na poptávku čekaje bývá soustředěn, zásoby jeho zřídnou, dá se tím vysvětliti velké

zvýšení a ž i a tu i onde teprv po ukončení válek nastavší. To jsou pokusy o vysvětlení jednodušší.

*

Ze všeho jde, že stav a ž i a v každém konkrétním momentu jest neb aspoň může býti výslednicí rozmanitých ž i v l ů tu se podporujících, tu zas navzájem se rušících, že tudíž k vysvětlení konkrétního stavu jeho nedostačí jisté všeobecné pravidlo neb heslo, nýbrž že v každém případě vyžaduje ono vyšetření veškerého stavu věci. Ne vždy jest ovšem dokonalé vyšetření takové možné. Jestliže tedy na základě toho, co v úvahách předchozích s možnou stručností pověděti jsme se snažili, učiníme si otázku po příčinách nynějšího klesnutí a ž i a stříbra u nás, jež mezi časem takové dostouplo míry, že nápis článků našich bez mála stal se anachronismem, bude odpověď na ni následující: Že příčinou jeho není nějaké zvýšení důvěry v poměry státu rakouského, aniž nějaké zlepšení úvěru, dokázati nebude nesnadno poukázáním na klesající kurs rakouského státního dluhu. Příčina neb příčiny budou tedy jinde. Uvážíme především, že nemáme před sebou nějaké náhlé, nesprostředkované klesnutí a ž i a stříbra, tak že správně lze jen mluvit o postupném k l e s á n í jeho; a tu není pochyby, že souvisí ono s velkým klesnutím ceny stříbra vůbec, o kterém dříve jsme se zmínili; o stříbro není prozatím zle, ono si hledá důtklivě všude cestu tam, kde odbytu očekávati může. K tomu přistupuje, že naše obchodní bilance mezinárodní vykazuje nyní již třetí rok přebytek vývozu, a že i následkem půjček, kterých k účelům válečným konáme a na kterých i cizina se účastní, dostalo se nám na ten čas nového elementu pro »příznivou« mezinárodní bilanci platební, což může každý zcela snadno z nynějšího stavu kursů směnečných poznati. Zdá se nad to, že ke zmenšení poptávky po stříbře u nás přispívá valně okolnost, že běžné závazky obchodní z obchodu zahraničního, tedy z přívozu zboží, jsou z převážné části závazky na zlato znějící, čímž bezprostředné poptávky po stříbře pro účely mezinárodní bilance platební ubylo.

V příčině nabídky pak, je opět zkušeností zjištěno, že čím úže a ž i o s p a r i se sblíží a přesvědčení o bezúčelnosti »uschovávání« p ů d y n a b ý v á, tím více opouštějí mince dosud uschovávané úkryty svoje a mnohice nabídku aspoň k udržení nízkého a ž i a resp. pari přispívají, dokud nový moment se nedostaví, jenž působením citelné změny v poměru nabídky a poptávky opětně pošinutí a ž i a do výše vyvolává, čehož i my za jisté zase dříve či později se dočkáme, neboť na upravení valuty naší a tudíž trvalé odstranění a ž i a není prozatím naděje.

O nápravě naší měny.*)

I.

V posledních měsících odbyvali finanční ministři obou polovicí říše naši časté porady a světu se netajilo, že tyto porady věnovány byly přípravám k novému upravení měny. Důvěrník obou vlád, vybraný z kruhů vídeňské haute finance, byl v únoru vyslán do Londýna, aby ve středišti světového trhu peněžního půdu prozkoumal a snad i připravil pro nastávající naši poptávku po zlatě. V měsíci březnu sestoupili se ve Vídni a v Pešti komise znalecké, aby zodpověděly jistý počet předložených jim základních otázek v příčině žádoucí úpravy naší peněžní soustavy. Svoláním těchto komisí, jichž výsledky bude nám se dále ještě podrobně zabývat, vyhovělo se čl. XII. rakousko-uherské celní a obchodní smlouvy, jenž svolání komise takové výslovně nařídil jako přípravný krok k nápravě měny. Právě v této chvíli — uprostřed dubna — přinášejí noviny zvěst, že oba finanční ministři se dohodli již o všech podrobnostech příslušných předloh.

Již tedy není pochyby, že v otázce nápravy měnové, projednávané takměř po dvě desetiletí veřejným tiskem a odborným písemnictvím, nadchází nám doba skutků a že zákonodárné sbory naše snad v nejbližší době rozhodnou vahou svých hlasů o věci, která více a bezprostředněji než mnohé jiné dotýká se hmotných důležitostí všeho obyvatelstva, chudých i bohatých, kupcův i prodavačův, zaměstnatelův i dělníkův, dlužníkův i věřitelův, zkrátka každého, kdo má jen za píd vlastní samostatné hospodářské existence, anebo kdo svým bytem hmotným závisí na někom jiném.

Není tudíž divu, že obrací se napjatá pozornost obecnstva k otázce té, k veřejným o ní úvahám i ke zprávám, jež o záměrech vládních proskakují. Nelze zapřít, že úsudky obecnstva, a to i v těch třídách jeho, jež se počítají k osvětenějším, kaleny jsou namnoze nedostatečnou známostí základních pojmů. To nebudiž pokládáno za výtku. Pro velikou, ba převelikou většinu lidí, kteří denně peníze přijímají a vydávají, zahalen jest pojem peněz v jistý přímo mystický taj. Souvisí to dojísta z části i s nedostatky našeho obecného školského vychování, které ve množství předmětů často praktickým životním potřebám cizejších nenalezlo dosti místa pro jasný a jednoduchý výklad věci, jež jest tak důležitým činitelem všeho našeho společenského života, že by tento bez ní ani den nemohl obstáti v klidném nerušeném běhu.

Není to zajisté přepjaté, přirovnávali se někdy v populárních výkladech národohospodářských vynález peněz (ač možno-li tu o »vynálezu« mluvití) — co do významu a důležitosti — vynálezu písma. Než příčina panující nejasnosti názorů nespočívá pouze v nedostatečích obecného vyučování. Kolik tisíc lidí na př., kteří stále nosí v tobolce své nějakou státovku neb bankovku, zná dostatečně rozdíl jich obou, ač by si známost jeho snadno a bez obtíží mohli opatřiti? Popouzejit právě zvědavost naši zjevy kromobyčejné a nápadnější vždycky více nežli něco, v čehož pohodlné každodenní užívání zavádí nás již od dětských let stálý střízlivý obyčej. Jest sice pravda, že mezi otázkami, jež týkají se peněz a měny, jsou mnohé dosti subtilné a záhadnější, předpokládající podrobné studium a značnější míru odbornického rozhledu. Ale základní pojmy nejsou tak nnesnadné, jak se často myslívá.

Proto pokládáme za potřebí, abychom nejprve uvedli čtenáře v nezbytné ty základní pojmy, bychom pak tím snáze mohli vysvětliti, oč běží při naší nápravě měny, proč jest nutna a zdali způsob její zamýšlený jest vhodný.

Běžný způsob mluvení užívá slova »peníze« pro dvojí skupinu předmětů, na první pohled ve mnohém směru rozdílných, pomocí kterých odhadujeme cenu rozličných statků, kupujeme zboží, vyplácíme neb dostáváme mzdu, střídáme své úspory. Jsou to jednak vlastní peníze v pravém původním a nejstarším slova toho smyslu, totiž peníze kovové, jednak jisté úpisy, které nám nyní pro podobné účely obecně slouží a kterým říkáme peníze papírové — bankovky neb státovky.

Že byly doby, kde lidé žádných takových peněz, ani peněz způsobu prve dotčeného neměli a neznali, jest na bíledni. Nebyloť jich vůbec potřebí, dokud na prvních stupních vývoje každá domácnost, co sama potřebovala, v neustálém trudném zápasu s přírodou výrobou vlastní si opatrovala.

A když se s t. zv. dělbou lidských zaměstnání dostaví první počátky vzájemných výměn, mají ony ráz pouhé směny naturální, při níž za předmět mně k vlastní spotřebě žádoucí dávám jiný mně nepotřebný, hledaný právě od druhé strany k vlastní její spotřebě. Ale že bývá velmi nnesnadno nalézt toho, kdo zrovna potřebuje, co já nabízím, a podává zároveň, čeho mně se nedostává: tedy stane se přirozeně, že jako prodavač věci, již sám užiti nezamýšlím, vyměním si po případě i takovou, již mně sice rovněž k osobním mým účelům bezprostředně není potřebí, o níž ale vím, že jest zhusta hledána a že tedy snadno najde odběratele. Ta věc stane se tedy prostředkovatelem výměn — měnidlem, a za takové původně nesloužily kovy drahé, nýbrž jiné předměty, jako na př. ve značné části nynějšího Ruska

*) »Osvěta« 1892, čís. 5 a 6, str. 466—480 a 536—554.

ještě v sedmnáctém věku jisté druhy koží zvířecích, ve starověku mnohých národů evropských skot neb brav, ve vnitřní Arabii až do našich časů datle atd. To jsou prvotní druhy peněz. Za ně se kupuje a prodává, v nich se odhadují ceny, vyměřují soudní pokuty a válečné tributy atd. Drahé kovy stávají se statkem peněžním teprve, když směny se rozhojní a zároveň přes širší území se rozpínají, tak že původní ony statky peněžní pro mnohou nepohodlnost více nedostačují a pro svou jen místní oblíbenost nevyhovují potřebám obchodu přes větší prostranství rozvinutého. Zlato a stříbro hodily se k službám peněžním více nežli jejich předchůdcové a zahostily se v nich trvale pro mnohé vynikající vlastnosti, mezi nimiž v popředí stojí dvě: že totiž obsahují v malém objemu velikou hodnotu a že cena jejich jest poměrně stálejší nežli všelikých jiných statků, jež by se snad z té či oné stránky také k účelu tomu hodily. Vlastnost prve řečenou má sice zlato měrou mnohem větší, bylať na př. v našem století až do prvníh let sedmdesátých libra zlata ryzího průměrem patnáct a půlkrát dražší nežli libra stříbra; ale právě proto nebylo zlato pohodlným pro malé platy a tedy i pro země, kde tyto mají převahu. Druhá z vlastností řečených osvědčila se za to, jak uvidíme, u zlata průběhem posledních věků měrou značnější, ano v posledních dvaceti letech stříbro jí nápadně pozbylo.

Nejstarší způsob užívání zlata a stříbra k účelům peněžním záležel v tom, že se při koupích a platech vážilo. Jest patrno, že tento způsob dělal mnoho nesnází a proto ustoupil dávno jinému, tomu, jež i my známe: veřejná moc ujímá se užívání drahých kovů pro službu peněžní, uvádějíc je v oběh v kusech určité váhy, pro službu tu zvláště upravených a co do obsahu veřejně pověřených. To jest úkol, jež koná stát, když upravuje s o u s t a v u m i n c o v n í a dle ní peníze razí. V čem záleží tedy tento úkol podrobněji? Stát především vybírá si kov, z něhož peníze razí; ustanovuje, v jakých kusech jej přivede do oběhu, aby byly pohodlny a zručny pro užívání v obchodu obecném; dává předpisy a pečuje o dohled, aby mince jednotlivé skutečně měly ustanovený obsah drahého kovu a vůbec váhu předepsanou, i považuje to na každé minci zvláštními znaky. Čím přesněji si vede, tím více zbavuje lidi péče, jež by jim vzešla ze zkoumání váhy a ryzosti, v každém případě obtížného, největší části prostě nemožného. Dále jeho působnost v tomto směru nejde, především zhola není v jeho moci, aby lecjakému plíšku necennému příkazem svým libovolnou hodnotu dal. Slova: zlatý, frank, dollar, marka atd. značí tedy prostě určité váhy drahého kovu pro peněžní služby zvláště upravené a v tom směru od státní moci veřejně pověřené. Z nepochopení této základní pravdy, ba často pouze z vědomého jejího porušování z pohnutek zjištných vzešly ve stoletích dřívějších veliké

nesnáze a obecné újmy hospodářské, pro které ani historie mincovní vlasti naší ve věcích minulých pohříchu není bez dokladů. My arci zde budeme míti na zřeteli jen nynější, v té příčině již spořádané poměry států vzdělaných.

Upravením soustavy mincovní není úkol veřejné moci vyčerpán. Soudce má odhadnouti pro jakýkoliv účel cenu nějakého předmětu; má odhadnouti škodu učiněnou a uložiti škůdci náhradu; dlužník má platiti dluh, o němž nemohl nebo opomenul se smluviti, v jakých penězích má býti zapraven. Pro takové a podobné případy třeba jest právních předpisů ustanovujících, v jakých penězích soudce odhad provésti má, škůdce škodu nahraditi, dlužník závazek splatiti atd. Ty peníze jsou pak m ě n o u v příslušném státě, a protože ony především státem samým bývají v oběh přivedeny, stávají se zároveň z pouhé faktické nezbytnosti druhem peněz buď výhradním nebo převládajícím i pro ty všechny způsoby užívání, jež právní předpis neovládá, ani často ovládati by nemohl, tak zejména pro běžné koupě za hotové, placení mzdy a j. p. Bez ustanovení měny nebylo by ve velikých oborech majetkových jednání lidských potřebné jistoty, bylo by plno sporův a neshod.

Abychom tyto otázky lépe pochopili na praktickém případě, objasníme je na nynějších poměrech rakouských, ponechávajíce arci zatím stranou naše t. zv. peníze papírové.

Každý ví, že máme v říši rakousko-uherské v oběhu mince druhů rozličných. Razilyť se a z části dosud razí 1. ze stříbra: dvouzlatník, zlatý, čtvrtzlatník, dvacetník a desítník, však z oběhu nám dosud nevymizely ani t. zv. spolkové toлары (rovné 1½ zlatého čili bývalému severoněmeckému tolaru) a dvoutolary, konečně razí se u nás dosud i t. zv. levantinské (Marie-Tereziánské) toлары; 2. ze zlata: t. zv. dukáty mincovní a podle zákona z 9. března 1870 zlaté mince rovnající se obsahem svým francouzským mincím dvacetifrankovým a desítifrankovým, jež svého času zavedeny byly v oběh pode jménem t. zv. dukátů osmí a čtyřzlatových; 3. konečně z mědi: kusy po čtyřech krejčářích, po jednom a po půl krejčaru.

Abychom o povaze rozdílných těch mincí nabyli jasněho ponětí, třeba jest předem rozdělití je v určité skupiny, a to ve dvojím směru. Budeme totiž lišiti mince měnové a mince pouze obchodní, mezi měnovými mince kurantní či plné a mince t. zv. drobné.

Povahu m ě n y u nás mají, jsou tedy našimi měnovými penězi z mincí uvedených výše pod čís. 1. podle císařského patentu ze dne 27. dubna 1858 pouze dvouzlatníky, zlaté a čtvrtzlatníky, konečně pak spolkové toлары a

dvojtolarů;¹⁾ v té funkci druží se k nim dvacetníky a desetníky, a pak měděné peníze uvedené pod čís. 3.

Základní mincí měnovou jest stříbrný zlatník, jenž zaveden byl na základě rakousko-německé smlouvy ze dne 24. ledna 1857 patentem císařským z 19. září 1857. Dle řečeného patentu raženo bylo z celní libry stříbra 45 kusů mincí nazvaných zlatý, tak že obsahuje mince taková 11·111 gramů ryzího stříbra (váha čistá) a s přísadou mědi t. zv. legováním, jež dává se mincím za příčinou větší trvalosti proti opotřebení — váží 12·345 gramů (váha hrubá). Na podobném základě raženy jsou dvojjzlatníky (22½ na cel. libru ryzího stříbra), spolkové tolary (30 na cel. libru stříbra ryzího) a čtvrtzlatníky (225 z cel. lib. ryz. stř.), jen přísada je u těchto jiná.

Mincí právě řečených raženo bylo v celém mocnářství od r. 1858 do 1891, a to: stříbrných zlatníků 377,816.053, dvojjzlatníků 3,710.290 kusů, čtvrtzlatníků 174,043.999 kusů, spolkových tolarů 31,228.625 kusův a zcela nepatrné množství dvojtolarů. Nezůstalo ovšem všecko toto množství v oběhu, naopak bylo stenčeno valně zahraničním obchodem a účinkem t. zv. papírové měny, o němž ještě dále bude řeč.

Všecky mince právě řečené jsou plné č. kurantní,²⁾ t. j. ony obsahují tolik stříbra, na kolik znějí. Náš zlatník stříbrný praví o sobě, že jest pětáctičetinou celní libry ryzího stříbra, a jest vskutku; náš čtvrtzlatník praví, že jest jeho čtvrtinou, a nelže.³⁾ Ale docela jinak má se to s dvacetníkem a desetníkem. Kdežto ve 4 × 45 kusech čtvrtzlatníků v skutku jest obsazena celní libra stříbra, nedobudu jí ze 5 × 45 dvacetníků, nebo 10 × 45 desetníků; musil bych vzít za 75 zlatých dvacetníků nebo dokonce za 87½ zl. desetníků, abych dostal z nich celní libru ryzího stříbra. Ony neobsahují tolik stříbra, za mnoholi se vydávají — jsou mincí drobnou na rozdíl

¹⁾ Tyto, pokud jsou cizozemského rázu, byly výnosem fin. minist. ze dne 23. dubna 1877 vlastností měnové u nás zbaveny, když byly následkem nového upravení měny v Německu i tam z oběhu vzaty.

²⁾ Věc tuto zvláště zde vykládáme pro všecky, kterým třeba bude pochopiti, co se rozumí otázkou, danou již znalecké komisi měnové v březnu t. r. a mnoho veřejně projednávanou, má-li totiž v oběhu zachována býti i po zásadním přijetí zlaté měny určitá část kurantních mincí stříbrných. Slovu Silber-Courant v dotazníku ministerském se u nás namnoze nedobře porozumělo, jak svědčí překlad jeho v některých novinách.

³⁾ Pouze pro technickou nemožnost úplné přesnosti připouští se t. zv. zákonná odchylka (remedium) od čisté a hrubé váhy, jež činí na př. při zlatnících 3 promille při čisté a 4 promille při hrubé váze. O tolik pouze smí býti méně neb více, jinak mince nevydá se v oběh. Zcela mylný jest názor v obecnstvu ještě rozšířený, který směšuje toto remedium s t. zv. ražebným, pojímaje věc tak, jako by stát za příčinou útrat ražebných něco z obsahu drahého kovu v minci strhoval, vydávaje tedy na př. zlatník za $\frac{1}{45}$ cel. lib. ryz. stříbra v skutku dával stříbra méně. Tomu, pokud o mince kurantní běží, naprosto není tak. Dám-li si mince raziti, platím poplatek za to upravený nyní výn. fin. min. z 1. listopadu 1875.

od plné či kurantní. Čím menší jest mince, tím větší poměrně náklad ražební, tím menší také ochota soukromníků dáti si takové raziti na vlastní účet. Pripadl by tedy tento poměrně větší náklad ražení bez toho, jen státu, jenž by řečené mince do oběhu přivésti musel, a protože by mohly jako plné mince býti vyváženy, roztavovány atd., nesl by stát náklad ten i vícenásobně, po každé totiž, kdykoliv by nucen byl za příčinou nouze o ty právě mince nastalé nově je raziti. Proto stát ražení takových mincí běže na sebe výhradně, ale náklady ražebné si hradí tím, že dává mincím těm kovu méně, nežli nač znějí, za to však se drobné kontingentují, t. j. razí se jenom určitou sumou. Z povahy drobných právě vylíčené vyplývá, že odchylka skutečného obsahu kovového proti representovanému neměla by jíti dále, nežli co právě činí náklady ražební. Nicméně mohou nastati případy, kdy je odůvodněna odchylka větší, jako právě jest u našich stříbrných drobných nynějších, jež v oběh byly uvedeny v čase panujícího vysokého ažia. Za to není podstatným znakem drobných značkové legování. Ono vyplývá někdy z ohledů na pohodlnost, ale jsou i případy, že drobné legují se méně nežli mince kurantní. Tak na př. stříbrné drobné anglické jsou legovány tak, že v 1000 částí obsahují 75 částí mědi, kdežto zlaté kurantní mince anglické v 1000 částí mají 83⅓ mědi.

V každém státě najdeme mince znějící zpravidla na menší části, nežli nejnižší mince kurantní,⁴⁾ a obsahující drahého kovu méně, nežli dle zákona představují; všude jsou též jisté z kovu nedrahého (mědi, niklu a pod.), jehož rovněž obsahují méně, nežli by bylo přiměřeno té části drahého kovu, kterou dle zákona representují. Neodporuje to pravidlu, že stát svým příkazem nemůže minci nějaké dáti libovolnou hodnotu. Vydávajíc se mince takové zřejmě pouze jako mince representující, razí se jen množstvím nutným pro potřebu malých platů, obyčejně nyní zákonem samým přesně výtčeným, a povinnost bráti je, pokud zákon v mezích ustanovení měnových jednotlivce ku přijímání jistých druhů peněz vůbec víže, obmezena jest na určité menší sumy. Tak na př. zákon z 1. června 1868, jímž zavedeny byly naše nynější dvacetníky a desetníky, dovolil vydati jich v Předlitavsku jen za 8,400.000 zl., kdežto příslušný zákon uherský o společnou úmluvu se opírající ustanovil pro království uherské sumu tu na 3,600.000 zl. Podobným způsobem bylo některými zákony kontingentováno i ražení drobných mincí měděných. V soukromém obchodě není nikdo vázán přijímati stříbrných drobných více než za dva zlaté, měděných ne více než za padesát krejcarů.

⁴⁾ Bez výjimky to neplatí. Tak na př. německý zlatý pětimark je mincí kurantní, stříbrný pětifrank drobnou.

Charakteru měnových mincí naprosto však nemají naše výše vzpomenuté levantinské tolary — jež razí se především pro potřeby obchodu našeho v zemích východních, kde ony se těší značné oblibě — a všechny naše zlaté mince. Z těchto razí se naše mincovní dukáty tak, že obsahují po 3·487 gramů ryzího zlata velmi slabě legovaného (v poměru 71:1), tak že jen ty, jež jsou raženy téhož roku nebo předešlého, kupují se na burse v kusech, kdežto starší pouze dle váhy; když tedy tisíc kusů neváží plných 3487 gramů, musí se schodek zvláště nahraditi. Naše t. zv. osmizlatové a čtyřzlatové dukáty, jak již dotčeno, rovnají se obsahem zlata dvacetifranku a desetifranku a jsou, jako tyto, legovány poměrem 9:1. Všecky tyto zlaté mince raženy byly především pro potřeby obchodu, hlavně zahraničního, jsou pouhé m i n c e o b c h o d n í a jejich cena jest měnivá, jak každý asi ví, kdo si jen poněkud všimá záznamů bursovních. Nabyly ovšem jistého většího významu i pro obchod domácí, a to ve dvojnásobném směru. Jednak byly v době, když cena stříbra na trhu světovém počala kolísati a zahraniční kapitalisty od našeho kapitálového trhu odvracet, v Rakousku i v Uhrách vydány některé státní dlužní úpisy (zlatá renta rakouská a uherská) a podobně i některé soukromé prioritní obligace několika málo železných drah, na valutu zlatou, t. j. i kapitál i úroky zní na t. zv. zlaté ve zlaté. A v těchže »zlatých ve zlaté« předepsáno jest také od 1. ledna roku 1879 placení cel, jež arci může se dítí též mincí stříbrnou, ale jenom dle určitého kursu, jež stanoví vláda každého měsíce dle průměrného kursu dvacetifranků na burse vídeňské za měsíc předešlý.

Běží nám tu o dvě otázky: proč mění se cena našich zlatých mincí na burse; a co jest vlastně náš dosavadní zlatý ve zlaté? To vede nás k jedné z otázek, které v nynějších problémech nápravy měnové mají váhu největší, k otázce t. zv. relace hodnoty obou drahých kovů, stříbra a zlata.

Stříbro a zlato tím, že obdrží podobu peněz, neztrácejí — alespoň ne úplně — povahy zboží. Dokud panuje volné ražení mincí kurantních, nemožno si ani prakticky mysliti, že by se cena mince odchýlila od ceny stejného množství drahého kovu neraženého o více než o náklady ražební, po případě dopravní. Odchylna větší láká k rozmnoženému ražení dotud, až se zase rozdíl ten dostatečně stlačí. Ježto pak zlato a stříbro neražené podobeny jsou jako každé jiné zboží změnám výrobního nákladu, nabídky a poptávky, a tudíž mění svou cenu, třeba poměrně méně nežli jiné statky, vyplývá z toho, že při volném ražení⁵⁾ hodnota mincí z každého z obou těchto kovů podrobena jest změnám, jež nastávají v hodnotě toho kterého kovu.

⁵⁾ Platí to arci jen s podmínkou volného ražení, jak ihned dále bude viděti na příkladě opačném z našich poměrů v době přítomné.

Historie ceny drahých kovů poučuje nás, že vzájemný poměr ceny zlata a stříbra nebýval, a jak přirozeno, ani nemohl býti vždy stejný. Ve stovetích dřívějších zlato v poměru ke stříbru bývalo lacinější nežli v našem, to jest bylo lze koupiti libru zlata za menší počet liber stříbra nežli za našich časů. Na počátku 19. století byl poměr hodnoty obou kovů asi 1:15½; za 15½ libry stříbra bylo tedy lze obdržeti libru zlata. Poměr ten po řadu desetiletí, až do počátku let sedmdesátých mnoho se nezměnil, neklesl za tu dobu nikdy pod 1:15, nevystoupil nikdy přes 1:16. Zásahu o tu poměrnou stálost jeho značnou zajisté měrou mělo trvání t. zv. dvojité měny ve Francii a později i v jiných státech spojených s ní v t. zv. latinskou jednotu peněžní, o čemž dále ještě bude řeč. Avšak za posledních dvaceti let nastal převrat tak veliký, že jej, hledíce k nynějšímu stavu věcí, můžeme směle nazvati katastrofou pro stříbro, o níž dnes nelze ani tušiti, zdali a kdy se podaří ji zase napravit. Cena stříbra za ustavičného arci kolísání klesá, jak viděti na příklad z toho, že unce stříbra mincovního na trhu londýnském, nejhlavnějším to a též pro poměry jiných zemí rozhodným, prodávala se ještě r. 1870 průměrem za 60⁹/₁₆ d., (d. = pence), což dá poměr hodnoty 1 unce ryzího stříbra k hodnotě 1 unce ryzího zlata 1:15·45, kdežto již průměrný záznam r. 1874 činí 58⁵/₁₆ d. (poměr 1:16·05), roku 1876 klesl průměrem na 52¼ d. (poměr 1:17·72), roku 1880 na 52¼ d. (poměr 1:18), roku 1888 činil již pouze 42⁷/₁₆ d. (poměr 1:22·07, a po malém zotavení roku 1890 a 1891, jež mělo svou příčinu v pokusech přivést stříbro k většímu významu v Unii severoamerické, spatřujeme počátkem našeho roku záznam londýnský zase na nízkém stupni r. 1888, ba v přítomné chvíli kolísá mezi 39—38 d., což dává poměr 1 : 24 až 1 : 25. To značí, že stříbro jest touto chvílí bez mála o 40% lacinější, nežli bylo před dvaceti lety.

Jest pochopitelné, že skutečnost právě řečená zračila se též u nás v bursovní ceně zlatých mincí domácích i cizozemských a stejně ovšem i v kursu cizozemských směnek na zlato znějících, prodávaných na burzách našich. Převdeme-li si totiž ceny bursovní těchto »valut« a »devis«, zaznamenané v penězích papírových, na stříbrnou minci, jež tehdy naproti papíru měla ažio, shledáme, že stoupala neb klesala cena jejich tou měrou, jakou klesala neb stoupala cena stříbra na trhu. Ale v obecném mínění utkvěla jaksi myšlenka, že dva a půl franku (neboli náš t. zv. zlatý ve zlaté) rovnají se našemu stříbrnému zlatému, což bylo správné jen, dokud trval poměr hodnoty stříbra a zlata 1:15½. Vycházejíc tedy od této domnělé, ba řekněme přímo, fingované rovnosti čili parity, navyklo sobě naše veřejné mínění nazývati to, oč cena dvacetifranků převyšovala 8 zl stř., a ž i e m z l a t a. Věcně jest to arci označení naprosto nesprávné — tak jako by ně-

kdo chtěl určitý stav ceny pšeničné označiti za normální a nazývati pak každou odchylku ažiem neb disaziem — avšak bylo dosti pohodlnou domácí formulí, vyjadřující změny v poměru hodnoty zlata a stříbra. Za to od r. 1879, kde nám ažio stříbra naproti papíru zmizelo, tak že nadále mezi stříbrným a papírovým zlatým nastala parita, nevyjadřuje se více v našich kursech valutových a devisových zároveň též poměr hodnoty zlata a stříbra, jak jest na trhu světovém. Nestoupát cena dvacetifranku na vídeňské burse tou měrou, jak bychom mohli očekávati dle klesající ceny stříbra neraženého. Tak na př. průměrný londýnský záznam stříbra roku 1888 byl 42·71 d., a podle toho bylo by očekávati, že bude třeba dáti za 250 franků (= 100 zl. ve zlatě) na burse vídeňské asi 144 zl., zatím byla skutečná jejich cena bursovní jen zl. 122·87. Docela jinak má se to s cenou rupií, východoindických mincí stříbrných; ona pohybuje se zcela rovnoběžně s cenou stříbra na trhu londýnském. Příčinu tohoto, jak ukážeme, pro nynější úpravu měny u nás velmi závažného fakta, sluší hledati v tom, že v Rakousko-Uhersku od počátku r. 1879 vláda zastavila všeliké ražení stříbrných mincí na účet soukromý, kdežto v Indii východní volné ražení rupií potrvalo.

Náš dosavadní tak zvaný zlatý ve zlatě — »Goldgulden« — utvořen tedy v době, kdy poměr hodnoty zlata a stříbra byl okolo 1:15½, kde tudíž v skutku 8 našich zlatníků stříbrných až na jisté malé odchylky bylo stejné hodnoty jako t. zv. osmizlatový dukát, jenž váží 6·45161 gramů, z čehož jest devět desetin ryzího zlata. Slovem »zlatý ve zlatě« v dosavadním smyslu vyrozumíváme tudíž osmou část dvacetifranku nebo čtvrtinu desítifranku, a ta tvoří jednotku, na kterou znějí vzpomenuť již zlaté renty a pak sazby celních tarifů. Jinak byly a jsou až po tu chvíli řečené zlaté mince pouhými mincemi obchodními, a dodejme ihned, že podle nynějšího stavu věcí, úkol našeho zlatého ve zlatě jest dovršen; příští naší jednotkou měnovou on nebude, ač před dvaceti lety nebyl utvořen bez podobného úmyslu.⁶⁾

Pominuli jsme ve výkladu svém dosavadním úplně zjevu, kterýž pro dějiny peněžních poměrů našich od roku 1848 byl charakteristickým — totiž našich t. zv. peněz papírových.

⁶⁾ Čl. XII. zákona ze dne 24. prosince 1867 byla totiž na základě první po vyrovnání rakousko-uherském ujednané úmluvy celní a obchodní jakožto příští měna naznačena měna zlatá, a maje to na mysli ustanovil ř. zákon z 9. března 1870, že až do zavedení této zlaté měny má býti zůstaveno volnému dohodnutí stran, v jaké hodnotě 8- a 4zlatové dukáty přijímati chtějí. Původ ustanovení dříve dotčené úmluvy sluší hledati v »preliminární smlouvě«, uzavřené v červnu r. 1867 mezi Rakouskem a Francií, kterouž zavázalo se Rakousko sblížit se na základě zlaté měny s francouzskou soustavou mincovní, takže by razilo 10- a 4zlatové zlaté mince rovné 25 resp. 10 frankům zlatým.

Máme u nás v oběhu dvojí jejich druh, bankovky a státovky⁷⁾. Právo vydávati bankovky má u nás výhradně jeden akciový ústav bankovní, banka rakousko-uherská (někdejší »priv. rak. banka národní«). Bankovka jest ve všech hospodářsky vyvinutých státech zeměkoule normálním článkem celé soustavy měnidel a platidel, ano má v ní svůj zvláštní úkol, své určité, nemálo důležité poslání. Aby tento svůj normální úkol mohla konati, třeba jest arci, aby vskutku banka ji vydávající, vázána byla vyplatiti za ni na předložení minci. Tak má se věc všude, kde poměry jsou zdravé. A tu pak také, předpokládajíc ostatní vhodné upravení, přichází národohospodářské poslání bankovky k plné platnosti. V čem záleží toto poslání? Každý z nás ví, že potřeba peněz v určité krajině, zemi, říši není stále stejná; jednou množí se obchody, přibývá platů, jednou obchody utuchují, obraty se menší, platů ubývá. Kdybychom zůstali odkázáni na pouhou cirkulaci kovovou, jejíž množství nemůže se rychle přizpůsobovati těmto měnivým stavům potřeby, měnila by se nám účinkem změn v potřebě i cena peněz, což by se neodvratně zračilo v častých změnách cen zboží, a byli bychom též vydáni častějším a prudším změnám úrokové míry a kritickým převratům, které s tím obojím nevyhnutelně jsou spojeny.

Toho nás dovede uchrániti jen zařízení, kterým aspoň v pravidelných stavech hospodářského života přivede se do obchodu větší počet platidel a měnidel, když jest jich více potřebí, a ten zase se ztenčí, když potřeba ochabne. Tomu právě slouží banky, nazvané cedulovými, k nimž náleží též banka rakousko-uherská. Ony uvádějí své bankovky do oběhu tím, že eskontují dobré směnky, v krátkých poměrně dobách splatné, anebo poskytují na nedlouhé lhůty zápůjčky na dobré cenné papíry. Když tedy za rostoucí potřeby bance více smének se předkládá k eskontu, přijde do oběhu více bankovek; když potřeba klesá, splácí se smének víc nežli se nově eskontuje, a tak se oběh bankovek jaksi sám sebou ztenčí. Proti všem spekulativním pokusům banky rozmnožiti oběh bankovek přes míru, jest účinnou brzdou povinnost její k výplatě bankovek hotovými z fondu, kterýž banka k tomu cíli pohotově chovati musí⁸⁾, a který jest zároveň přirozeným zdrojem, z něhož výměnou za bankovky přichází do oběhu mince, když jest potřebí kovové hotovosti.

⁷⁾ Bankovky obíhají na částky 1000, 100 a 10 zl.; státovky na částky 50, 5 a 1 zl.

⁸⁾ Rozumí se tudíž samo sebou, že bylo by proti povaze banky cedulové a v úplném odporu proti její vylíčené úloze, kdy by se od ní žádalo, aby plnou sumu bankovek vydaných měla vždy uhrazenou kovem. Ale také každé ustanovení, které na př. dovoluje vydati jen určitou sumu bankovek kovem neuhrazených, jest zásadně nesprávné, jako bylo zejména i naše (do r. 1887), dle něhož musila každá bankovka přes sumu 200 mil. zl. vydaná, uhrazena býti kovem. Připomenuto budíž ovšem, že ve výkladech těchto obmezujeme se jen na stránky nejcharakterističtější, nezbytné pro populární výklad otázek měnových, jež pokoušíme se podati.

Zcela jiné povahy jest státovka. I ona sice může zníti na výplatu drahým kovem, a pokud ve státech spořádaných v naší době s ní se setkáváme (v Unii severoamerické, Německu, Itálii), má vskutku tuto vlastnost. Ale původ a základ jejího vydávání a oběhu je jiný. Dá se charakterisovati snad dosti jasně takto: Stát jako hospodář má neustále platy konati rozličným osobám (úředníkům, vojákům, dodavatelům, věřitelům) a z druhé strany má stále proti rozličným osobám požadavky (daně, poplatky). Dává tedy prve řečeným po případu — v dobrých poměrech z ekonomie, ve zlých z nutnosti — místo hotových peněz poukázky, jež slibuje přijmouti zase místo hotových od těch, kteří jemu platem nějakým jsou povinni. Je-li tedy bankovka prostředkem oběžním, jež tvoří si obchod soukromohospodářský pro své měnící se potřeby, jest státovka oběžním prostředkem (měnidlem a platidlem) veřejného hospodářství vzhledem k oběma skupinám osob výše udaným. Chová-li stát pohotově nějakou zásobu mince k eventuální výplatě státovek, jest to moment důvěru posilující, ale vlastní »úhrada« státovek spočívá v tom, že stát má stále požadavky berničné. Jest na první pohled zjevno, že není státovka podle povahy své s to, aby vzhledem k měnící se potřebě měnidel a platidel vůbec vykonávala podobné služby jako bankovka. Její vydání ani její návrat k vydateli není v žádné souvislosti s potřebami soukromohospodářského obchodu, ačkoliv ovšem ona, přijdouc v oběh, i jemu slouží. Z toho vyplývá, že vydávání státovek jest oprávněno jen potud, pokud množství vydané udržuje se přísně v takových mezích, aby pro každou takovou ceduli v oběhu se nalézající byla možnost vrátiti se k vydateli. Vzhledem k tomu, že se daně a poplatky platí v četných lhůtách, mnohé — jako daně spotřební a poplatky — takřka nepřetržitě, a že pokladna státní státovky přijaté zase znova v oběh přivádí, může množství jejich vydané — postupuje-li se správně — činiti jen jistý zlomek celé roční sumy daní a poplatků. Přesný klíč arithmetický se tu arci nalézti nedá, nýbrž zákon musí vytknouti určitou maximální hranici.

Učiníme-li si podle toho, co bylo řečeno, obraz normální soustavy oběžných prostředků v jednotlivém státě, nemůžeme jej naznačiti jinak nežli takto: Základ tvoří měna kovová s mincemi kurantními z kovu, jenž zaručuje stálost jejich hodnoty, a s drobnými z drahého i nedrahého kovu sumou zákonně určenou podle velikosti potřeby menších platů. Vedle toho jedna neb i více bank cedulových, takovým pravidlům podrobených, aby — při zabezpečené povinnosti k hotové výplatě bankovek — byly s to vzhověti způsobem dostatečně pružným měnící se potřebě obchodu. Není v takovém případě závady, aby bankovkám jediného neb jistého vynikajícího, veřejnému dohledu zvláště podrobeného ústavu dána byla vlast-

nost zákonitého platidla, jako jest dána mincím měnovým⁹⁾. Avšak ony musejí zníti na sumy vyšší, nežli jsou základní mince kurantní, aby tyto nebyly z oběhu vytlačovány. K tomu po případě přistoupení mohou i státovky, obmezené arci na tu nejnutnější míru, která vyplývá z jejich podstaty a účelu.

Takovýto normální zdravý stav neexistuje u nás již po více nežli čtyři desetiletí, ba kdybychom chtěli věc vzíti zcela přísně, mohli bychom říci, že déle než století již netrvá. Příčiny toho úkazu spočívají v trudné historii finanční mocnářství našeho, jež arci zase z veliké části vysvětluje se z jeho dějin politických.

V době od roku 1848 až na naše dni spočívala soustava našich cirkulačních prostředků výhradně takměř na bankovkách a zároveň — od roku 1866 — na státovkách¹⁰⁾, u kterých obou nebyly splněny ty podmínky, jež jsme právě výše naznačili jako požadavky normální, z povahy jejich vyplývající. Přišly v oběh takovým množstvím, že vedle nich neměly místa kurantní mince měnové, a byly při tom nadány nejenom vlastností zákonného platidla, tak že co se týče povinnosti přijímatí je v soukromohospodářském obchodu, byly na roveň postaveny kovovým penězům měny, nýbrž opatřeny i právem nesměnitelnosti. Obojí tato vlastnost — nucený oběh a nesměnitelnost — jest právě charakteristickým znakem toho, co se naznačuje obecně jako měna papírová, jež náleží k nejpovážlivějším chorobným stavům národohospodářským. Jest pravda, v té příčině prodělaly země monarchie Habsburské již jednou krizi ještě horší, dobu t. zv. bankocetlí; jest neméně pravda, že papírová měna se zjevily podobnými, jaké tehdaž u nás byly, nebo jaké od roku 1848 u nás nastaly, není v dějinách evropských i mimoevropských států v posledních stoletích jenom rakouskou specialitou — avšak to je slabá útěcha. Jsou státové, kteří se ze stavu podobného, byvše veň uvrženi nepříznivým během událostí politických, poměrně rychle vybrali, tak na počátku 19. století Anglie a po poslední válce Francie¹¹⁾. Rakousko však, nevybřednuvši ještě ani úplně z následků finančních katastrof a naprostého porušení poměrů měnových z počátku našeho věku, uvrženo bylo roku 1848 znova ve zmatky měny papírové. I těm, kteří v dějinách našich měnových jsou méně zblhlí, není

⁹⁾ Tuto vlastnost zákonného platidla (legal tender) mají na př. bankovky banky anglické a francouzské, však nikoliv říšské banky německé.

¹⁰⁾ Pomíjíme zde krátkou dobu pokusů státní správy (1849—1854), přivéstí nových poukázek na státní pokladnu, pokusů to z části naprosto neúspěšných.

¹¹⁾ Rozličné způsoby náprav měny ve stoletích předešlých a ve století našem vypsaly jsem s příklady historickými v pojednání: »Náprava měny«, jež vytištěno bylo do oběhu rozličné formy zúročitelných i nezúročitelných, nuceným oběhem opatřeno r. 1835 v Českomor. nár. hospodáři a též o sobě.

nepovědomo, že Rakousko, potácejíc se na sklonku 18. a počátku 19. věku z války do války a nejsouc s to opatřiti si potřebné prostředky jinou normálnější cestou zjednávalo si jich vydáváním peněz papírových, pověstných bankocetlí, jež byvše záhy zbaveny směnitelností za kov a prohlášeny za platidlo zákonné, rozmnoženy byly do konce roku 1810 na sumu, pro tehdejší poměry ohromnou, 1060 milionů zlatých. Jelikož byly v hodnotě úplně poklesly a stříbro mělo naproti nim ažio, které dostoupilo časem až 8—900%, nařídil patent z r. 1811 jich zákonnou devalvací, snížil totiž jejich nominální hodnotu na pětinu, a v té hodnotě, tedy poměrem 5:1, byly zaměněny za nové papírové peníze, jež měly ponenáhlu za kov býti směněny. Ale místo toho, hlavně za příčinou válek napoleonských, dále byly rozmnožovány, až dostoupily do roku 1816 sumy 638 milionů zlatých. Založení »privil. národní banky rakouské« stalo se roku 1816 v tom úmyslu, aby pomocí této banky papírové peníze posléz jmenované — t. zv. vídeňská měna, čili, jak lid náš říkal, »šajny« — byly vzaty z oběhu, tak aby ponenáhlu nastaly poměry normální. Po některých neúspěšných pokusech stala se konečně s bankou pevná úmluva, že zaměňovati bude 250 zl. »šajnu« za 100 zlatých nových bankovek kovem splatných, ke kterémuž účelu měl stát banku zakládati potřebnými prostředky. Avšak již provedení tohoto zámeru potkalo se za příčinou zlého stavu státních financí s takovými obtížemi, že stát zůstal u banky národní v dluhu, kromě čehož již před rokem 1848, zvláště od r. 1842 ještě v jiném směru u banky se zadlužil tím, že u ní dal si eskontovati poukázky na státní pokladnu, tak že již před r. 1848 větší část bankovek banky národní přišla do oběhu nikoliv normálním způsobem obchodů banky cedulové, nýbrž na základě úvěru nemírně u ní používaného státem. Když pak v rozrušených poměrech roku 1848 nedůvěra obecnstva měrou povážlivou pudila bankovky k pokladnám banky pro výměnu za hotové, zbavena byla banka povinnosti k jich výplatě. Neustálé nesnáze finanční, veliké schodky v hospodářství státním a nedosti úspěšné pokusy pomoci sobě výdajem státovek i nezdar subskripcí na nové zápůjčky — to vše bylo příčinou, že správa financí státních znova a znova uchylovala se o pomoc k bance národní. Občasná ujednání o způsobu a postupu splácení dluhu státního u banky mařily vždy zase zápletky zahraničné. Byla to pravá práce Sysifovská. Rakousko-německá smlouva mincovní z r. 1857, podle kteréž neměl žádný ze států účastněných od 1. ledna 1859 míti nesměnitelné peníze papírové, přiměla vládu k tomu, že jakž takž poměry urovnala, aby národní banka mohla počítí s výplatou hotovými. Banka na podzim roku 1858 v skutku započala, ale válka rakousko-italská učinila všemu konec, ano, dluh státu u banky, shlazený před tím, až na 153 mil. zl.,

znova vyrostl na 300 mil. zl. Nové úmluvy, nové splácení, aby se počátkem roku 1867 mohlo počítí s výplatami — a nová pohroma, válka roku 1866. Stát sice zbavil se tu části zbývajícího dluhu svého u banky tím, že bankovky o 1 a 5 zl. prohlásil za státovky, ovšem nesměnitelné a za platidlo zákonně uznané; pro poměry měny samé nebylo to však změnou, ano jen počátkem zhoršení dalším rozmnožením státovek, aby se uhradily vzešlé vyšší výdaje. Při novém uspořádání poměrů politických r. 1867 prohlášeny byly státovky a poukázky mincovní (na místě vymizelých drobných), vydané sumou 312 mil. zl., za společný nezaložený dluh obou polovicí říše. Zároveň však byly státní dluhové poukázky, zajištěné na státních solnách v Gmundenu, Ouži a Halleinu — t. zv. salinky¹²⁾ — sumou 100 mil. zl., jakožto dluh výhradně rakouský, přivedeny v souvislost s vydáváním státovek v ten způsob, že správa finanční v mezích této maximální sumy může přivéstí vždy v oběh o tolik více státovek, oč se zmenší oběh salinek.

Dluh státu u banky zmenšil se dotčeným již prohlášením bankovek o 1 a 5 zl. za státovky, pak zapravením nových záloh r. 1866 zatímně poskytnutých, na 80 mil. zl.¹³⁾. Tím přivedena byla sice banka, zvaná od roku 1878 »rakousko-uherskou«, do poměrů povaze banky cedulové přiměřenějších a nebyl by zajisté dluh 80milionový o sobě na závalu býval, aby mohla své bankovky vypláceti, kdy by nebyly vedle bankovek — a to po mnoho let sumou větší — v oběhu státovky, tak že nebylo pro oběh kovový místa.

Následkem poměrů právě vylíčených stáli jsme od r. 1848 plných 30 let — s kratinkou přestávkou na rozhraní r. 1858 a 1859 — pod vládou ažia stříbra. Dokud kolující bankovky jsou za kov směnitelné a pokud vedle nich obíhají státovky na skrovnou sumu obmezené, buďtež si již za kov směnitelné čili nic, zůstává zpravidla hodnota jejich i mince měnové, na kterou znějí, stejná. Jinak, když nastanou poměry, jaké právě jsme vylíčili. Každý stát má jistou potřebu měnidel a platidel, jež závisí na tom, jak veliké jsou všechny obraty, jež penězi se uskutečňují, jak rychle peníze obíhají, jak účinná jsou zařízení, jimiž se hmotného užívání peněz ušetřuje atd. Náhlé značné rozmnožení měnidel a platidel přes tuto potřebu, nevede-li prostě k rozmnožení mrtvých hotovostí, v poměrech jinak normálních koriguje se samo odtokem jisté části mince do ciziny buď následkem stoupání domácích cen nebo uložením v zahraničných hodnotách a pod-

¹²⁾ Ustanovení o lhůtě splatnosti a míře úrokové těchto poukázek, jejichž oficiální pojmenování jest: parciální hypoteční poukázky, ovšem častěji se měnila. Tou dobou vydávají se po 50, 100, 500, 1000, 5000 a 10000 zl. na lhůty 6měsíční.

¹³⁾ Tento nezúčitelný dluh, o němž při jednáních vyrovnacích r. 1867 žádná úmluva se nestala, splácí se nyní znenáhla z výtěžků banky samé dle zák. z 27. června 1878.

nicích. Nastane-li ale rozmnožení prostředků cirkulačních zavedením t. zv. měny papírové, mizí mince z oběhu kromě této cesty též uschováním do soukromých úkrytů, stane se vzácnou a ježto nabude — nesloužíc více v běžných úkonech peněžních — povahy pouhého zboží, zvýší se její cena pro všechny, kdo ji hledají k jakýmkoli účelům, zejména ku platům, jež musejí se konati pouze v minci. Tak vzniká ažio mince již z pouhé vzácnosti její a měnic se ustavičně účinkem proměn v nabídce a poptávce, ve kterých záhy zahostuje se živel spekulanti, uvádí velikou nejistotu při nejmenším do těch hospodářských jednání, jež souvisejí přímo nebo nepřímo s obchodem zahraničním. Nepoměrně horší účinky se dostaví, vzede-li další rozmnožení měny papírové přes ony meze, ve kterých by se obihající množství měnidel a platidel udrželo v normálních poměrech. Korrektura odplynutím kovu do ciziny více nenastane, a proto dostaví se nezbytný účinek, hodnota peněz papírových sama poklesne, což zračí se pak v obecném stoupání cen, a ažio mince nabývá rozměrů výstředních. Dějiny assignatů a mandátů první republiky francouzské a dějiny naší doby bankocetlové poskytují hojnost truchlivých dokladů o újmách, jakými v poměrech podobných postiženy bývají tisíceré hmotné zájmy. Až do takových konců nedošlo to sice v novém období rakouské papírové měny, neboť zůstal rozvoj její v mezích skrovnějších, ale přece byla pramenem mnohých béd. Ažio zvláště v okamžicích kritičtějších dostoupilo stupně vysokého, byloť na př. maximum jeho v roce 1854 46½%, v letech 1850 a 1861 plných 50, v roce 1859 dokonce 53%. Citelnější nežli absolutní výše jeho bývá však jeho nestálost. Tak činilo v těchže uvedených letech minimum jeho procent 11 (1850), 14¾ (1854), 0·25 (1859) a 35·6 (1861). Nejtíže pocítovaly se účinky jeho v hospodářství státním, kdež, pokud běželo o závazky kovem splatné, zvyšovalo se břímě běžných platů, pokud pak bylo nutno dovolávati se nové úvěrní pomoci — a to nebylo zřídka — stlačovala kursy úpisů nedůvěra kapitalistů v nestálou hodnotu platidla zvyšovaná obavami, k nimž podnět dávaly vzpomínky na dobu bankocetlí a měny vídeňské. V zahraničním obchodě sice doby ažia stoupajícího dávaly příznivé popudy vývozu, ale každé klesání jeho zase jej ochromovalo, a následkem tisícerých souvislostí ve všem životě hospodářském panujících zasahovaly účinky těchto houpavých konjunktur do všech poměrů výroby a obytu způsobem, který pro celkový vývoj přes okamžité a zpravidla jen jednostranné prospěchy končí bilancí naprosto nepříznivou.

Vyšinuvši se ještě naposledy v roce 1870 na značnou výši (maximum 25·4, minimum 18·48%), počalo od té doby naše ažio stříbra postupně klesati a kolem r. 1878 zmizelo docela. Dobrodíneč, jemuž o to přední zásluha

náleží, zove se mír; dlouhému trvání jeho hlavně sluší přičísti, že dospěli jsme k nynějšímu rozhraní pro finance a poměry měnové tak významnému. Že však v té době ažio stříbra zmizelo poměrně tak rychle a nadobro, to vysvětliti dá se pouze z nastalého úpadku ceny stříbra, o kterém výše již stala se zmínka. O příčinách toho úkazu není zde místa se šířiti. K hlavním a nesporným zajisté čítati sluší jednak vzrost výroby stříbra, jež zvláště v Americe Severní neobyčejně se povznesla,¹⁴⁾ jednak současný přechod od měny stříbrné ke zlaté v některých státech, zvláště v Německu, a souvislé s tím obmezení a konečně úplný zákaz ražení stříbrných mincí kurantních ve státech latinské jednoty mincovní. Již v roce 1877 a 1878 byl nápadný proud stříbra do Rakouska, neboť za nízkého stavu ceny jeho na trhu světovém počal se vypláceti spekulantům přívoz jeho k nám, aby si z něho dali raziti mince. Tu společným dohodnutím vlád rakouské a uherské proveden byl krok, který — budiž si již jakýkoliv soud o tom, že stal se pouhým nařízením bez účastenství zákonodárných sborů — ukázal se býti prospěšným, ba přímo blahodárným. Bylo zastaveno další ražení stříbrných zlatých na účet soukromý. Proud cizího stříbra do Rakous byl zamezen, a tím stala se hodnota našeho zlatého nezávislou na stavu ceny stříbra na trhu světovém.

Kdyby se opatření to nebylo stalo, bylo by stříbro houfně hrnulo se k nám, bylo by zaplavilo všechn náš oběh, a protože by při tom — z příčin již vysvětlenných — zlatý náš byl spolu prodělával všeliké změny, kterým stříbro podléhalo na trhu světovém, byli bychom se octli na prahu převratů, které nelze jinak charakterisovati nežli: revoluce v cenách a krise důchodová i úvěrní. Z toho arci mohly míti přechodně jisté třídy prospěchy, tak na př. naše výrobní odvětví exportní, však jen dotud, dokud by trh zahraniční jim byl platil penězi skutečně cennějšími, kdežto oni by mzdy a úroky platili horšími. Bylo by to tedy obohacení ne na újmu ciziny, nýbrž na újmu ostatních tříd domácích.

Avšak plná stálost hodnoty peněz našich zastaveným ražením stříbra ještě nedosažena. Místo ažia stříbra počalo býti činitelem v zahraničním obchodě t. zv. ažio zlata, neboť národové, s nimiž máme nejintenzivnější styky obchodní, počítají na základě zlata, ale cena zlatých mincí a směnek zahraničních zlatem splatných na burse naší, byť i, jak vylíčeno, nesledovala rovnoběžné změny ve světové tržní ceně stříbra,¹⁵⁾ přece kolísá ještě

¹⁴⁾ Roční výroba stříbra na zeměkouli činila v průměru let 1851—1855: 886.115 kg; 1871—1875: 1.969.425 kg; 1881—1885: 2.808.360 kg, ale roku 1889 již 4.237.000 kg.

¹⁵⁾ 100 zl. ve zlatě (= 250 frankům) stálo na burse vídeňské (dle kursu 20franků) ve zlatých stříbrných neb papírových skutečně r. 1886 průměrně zl.

rozměrem, který ve svých účincích nic se neliší od účinků, jaké druhy způsobovalo ažio stříbra. A protože naše domácí cirkulace stále jest přeplněna nesměnitelnými, nuceným oběhem opatřenými státovkami a bankovkami, stojíme stále na pokraji nebezpečí, že nás první pohnutější doba politická strhne do víru bývalých zmatků.

II. Hlavní úkoly nápravy.

Viděli jsme, kterak vláda od r. 1848 několikrát se pokoušela upravit poměry do té míry, aby mohla se zrušiti nesměnitelnost bankovek a ztenčiti oběh papírových peněz. Mělo se to ovšem státi na základě měny stříbrné a bylo by se podařilo snadno, kdy by stát býval finančně zdrav. Potud byl tedy úkol nápravy v podstatě pouze finanční, a proto i zásadně dosti jednoduchý. Na pouhý problém finanční obmezovala se také po válce německo-francouzské náprava měny ve Francii i poslední z evropských náprav, italská. V obojím případě zůstalo se při platném kovovém základě měny, směnitelnost na čas zastavená jen se obnovila, když odklizen nadbytek papírových peněz, nahrazen byv kovovými. Od uvedených případů rozeznává se nynější rakouský tím, že běží zároveň o změnu ve volbě kovu měnového. Úkol jest tudíž spleťtější, neboť kromě otázky finanční řeší se při něm i předúležité otázky národohospodářské. Zvláštní poměry, jež nastaly ve výrobě, spotřebě, trhu a mezinárodním proudění drahých kovů, dokonce pak úkazy, jež zavládly u nás následkem zastaveného ražení stříbra pro soukromé zakazníky, vysvětlují dostatečně, proč stala se připravovaná rakouská náprava měny i po stránce národohospodářské jedním z nejzajímavějších mezi problémy toho druhu, jež řešeny byly v našem století v Evropě vůbec. Kdy by se byl v skutku v době před rokem 1870 podařil záměr zjednatí na základě zachované měny stříbrné pořádek ve stavu měny, stáli bychom nyní nepochybně přece před potřebou změnití svou soustavu měnovou následkem katastrofy blíže již vypsané, jež stihla stříbro. I tak slučují se nám nyní v jedno oba úkoly, jež by jinak byly vznikly každý o sobě v době různé. V tom spočívá spleťtost nynějšího pokusu a jeho zvýšená zajímavost.

Bylo již dříve krátce naznačeno, že r. 1867 rozhodující činitelé rakouští pojali myšlenku spojití odstranění měny papírové s přechodem ku měně

126-86, 1887: 125-87, 1888: 122-87, 1889: 118-58, 1890: 115-48, 1891: 115-83, kdežto by, kdyby se vyměřovala dle skutečného ržního poměru ceny zlata a stříbra, byla cena jejich v letech uvedených tato: 135-86, 138-10, 144-23, 144-13, 129-15, 136-70. Jest z toho viděti, do jaké míry zastaveným ražením stříbra zabráněno bylo úpadku ceny našich mincí stříbrných, ale zároveň (z čísel řady prve uvedené) přece, jak značně ještě cena stříbrných peněz našich kolísala.

zlaté. Úmysl ten zřejmě vyjádřen v předběžné úmluvě rakousko-francouzské z r. 1867, nabyt podoby veřejnoprávně výraznější v čl. XII. rakousko-uherské obchodní a celní smlouvy, kdež výslovně jako budoucí měna označena zlatá. Avšak od úmyslu ke skutku bylo daleko. Příčina jest na snadě. Finance rakouské i uherské nedospěly za celé desetiletí po r. 1870 do stavu spořádaného, nedovedše se zhostiti deficitu. A dokud ten nebyl zažehnán, hrozil každému rozhodnému kroku osud nezdařeného pokusu z r. 1858. Ale odborné písemnictví, sjezdy národohospodářské a politické časopisectvo udržovaly otázku úpravy valutové neustále na denním pořádku i v době, kdy bez ohledu na finanční naši nezralost k řešení díla tak velkého nemalá spotřeba zlata pro přechod k měně zlaté v Německu a ve státech skandinávských sama již nutila k odkladu. Nebylo by nezajímavost povati mínění a návrhy v té době pronášené a hájené, třeba čas zatím uplynulý nechal jim pouze hodnotu historickou. Než svedlo by nás to příliš daleko od cíle vytčeného. To aspoň zasluhuje býti zaznamenáno, že v té době ještě obhájci měny stříbrné měli vážné slovo, jež ve veřejném mínění potkávalo se s ohlasem nepodcenitelným. Historie stříbra a jeho ceny za posledních deset let hlasy jejich poněmáhlu utlumila. Poddali se ve svých úsudcích logice fakt.

Zatím uskutečňovaly se dvě základní podmínky, které jedině dopouštějí provésti úpravu valutovou s dostatečnou pravděpodobností úspěchu. Přese všechny náklady, kteréž politický stav evropský ukládal říši, podařilo se v posledních desíti letech zažehnati v hospodářství obou polovicí jejich chronický schodek a povznéstí úvěr státní na stupeň od počátku let čtyřicátých nebývalý. Při tom podařilo se naší správě finanční nastřádati značné hotovosti pokladniční tím, že skutečný výsledek příjmu z daní byl zpravidla značnější nežli rozpočteno, tak že koncem roku 1890 činily dotčené hotovosti státních pokladen přes 100 mil. zl. Ale i v zahraničním obchodě utvrdil se příznivý vývoj bilance. Kdežto v letech 1870—1874 cena přívozu do říše rakousko-uherské převyšovala cenu vývozu průměrem o 120 milionů zlatých ročně, dostavil se od r. 1874 přebytek na straně vývozu, jehož roční průměr činil v letech 1875—1879 80 mil., v letech 1880—1884 již 96·7 mil., a dostoupl v pětiletí následujícím na 150 mil. zl., v roce 1890 činil 160·7 mil. zl. a byl r. 1891 ještě značnější.

Proč skutečnosti právě řečené — odstranění finančního schodku a zlepšená bilance zahraničního obchodu zbožím — jsou pro otázku úpravy měny tak závažny, snadno pochopiti. Veliká část potřebného při ní množství drahokovu může se opatřiti jen pomocí zápůjčky. Má-li pak kov býti udržen v zemi, nesmí v zahraničním obchodu a státním hospodářství pa-

novati poměry, které by vedly ku pravidelnému odplývání kovu ze země. Pokud však jest nutno k úhradě ustavičných schodků uzavíratí stále znova zápůjčky a dovolávati se v tom směru i úvěru zahraničního, množí se pravidelná potřeba platů úrokových do ciziny, jež valutovou zápůjčkou vzroste; tím již úspěch díla se ohrožuje, a to zvláště v říši již měrou tak velikou naproti cizině zadlužené, jako jest naše. Proto nedostačí nám přihlížeti pouze k tomu, zdali a jakou měrou je bilance našeho přívozu a vývozu zboží přízniva. Nevyhnutelno jest v účet vzítí i všechny platy, jež povinni jsme pravidelně konati cizině v podobě úroků a dividend z domácích cenných papírů, jež jsou v rukou cizinců, ovšem též všechny platy, jež z podobných příčin zase do země jdou, byť byly u nás poměrně neznámé. Teprve když srovnání všech těch sum dá výsledek příznivý, zabezpečující spíše příchod drahého kovu do země, než opak, když tedy t. zv. mezi národní bilance platební jest přízniva a podává jisté záruky trvalosti, lze bez ostychu přikročiti k dílu.

Není ovšem úkolem snadným zjistiti spolehlivě, jakou měrou jest mezi národní bilance naše přízniva. Bilanci zahraničního obchodu zbožím zjišťují s jistou alespoň správností statistické záznamy o vývozu a přívozu. Hůře má se s otázkou, jakou měrou jsme povinni cizině k platům úrokovým a dividendovým. Oporou jsou tu jen záznamy rozličných pokladen, jež tyto platy konají užívajíce k účelu tomu prostřednictvím jistých výplatních pokladen za hranicemi, zejména u vynikajících bankéřských firem. Podrobné výkazy o tom ovšem nepodávají se veskrz veřejnosti. Člen vídeňské ankety měnové, pražský profesor Sax, obtížný tento výpočet s jistou přibližnou pravděpodobností provedl, vzav zároveň v úvahu i příjem rakouských drah železných, pocházející z vývozu zboží do ciziny a z průvozu cizího zboží zeměmi zdejšími, příjem z návštěvy cizinců (zejména v Alpských zemích dosti značný) a jiné menší položky. Výsledek výpočtů těch, znalci přítomnými v některých maličkostech poopravený, ukázal, že bilance příslušná vykazuje roční passivum asi 150 mil. zl. a roční aktivum asi 25 mil., tak že zbývá passivní saldo, t. j. čistá roční naše povinnost 125 mil. zl. Položili-li se tato suma proti přebytku vývozu sumou 160 mil. zl., zbude aktivní saldo 35 mil. zl., jehož trvalost závisí arci na tom, že se nám podaří průměrný přebytek vývozu sobě udržeti. Povážlivý stav vznikl by ovšem teprve, kdy by se průměrný přebytek vývozu po delší řadu nejbližších let snížil tak, že by nevyvážil saldo našich závazků z cenných papírů naproti cizině, čehož vzhledem k vývoji posledních roků důvodná obava není.

Jsouce tedy k nastávajícímu velikému dílu národohospodářskému

finančně připraveny, dohodly se vlády rakouská a uherská o prvních rozhodných krocích. Dohodnutí vzájemné bylo nutno. Nenáležejí sice záležitosti měny a peněz i oběživa papírového ke společným záležitostem říšským, ale byly zákonem ze dne 21. prosince 1867 č. 146 ř. z. zařaděny mezi ony, jež občasnými dohodnutými společnými upravují se dle stejných zásad. Usjednocení jest ale potřebí při nápravě měny nejenom o volbě nové měny kovové a soustavy mincovní, nýbrž též o způsobu, jak naložiti státopkami a jaké změny zavésti ve stanovách banky rakousko-uherské, konečně o poměru, jakým se rozdělí náklady s úpravou měny spojené mezi obě polovice. Bylo tedy hojně látky ke společným stykům a jednáním pro obě vlády, zejména pro oba finanční ministry, šťastnou náhodou muže nad míru schopné. Svolání anket znaleckých do Vídně a Pešti, ač mělo úkol informativní a oba předsedající ministři dle toho se zachovali, přece ze způsobu, jakým byly otázky dány¹⁶⁾ a jakým upraven byl materiál členům anket dodaný,¹⁷⁾ dalo již tušiti hlavní obrysy celého ujednaného plánu. Ač odpovědi na předložené otázky v nejedné podrobnosti dosti se rozcházejí, v jednom směru panoval souhlas mnohem větší, nežli se vůbec předpokládalo, totiž v zásadě, že nové upravení měny má se státi na základě zlata.

Při této kardinální otázce nové úpravy měnové chceme se tedy poněkud zdržeti. Náprava měny naší na základě zlata dá se provésti buď zavedením čisté měny zlaté anebo ještě jiným způsobem, který se obecně naznačuje názvem dvojité měny neúplné.

Vyložíme tedy čtenáři nejprve význam těchto slov. Pravíme-li o nějakém státě, že má měnu zlatou — anebo, jak se nyní opatrně říká, ryzí měnu zlatou — znamená to, že jeho kurantními mincemi měnovými jsou výhradně mince zlaté. Stříbro slouží pouze pro mince drobné a jest ovšem patrno, že měrou značnou, neboť drahocennost zlata nedopouští, aby se z něho razily peníze na obnosy příliš malé, byť by jinak příliš nepohodlny pro nepatrný objem. Vzorem státu s měnou zlatou jest Velká Británie. Základní její mince je sovereign

¹⁶⁾ Otázky zněly: 1. Jaká měna má býti za základ vzata při upravení valuty? 2. Přijme-li se měna zlatá, má se připustiti kontingentovaný oběh kurantní mince stříbrné, a do jaké výše? 3. Bylo by lze připustiti jistý oběh státních poukazek pokladničných každé chvíle za kurantní minci směnitelných, bez nuceného oběhu, a za jakých výmink? 4. Které zásady měly by býti vodítkem při převodu nynějšího zlatníku na zlato? 5. Jakou mincovní jednotku sluší voliti?

¹⁷⁾ Členům ankety dodány tyto materiále: Statistische Tabellen zur Währungsfrage der österr.-ung. Monarchie (str. 444 folio), Denkschrift über den Gang der Währungsfrage seit dem J. 1867 (18 str. folio), Denkschrift über d. Papiergeldwesen der österr.-ung. Monarchie (52 str. fol.). K tomu něm. překlad tabel uherské ankety předložených. — Jednání ankety vydána pod titulem Stenographische Protokolle über die von 8. bis 17. März 1892 abgehaltenen Sitzungen der nach Wien einberufenen Währungs-Enquête-Commission (str. 298).

(1 lib. šterl. = 20 shillingů po 12 pencích), jenž obsahuje 7·322385 gr. ryzího zlata a jest legován poměrem $916\frac{2}{3} : 83\frac{1}{3}$ čili 11 : 1. Ze zlata razí se ještě mince o $\frac{1}{2}$, 2 a 5 sovereignech dle téhož pravidla. Ze stříbra razí se drobné, a to v kusech po 5, $2\frac{1}{2}$, 2 a 1 sh., pak po 6, 4, 3, 2 a 1 pencích (legované dle poměru 925 : 75), a platí zákonná povinnost bráti drobné do 2 lib. šterl. Ježto obsah ryzího stříbra v šillingu činí 5·23 gr., vyplývá z toho, že poměr hodnoty stříbra a zlata zde za základ vzatý jest 1:14·28, z čehož zároveň vysvítá, oč se skutečný obsah v drobných mincích oněch odchyluje od hodnoty, kterou dle zákona representují.

Jinak má se věc ve Francii a ve státech, jež mají měnu s ní stejně upravenou (od roku 1865 Belgie, Itálie a Švýcarsko, k nimž r. 1868 přistoupilo Řecko). Ve Francii zavedena byla zákonem z 28. března r. 1803 tak zvaná *m ě n a d v o j i t á* (bimetallistická), jejíž podstata záleží v tom, že razí se dle určitého poměru hodnot za základ vzatého *k u r a n t n í m i n c e z o b o j í h o k o v u*, jež obojí mají vlastnost měny a tedy zejména neobmezenou platnost jako zákonné platidlo dle vůle dlužníkovy. I razí se z 1 kg ryzího zlata 3444 $\frac{1}{10}$ franků v kusech po 100, 50, 20, 10 a 5 francích¹⁸⁾ a z 1 kg ryzího stříbra 222 $\frac{2}{10}$ franků v kusech po 5 francích, tak že váha ryzího stříbra v pětifranku činí 22·5 gr (hrubá 25 gr). Původně razily se mince o 2 a 1 franku také jako kurantní, od r. 1866 z příčiny, kterou ihned poznáme, razí se tyto a kromě nich ještě kusy po 50 a 20 centimech jen jako drobné (váha ryzího stříbra ve 2 franku 8·35 gr místo 9 gr). Jak z čísel uvedených vyplývá, byl tedy za základ ražení *k u r a n t n í c h* mincí měnových vzat poměr ceny stříbra ke zlatu 1:15 $\frac{1}{2}$, váha ryzího stříbra ve stříbrném pětifranku jest 15 $\frac{1}{2}$ krát větší než váha ryzího zlata v pětifranku zlatém. Ve skutečnosti se na trhu poměr ten nedržel, stříbro až do polovice našeho století bylo o něco lacinější, zejména byl v desetiletí 1821 až 1830 poměr na trhu průměrem 1:15 $\frac{8}{10}$, od 1831 do 1841 průměrem 1:15 $\frac{3}{10}$ a v desetiletí následujícím zase 1:15 $\frac{8}{10}$. I pozorovalo se v té době, že oběh mincí zlatých se ztenčoval, zlato proudilo ze země a stříbro do ní. Neboť vyvezli kdo na př. zlatých mincí obsahujících 10 kg zlata, obdržel za ně na trhu 158 kg stříbra, ale již za 155 kg razila mu mincovna zrovna tolik franků, mnoholi franků ve zlatě byl vyvezl a po srážce nákladu za dopravu, roztavení a ražení zbyl mu z přebývajících 3 kg jistý zisk, pro který právě tu operaci provedl. Po r. 1851, když náhle mocně byly vzrostly výtěžky zlata a počal se na trhu účinek jejich pocíťovati, obrátila se věc v opak; byloť odtud až

do r. 1868 možno za méně než 15 $\frac{1}{2}$ kg stříbra obdržeti 1 kg zlata. A tu zase stříbro tratilo se z oběhu, ražení stříbrného kurantu pohybovalo se v úzkých mezích, a zlatých mincí raženy sumy nezvykle veliké, totiž za čas od r. 1851—1869 za více než 6 $\frac{1}{2}$ miliardy franků, kdežto stříbrných kurantních ani ne za půl miliardy. Odplývání stříbra způsobovalo v obecném drobném obchodě citelnou nesnáz, protože ztrácel tento své nejdůležitější běžné mince, dvoufrank a frank, až roku 1866 odpomohlo se ražením jich dle čísla lehčího.

Podivuhodný výsledek, zračící se v číslech uvedených, dostavil se s přesností takřka mechanickou, ačkoliv odchylka trhového poměru hodnoty obou kovů od toho, dle něhož se ve Francii razilo, nebyla značná. V l. 1854 a 1859 byla cena zlata průměrem nejnižší, a tu byla relace na trhu 1:15·22. Teprve rokem 1870 nastal rozhodný obrat, neboť obrátil se zase z příčin, již v prvním článku našem naznačených, trhový poměr v neprospěch stříbra; v letech 1872 a 1873 nebyla žádná mince zlatá více ražena, za to již r. 1874 stříbrného kurantu za 154 miliony franků. Stříbro připlývalo valem k mincovně, a proto, že by tou dobou byla Francie rychle pozbyla zlata svého do Německa, prováděvšího tehdy svůj přechod ku měně zlaté, zastaveno od r. 1878 všecko ražení stříbrné mince kurantní. Od té doby panuje ve Francii poměr, jež naznačujeme *d v o j i t o u m ě n o u n e ú p l n o u* čili dle tamního názvosloví »kulhavou« (étalon boiteux). Až do prostředku let šedesátých posuzovány zjevy, jež jsme právě vylíčili, s jistou doktrinářskou jednostranností. Dovožovalo se, že se žádná dvojitá měna vlastně udržeti nedá, ježto vždy v zemi nabude vrchu jen kov naproti zákonné její relaci na trhu lacinější; že bimetalismus jest zásadně nesprávný, jelikož stát nemá moci, aby poměr hodnoty obou kovů mohl diktovati. Rád opakoval se argument, že obecné měřítko cen musí býti jedno, tu ale že jsou dvě, a že věc má se tak, jako by stát zavedl pro míru délky dvojí, nestejně veliký loket a p. Argument ten nebyl správný, neboť jakmile odchýlí se skutečná relace hodnot obou kovů od zákonné, stane se obecným měřidlem cen kov v zemi převládající. Je tu tedy jen jedno měřítko cen, ale dvojí platidlo, arci dlužník dává přednost kovu na trhu poměrně lacinějšímu, a druhý, pokud bývá zejména pro zahraničné závazky a často i na spekulaci hledán, dostává ažio. Již již nabývaly argumenty výše pověděné v nauce i veřejném mínění převahy a uprostřed let šedesátých klonily se myslí k výhradné měně zlaté. Tu dostalo se měně dvojitě geniální obrany L. Wolowským, který objasnil veliký význam, jež může míti právě měna dvojitá pro zachování větší stálosti ve vzájemném poměru hodnot obou kovů. Dějiny samy po-

¹⁸⁾ Ryzí váha zlata v dvacetifranku, jak už výše jsme udali, činí 5·8064 gr. Legovány jsou mince kurantní zlaté i stříbrné poměrem 9 : 1, takže se razí z 1 kg zlata mincovního (čítajíc v to i přísadu) 3100 franků, a z 1 kg stříbra mincovního 200 franků.

daly důkaz. Tak obávali se i vynikající národní hospodáři tehdejšího velikého vzrostu výroby zlata, že prorokovali žlutému kovu nedohledný úpadek ceny — a on nenastal. Proč? Protože ihned, jak dostavila se odchylka trhové relace od ražební, jež dopouštěla přívoz zlata do Francie a vývoz stříbra ven (šelť tehdy hlavně na Východ), povstala z jedné strany potřávka po zlatě — tedy po kovu, klesajícím v ceně — a z druhé nabídka stříbra, jehož cena stoupala; i zadrženo klesání z jedné, stoupání z druhé. Samočinně dostavují se tedy tendence, udržující kolísání skutečného poměru hodnot obou kovů v úzkých mezích kolem relace oné, jež za základ položena ražení peněz ve státě s měnou dvojitou. Vytčeno tím tedy jaksi světoekonomické poslání měny dvojitě, jež jest na prospěch obecný. Arci již Wolowski uznal, že účinek takový dostaviti se může pouze, je-li území dvojitě měny dosti veliké a hospodářsky silné, aby mohlo pojmouti množství kovu, potřebné k vyvození účinku toho. Samozřejmě jest, že může vůbec vzejíti účinek ten jedině, pokud ve státě (nebo státech) s měnou dvojitou platí volné ražení pro oba kovy. Úvahy ty způsobily sice, že Francie zůstala se státy, od r. 1865 s ní v jednotu mincovní sloučenými, při své dosavadní soustavě, ale v literatuře a obecném mínění evropském zjednały si teprve půdy, když stříbro stále větším množstvím dobývané, z mincovních soustav vyháněné, propadlo netušenému úpadku ceny. V samotném Německu povstali bimetalismu obránci, jako Schaeffle, A. Wagner, O. Arendt a jiní, kteří přimlouvali se za zavedení jeho smlouvou mezinárodní mezi všemi státy vzdělaných, aspoň velikého počtu států, hospodářsky mocných. Bylo pozdě. Mezinárodní konference a rozličné ankety, za tou příčinou několikrát svolané¹⁹⁾ nedodělaly se uspokojivého výsledku. Státové latinského spolku mincovního podrželi sice svou měnu dvojitou, ale zastavivše ražení stříbra, nemohou pomoci jí vykonávati žádný vliv již na větší stálost trhové relace zlata a stříbra. Děkujíce šťastné konstelaci z let padesátých a šedesátých za své veliké bohatství na zlato, mají v něm nejen převládající oběživo²⁰⁾, nýbrž i panující měřítko cen, tak že stříbrná jejich mince kurantní — pětifrank — ač svou vnitřní hodnotou, to jest cenou své-

¹⁹⁾ První mezinárodní sjezd ku pozvání presidenta Unie severoamerické konal se v létě 1878 v Paříži, druhý, svolaný severoamerickou Uníí a Francií v r. 1881 rovněž v Paříži; třetí, jenž se měl dle usnesení druhého konati r. 1882, více již se neesešel. Za to byla r. 1887 dosazena v Anglii zvláštní královská komise ku prozkoumání otázky měnové. Roku 1890 konala se konference amerických států ve Washingtoně, jež r. 1891 znova svolána, ale bez výsledku se rozešla. Hlavní obsah jednání těch konferencí podán ve výše uvedeném Denkschrift über den Gang der Währungsfrage.

²⁰⁾ Dle Ottomara Haupta nalézalo se r. 1891 ve Francii v bance 1126 mil. fr. ve zlatě, 1240 mil. fr. ve stříbre; v oběhu 2600 mil. fr. ve zlatě, 1960 mil. fr. ve stříbre, kromě drobných stříbrných, jež činí 300 mil. fr.

ho kovového obsahu, stojí níže nežli pětifrank zlatý, přece v obchodě udržuje se na stějně hodnotě s ním; obmezené a na ten čas nezvětšitelné množství jeho udržuje jeho nominální hodnotu vysoko nad vnitřní²¹⁾. To jest pravé jádro t. zv. dvojitě měny neúplné: panující mince měnová z kovu cennějšího udržuje na výši své hodnoty měnovou minci z druhého kovu, co do obsahu méně cennou, která podobně jako mince drobná, jsouc v oběh uvedena jen množstvím přiměřeně obmezeným, dostává hodnotu od své (skoro bychom řekli »nadřízené«) mince kurantní.

Táž příčina, která vedla Francii na dráhy neúplné měny dvojitě, zamezila i Německu úplné provedení zlaté měny. Podle zákonů ze 4. prosince 1871 a 9. července 1879 ustanoveno totiž zavésti v celé říši ryzi měnu zlatou na místě dosavadní stříbrné, a to tak, že raženo z 1 kg ryziho zlata 2790 marek v kusech po 20, 10 a 5 M, legovaných poměrem 9:1. Drobné ze stříbra upraveny jsou v kusech po 5, 2 a 1 marce, pak po 50 a 20 fenicích tak, že razí se jich za 200 marek z kilogramu ryziho stříbra. Relace za základ vzatá jest tedy: 1 : 13.95²²⁾. Před tím raženy ve státech německých stříbrné měnové mince dle čísla dvojiho, dle t. zv. 30tolarového (30 kusů z 1 celní libry stříbra) a 52½ zlatového, jež panovalo v jižních státech. Když šlo o přechod ke zlaté měně a usneseno nepřipojiti se k soustavě frankové, nýbrž provésti jej na základě zvláštní domácí jednotky mincovní — menší než dosavadní —, zvolena za takovou jednotka zlata rovnající se hodnotou svou třetině dosavadního tolaru. Tržní relace zlata a stříbra té doby byla okolo 1:15½, i ustanovena dle toho váha zlata nové jednotky²³⁾. Volba relace pro účely toho přechodu měnového byla tehdá poměrně jednoduchá, mohlať se státi na základě tržní relace, a protože té doby ještě relace ta valně nekolísala, nebylo závady řídit se dle toho stavem, který v době jednání o zákon mincovní právě panoval (relace momentová). Pro nás, jak uvidíme, nebyla volba relace pro přechod tak snadna.

Však jest tu ještě jiný moment pro nás zajímavý. Při každé změně měny musejí, ježto záměna starých mincí za nové nedá se provésti okamžikem, na nějaký čas přechodný i staré mince, jež se berou z oběhu, i nové, jež do něho přicházejí, obíhati vedle sebe jako měna, musí tedy po čas přechodu

²¹⁾ Výjimku činí Italie, jež vybřednuvši teprve před 10 lety z měny papírové v nynější své neblahé finanční a národohospodářské situaci má nedostatek zlata a mince z něho mají ažio.

²²⁾ Za tehdejší trhové relace zlata a stříbra, od 1 : 15½ ještě jen málo odchýlné, znamenalo to odchýlku skutečného obsahu kovu v drobných od reprezentované jimi hodnoty asi o 10%, při nynější tržní relaci (1 : 23½) arcí ta odchýlka je už velmi značná, činí bezmála 40%! Kromě drobných ze stříbra razí se další z niklu a mědi.

²³⁾ Váha ryziho stříbra v tolaru činila 16.666 gr., třetina tedy 5.555; dělíme-li tu sumu 15½, dostaneme váhu nové zlaté jednotky, marky, totiž 0.3584 gramu.

platití měna dvojitá, arci neúplná, ježto ražení mincí měny staré jest již vyloučeno. Tak ovšem bylo i v Německu. Stříbrné peníze měny jihoněmecké byly vzaty sice z oběhu rychle, ale děle ještě obíhal tolar v hodnotě 3 marek; to mělo býti jen stavem přechodním, až do úplného prodeje stříbra z mincí postupně z oběhu vzatých. Ale záměr ten se neuskutečnil, protože prodeje stříbra následkem náhlého klesání jeho ceny byly spojeny s velikými ztrátami. Proto byly konečně od r. 1879 zastaveny, a dvojitá měna neúplná trvá tedy nyní i v Německu dále²⁴⁾. Tolar, kurantní mince staré měny, sdílí osud stříbrného pětifranku francouzského, cirkuluje v hodnotě 3 marek, pozvášen jsa hodnotou mince zlaté v oběhu převládající.

Vyložiti poměry tyto zdálo se nám nutným proto, že podávají nám jistou obdobu se zjevy, se kterými potkáme se i při nastávajícím nám přetvoření měny domácí.

Laskavý čtenář nabyt asi z výkladů dosavadních přesvědčení, že pro nastávající nápravu naší měny byla vyloučena dvě rozhodnutí povahou věci samé, totiž rozhodnutí pro zachování pouhé měny stříbrné a rozhodnutí pro úplnou měnu dvojitou. Zachovati měnu stříbrnou bylo by bývalo sice nejednodušší; bylo by dostačilo vzít z oběhu státovky a nahraditi je stříbrem, jež by se bylo snadno opatřilo, ale bylo to vším spíše než nápravou, neboť při nynější kolísavosti ceny stříbra nebyla by měna naše o nic lepší, nežli bývalá papírová. Nad to by ale touž chvílí byl náš stříbrný zlatý, udržovaný dosud — jak jsme viděli — následkem obmezeného ražení na vyšší hodnotě, nežli má kov v něm obsažený, poklesl na hodnotu svou kovovou, což by bylo sice všem dlužníkům velmi ulehčilo, ale jen na újmu jiných, a bylo by zároveň zasadilo strašlivou ránu státnímu našemu úvěru.

Ale i dvojitá měna úplná, o níž jsme již řekli, že předpokládá volné ražení mincí z obou kovů, jest povahou věci vyloučena. Kdyby se zavedla na základě nynější domácí hodnoty našeho stříbrného zlatého, tedy asi dle relace 1:18 nebo 1:19, byly by ihned otevřeny brány mohutnému přívalu stříbra, jež na trhu jest mnohem lacinější (1:23½), ježto však Rakousko-Uhersko nemůže ho pojmouti více nežli za několik set milionů zlatých, měli bychom za krátko také jen výhradnou měnu stříbrnou se všemi důsledky již naznačenými.

To jest věc, která nemůže nejasnou býti ani nejprostší logice. Zbyla tedy jen buď ryzí měna zlatá, nebo poměr podobný, jako jest na ten čas v Německu neb ve Francii, dvojitá měna neúplná, tedy sice domi-

²⁴⁾ Nynější německá zásoba domácích mincí zlatých v oběhu a v bankách převyšuje 2 miliardy marek (k tomu cizích u banky říšské za 240 mil. m.); stříbrných tolarů v cirkulaci jest nejvýše za 500 mil. marek, bez pochyby však jen 410—450 mil. m.

nující měna zlatá, ale s jistou sumou dosavadních našich stříbrných zlatníků trvale ponechanou v oběhu jako platidlo zákonné. Přímluvčích za takové rozhodnutí nescházelo. Také mínění obou vlád přichýlilo se k této eventualitě, jak nasvědčovala již druhá z otázek, předložených v březnu anketě měnové. Otázka zněla: Má-li se pro případ přijetí zlaté měny připustiti kontingentovaný oběh stříbrné mince kurantní a do jaké výše? Není pochyby, že zásadně správnější jest rozřešení ve prospěch pouhé měny zlaté, tak že by dvojitá měna neúplná jen pro ten čas zůstala, jehož jest třeba do úplného stažení mincí stříbrných a naplnění oběhu zlatými.

Ježto však i v případě přijetí dvojitě měny neúplné má býti kovem, měnu ovládajícím a ráz rozhodným jí dávajícím, mince zlatá, ježto ona má býti panujícím měřítkem cen — tedy záhodno bude nejprve zodpověděti si otázku, která více než všechny jiné a s velikými odchylkami mínění byla veřejně projednávána; totiž otázku, jak má býti ustanoven poměr hodnoty, na jehož základě by se provedl přechod od dosavadních našich peněz stříbrných k novým penězům zlatým. Jest to úkol vskutku dosti choulostivý, poněvadž na něm závisí především, provede-li se přechod bez újmy pro četné hmotné zájmy. Každý zajisté, kdo žije ve státě, jenž zavést chce »nové peníze«, ptá se především, neutrpí-li ztrátu na svém jmění peněžním, na svých pohledávkách. Kdo má určitý stálý příjem, kdo je odkázán na výdělek rukou svých, táže se, bude-li to, co místo peněz dosavadních dostane, míti stejnou cenu, bude-li moci za to stejně mnoho koupiti; a tak podobně rozumují všickni a mají plné právo o to se starati. Když jsme přecházeli roku 1858 od bývalé tak zvané měny konvenční k nynější měně t. zv. rakouské, byla věc dosti snadna. Zůstalo se při téže měně, měně stříbrné, pouze číslo mincovní se změnilo, na místě starých konvenčních zlatých, jež měly obsah 11.69 gr ryzího stříbra, stouply nové s obsahem 11.111 gr, a podle toho poměru ustanovil zákonodárce, že konvenční zlatý rovná se 1 zl. 5 kr. čísla rakouského. Kdo byl dlužen 100 zl. konv. mince, dluhoval nadále 105 zl. nových, ceny se dle toho poměru upravily, byť i ne veskrz bez citelných »zakrouhlení«, a věc byla hotova. Avšak nyní máme dostati minci zlatou, a zůstane-li třeba náš dosavadní stříbrný zlatník přechodně nebo trvaleji ve dle ní v oběhu, on v pravdě nebude ničím jiným, nežli pouhým reprezentantem určitého množství nového mincovního zlata. Jaké množství to bude? Představme si pro lepší pochopení, že by měla býti zavedena nová mince ze zlata, která by měla stoupnouti na místo dosavadního zlatníku stříbrného, tedy nový »zlatý ze zlata«, co do ceny a platnosti dosavadnímu úplně rovný. I tážeme se, kolik zlata musí obsahovati, aby vskutku byl spravedlivým, stejně cenným náhradníkem dosavadního?

Věc zní jinými slovy takto: Zlato a stříbro nejsou k sobě v žádném pevném poměru ceny. Na základě jakého poměru jich ceny má být tedy vymezen obsah zlata v novém zlatém, aby tento vskutku byl stejně cenným jako dosavadní? Vzpomeňme si, jak to bylo v Německu. Tehdy na trhu byl poměr stříbra ke zlatu asi 1:15½, podle toho byl ustanoven obsah zlata v nové jednotce (marce), jejíž tři rovnají se měly starému tolaru. Přechod stal se tedy na základě relace 1:15½. Na základě jaké relace tedy má se státi přechod u nás? Na trhu vzájemný poměr ceny obou kovů od těch dob valně se změnil. Když jsme r. 1870 začali raziti své t. zv. osmizlatové dukáty (= 20 frankům), mohli jsem je tak nazývat, neboť podle tehdejší tržní relace obou kovů vskutku rovnal se náš stříbrný zlatník svým obsahem osmé části zlata, obsaženého ve dvacetifranku; 11·111 gramů stříbra — obsah našeho stříbrného zlatníku — bylo stejné hodnoty jako 0·7268 gramů zlata. To již dávno pominulo. Na trhu světovém má v okamžiku, kde toto píšeme (počátkem května), 11·111 gr. stříbra cenu pouze 0·4728 gr. zlata.²⁵⁾ Mohli bychom takto spravedlivě vyměřiti obsah nového zlatého ze zlata? Kdy by nebylo jiného ohledu, řekl by nám snad mnohý: vždyť nynější příliš nízký stav ceny stříbra jest jen nahodilý, před rokem, před dvěma lety byl vyšší, a proto dlužno spíše hleděti k jistému průměru. Avšak při tom by se bylo docela zapomnělo, že od r. 1879, od zastaveného svobodného ražení stříbra, cena stříbrného zlatníku našeho neřídila se více dle ceny stříbra v něm obsaženého, byla vyšší, nebylo sice nikdy po ten čas možno zaň koupiti 0·7268 gr. zlata, ale vždy značně více nežli 0·4728 gr. Byla-li cena 20 franku na burse vídeňské 10 zl. stř., znamenalo to, že rovná se hodnota zlatníku 0·58064 gramům zlata, byla-li 9 zl. stř., rovnal se 1 zl. stř. 0·6451 gr., byla-li 9 zl. 50 kr. stř., rovnal se 0·6112 gramům zlata.²⁶⁾

Průměrná cena dvacetifranku na burse vídeňské byla v letech níže jmenovaných ve zlatých r. m. (papíru neb stříbra) tato:

1879	9·35	1881	9·34	1884	9·59	1887	10·01	1890	9·23
1880	9·38	1882	9·59	1885	9·88	1888	9·86	1891	9·26
		1883	9·51	1886	9·98	1889	9·48		

Mělo-li tudíž býti vypočteno množství zlata, jež má při přechodu k měně zlaté pokládáno býti za rovné cenou svou 1 zl. ve stříbře, nemohlo se to státi dle tržní ceny stříbra neraženého, nýbrž dle té ceny, za kterou bylo

²⁵⁾ Kdybychom si 0·7268 gr — tedy náš dosud t. zv. zlatý ve zlatě — rozdělili na 100 částí, a takovou stou částici pojmenovali »krejcarem zlatým«, rovnalo by se dle toho, co v textu uvedeno, dle nynější tržní relace 11·111 gr. stříbra čili 100 krejcarů stříbra jen 65 krejcarům zlatým.

²⁶⁾ Podobným způsobem můžeme si vypočísti též cenu zlatého stř. dle bursovního kursu směnek londýnských. Kupují-li na př. ve Vídni směnku na 10 lib. št. znějící, v Londýně na předložení splatnou, za 116 zl., kupují tím pohledávku na 10 × 7·322385 gr. zlata; dělí-li tento produkt 116, obdržím cenu 1 zl. stř. ve zlatě.

možno koupiti zlatý stříbra u nás a naopak, tedy dle domácího bursovního kursu zlatých mincí anebo směnek na zlato znějících. O tom vskutku takřka nebylo sporu. Měnění různila se pouze, má-li se za základ vzíti průměr delší nebo kratší doby anebo kurs, jaký by byl bezprostředně před samým přechodem k nové měně. Proti posléz řečenému způsobu dá se uvésti, že může spekulace těch, kteří by zlato k ražení nových mincí potřebné prodati chtěli, anebo kapitalistů, kteří by si přáli, aby nový zlatý ve zlatě vypadl pro ně příznivě, na stav kursu toho účinkovati obratnými operacemi. Ostatně dá se pak moment časový, jehož kursový záznam měl by se za základ vzíti, nesnadno určit. Vždyť musí býti podle toho obsah nových mincí určen v zákoně, zákon sám ale musí prodělati delší ústavní proceduru ve sněmovnách a jejich komisích. Proto již odporoučel se — ač o tom arci byla mínění velmi sporná²⁷⁾ — výpočet dle jistého průměru. Doba, na kterou se průměr ten měl vztahovati, nemohla býti v žádném případě delší nežli od r. 1879 až do nynějška, ač nebylo vyloučeno při tom nebezpečí, že bude se průměr doby tak dlouhé snad značně odchylovati od stavu kursu v době před samým přechodem. Vlády daly přednost průměru z celé té doby, a to tak, že za základ vzaly průměrné kursy měsíční za řečených 13 let, i dospěly k výpočtu, dle kteréhož by se průměrná cena zlatého stříbra za tu dobu rovnala 0·609672 gramům zlata.²⁸⁾ Jelikož frank zlatý obsahuje 0·29032 gr., marka německá 0·3584 gr., rovnal by se dle toho nový zlatý ve zlatě — ačli by za jednotku byl zvolen — obsahem zlata svého 2 frankům 10 centimům, nebo 1 marce 70 fenikům německým. Proto že pak 0·609672 gr. obsaženo jest v 11·111 gr. okrouhle 18krát, tedy provedl by se náš přechod ke zlaté měně na základě relace 1 : 18.

Ti, jejichž prospěchům by bylo hovělo, kdy by vypadl nový zlatý — anebo jiná jednotka mincovní, jež by se místo něho zvolila — obsažněji, nebyli tím výsledkem spokojeni, a projevy nelibosti té tlumočily nedávno zejména některé zahraničné časopisy německé. Však naproti tomu bylo zase z jiných stran uváděno, že cena zlata bezpochyby stoupne, když bude nutno veliké sumy jeho kupovati, a že by tudíž dalším zaokrouhlením dolů měl obsah nového zlatého ve zlatě ještě býti snížen.²⁹⁾ Jest ovšem pochopitelné,

²⁷⁾ To jasně vysvitlo i ze spisův a článkův o věci jednajících i ze samých porad ankety.

²⁸⁾ Tak bylo lze souditi ze sestavení, jež vláda sama v materiálních anketě předložených podala, a veřejné projevy, jež ze sestavení toho úsudky vyvozovaly, nebyly úředně dementovány. Kurs dvacetifranku od té doby (1. polovice března letošního) stál rozhodně pod účinkem toho projevu kolísaje málo okolo 9 zl. 50 kr.

²⁹⁾ Hlavní tlumočnick této myšlenky, prof. K. Menger, obávaje se stoupnutí ceny zlata, přimlouval se dokonce za to, aby zatím vůbec relace přechodová nebyla stanovena, nýbrž aby se tak stalo teprve, až bude potřebné zlato opatřeno. Ježto ale opatření zlata dle podobnosti ku pravdě potáhne se snad i přes více let, nemohly by se po tu dobu ani nové mince raziti.

že by každé ještě větší zlehčení zlatého bylo na prospěch dlužníků — ale stát nemůže překročití spravedlivou hranici, kterou mu vytkl skutečný stav kursů. Kdy by přes ni chtěl dále ještě jítí v jednostranném prospěchu jistých tříd, nebylo by počínání takové o nic spravedlivější, nežli kdyby prostě zákonem nějakým vyřkl, že se tolik a tolik procent z každého dluhu dlužníku jednoduše odpouští. Ba tento způsob by měl aspoň výhodu přimosti naproti podloudné povaze tam toho.

Předpokládali jsme dosud pro větší snadnost výkladu o velmi důležité otázce relační, že by na místo dosavadního zlatníku stoupla jednotka mincovní stejně veliká. To ale nehovělo názoru ve veřejném mínění převládajícímu, jemuž zamlouvala se jednotka nižší. Vodítkem hlavním byla tu úvaha, že u nás panuje poměrně větší drahota, nežli v zemích, jež mají menší jednotku, frank nebo marku. Má se za to, že ceny zaokrouhlují se rády podle mincovní jednotky, a když tato jest vyšší, že se rády zaokrouhlí dle ní do výše.

Rozhodně neplatí podobné úvahy o cenách ve velkém. Na ně velikost jednotky mincovní už proto účinku nemá, že více méně ovládány bývají soutěží mezinárodní. Může tedy býti řeči jen o účinku na ceny v malém. Dejme tomu, že ve prospěch konsumentů provede se zaokrouhlení dle nové menší jednotky. Na čí účet, na čí újmu? Patrně na újmu obchodníka a vyrabitele v malém prodávajícího, snad i na účet dělníka, přijde-li tendence ta ku platnosti důsledně. Ostatně neběží jen o jednotku mincovní, běží o její částí, hlavně o mince nejnižší. A tu jest jisto, že v soustavě desetinné oblíbená bývají jistá čísla, jako 5, 10. Když jsme přecházeli od konvenčního zlatého, který měl 60 kr., k novému, rozdělenému na 100, nesčíslné věci, jež byly za krejcar konvenční — za bývalý t. zv. »dobrák« — prodávány pak za 2 kr., ač jsme měli též půlkrejcar, a přejdeme-li nyní na jednotku mincovní na př. půlzlátovou — ať jmenuje se koruna či jinak — jejíž stou částí bude halíř, není jisto, že bude dosavadní cena 2 kr. převedena vesměs na 4 halíře a že se spíše nezaokrouhlí na 5 halířů. Kdo si účinkem příkladu německého a francouzského přeje nižší jednotku mincovní, rozpomene se snad také, jakou důležitou úlohu má ve Francii sou (5 cent.) a v Německu pěťfenik v cenách drobných. Ale nepochybně i leccos, co stojí nyní 3 kr., zaokrouhlí se také na 5 halířů. Není tedy snad bez podstaty mínění pronesené jedním ze členů ankety, že víra ve větší láci, kterou by způsobovaly menší jednotky mincovní, náleží »k národohospodářským pověrám«. Pravdě podobno jest, že zavedení menší jednotky přivede nám v cenách drobných jistá zaokrouhlení »nahoru« a jiná »dolů«, tak že se tím dobré i zlé účinky vyrovnají a vyváží. Není tu zjevné obecné výhody, ale také ne váž-

ného nebezpečí, v podstatě běží méně o zásadu, jako o vyhovění populárnímu heslu. Zvolí-li se ale menší jednotka, pak sluší naprosto přednost jednotce rovnající se polovici nynějšího zlatého — to bude naše příští koruna (= 0.304836 gr. ryzího zlata) — jež dopouští zcela snadný převod starých peněz na nové pouhým násobením dvěma, nežli abychom se připojili k nějaké cizí jednotce. Jest pravda, společná mincovní jednotka mezinárodní má výhody, zvláště pro zahraničný obchod, cesty atd., ale ta výhoda mizí proti ohromným svízelm, v něž uvrhne na statisíce malých domácností nutnost přepočítávati staré ceny, závazky a pohledávky pomocí zlomků. Myšlenka světové mince frankové dostala zavedením markové soustavy v Německu ránu. Jest zajímavo, ale dobře pochopitelné, že v anketě valutové připojení k cizí nějaké soustavě mincovní, ani k markové, nemělo vůbec přímluvčích, jen půlzlátý jako nová jednotka byl z mnohých stran doporučen.

Jako při každém přechodu k nějaké měně nové bylo by také u nás nezbytno, aby až do té doby, nežli se oběh naplní mincí novou, zůstaly peníze nové i staré vedle sebe v užívání jako měna. Leč povstala právě otázka výše již napověděná, nedoporučili-li se ponechati jisté určité vymezené množství dosavadní mince kurantní, především tedy stříbrných našich zlatníků, i dále trvale v oběhu. Nezávažnější z důvodů, kterými podpíráno bylo přání to, čerpán byl ze skutečnosti, že máme v zemích našich značné množství své dosavadní stříbrné mince kurantní, a jest se nám rozhodnouti, co s ní. Odhady množství toho jsou ovšem při vši pečlivosti dosti pochybné. Vláda vypočetla, že celá zásoba mincovní v říši — kromě drobných — činí asi 308½ mil. zl., z čehož pouze 20—25% záleží ve zlatě. To by dalo sumu stříbra asi 225—240 mil. zl. Z té sumy největší část, přes 160 mil. zl., nalézá se sice v kovovém fondu banky rakousko-uherské, ale není pochyby, že v každém případě bude třeba ne-li všecku aspoň největší část její od banky převzítí, aby za to mohla doplniti své dosud nevalné zásoby zlata. Musí banka pro nastávající zrušení nesměnitelnosti bankovek býti náležitě obrněna, neboť nastane jí úloha, která dosud mnoho namáhání jí nečinila, avšak v pravidelných poměrech náleží k podstatným úkolům velikých cedulových bank. Naznačili jsme již, že cedulové banky mají důležitý úkol uváděti do oběhu své bankovky měrou hovicí měnivé potřebě oběžných prostředků. Ale ve státech s živými hospodářskými styky zahraničnými mají cedulové banky ještě jiný úkol před důležitý — ony jsou předními regulátory mezinárodního proudění drahých kovů. Toto proudění jest podmíněno konjunkturami zahraničného obchodu a mezinárodních operací úvěrních, často i rozličnými základy spekulace. Banka jest povinna honorovati své ban-

kovky kovem. Kdo potřebuje drahého kovu ku platům do ciziny, i ten, kdo chce snad jen rychle uchvátiti zisk kynoucí z okamžitých rozdílů míry úrokové doma a v cizině — každý zjednaje si potřebnou sumu bankovek může jich předložením k výplatě opatřiti si kov. Banka nemá jiného prostředku obrany, nežli znesnadniti záměry podobné zvýšením své míry úrokové. Ale tím může — je-li odtok drahého kovu podmíněn okamžitým stavem mezinárodní platební bilance — vyvolati náhlé krise. Také každým zvýšením své úrokové sazby zatarasuje cestu svým bankovkám do obchodu domácího a může i z té stránky uvrci jej v kritický stav. Nalézti tedy v poměrech podobných pravou míru mezi nutnou sebeobranou a obecným zájmem národohospodářským, to jest úkol, jemuž jen vynikající národohospodářský rozhled a vybroušený obchodnický takt správců bankovních dostáti dovede. V tom směru budou požadavky na správu bankovní zvláště veliké v prvních letech platnosti nové měny, kde půjde o to, aby zlato v měnovou soustavu naši uvedené, bylo nám také zachováno. Proto bude nevyhnutelno, aby banka se zásobila zlatem měrou co největší, a k tomu cíli musí se zbýti nadbytku své zásoby stříbra. Tím důležitější tedy otázka, co s tím stříbrem počíti. I když rozhodnutí se stane pro ryzí měnu zlatou, budeme mnoho stříbra potřebovati. Vidětiť jsme již, že státové s měnou zlatou vládnou velikými sumami stříbrných drobných. Bude tak i u nás, neboť naše nejmenší mince zlatá bude sotva zníti na méně než na 5 zl. (= 10 korun). I kdybychom tedy svůj dosavadní stříbrný zlatník docela odstranili, budeme nepochybně potřebovati minci drobnou stejnou hodnotu reprezentující (dvojkorunu) a jinou znějící na polovic (korunu). Avšak již tu vzchází nám nesnáze. Příliš dlouho žili jsme pod vládou papírové měny, již všecek domácí oběh byl nasycen, abychom hned z předu mohli spolehlivě udati, mnoho-li takovéto větší drobné mince budeme potřebovati. V Německu činí oběh drobné mince stříbrné 10 marek na jednoho obyvatele (k tomu za 2½ marky niklové a za 2½ marky měděné); v latinské unii mincovní — kde arci obíhá pětifrank jako kurantní mince měnová počtem přehojným — připadá průměrem 6 franků drobné mince na obyvatele. I kdybychom rozhodnouce se pro měnu zlatou ryzí a výhradnou ustanovili oběh drobných velikou sumou 5 zl. na každého obyvatele — což by dalo něco přes 200 mil. zl. — nespotřebovali bychom celou sumu stříbra výše udanou, neboť připočteme-li k ní dosavadní obíhající drobné, obdržíme 260 až 270 mil. zl. a zbude nám tedy 60—70 mil. zl. Vezmeme-li 4 zl. na obyvatele, přebude dokonce 100—110 mil. zl. Prodati tento přebytek bylo by při nynějším stavu ceny stříbra na světovém trhu možno jen se ztrátou velikou, ať nic nedíme o tom, že nám ani mravně možno není nésti je na

prodej, dokud i jiné státy, jako zejména Německo, zdržují se jíti se svými zásobami stříbra na trh, a tím přece jen i našemu prospěchu slouží.

Z podobných úvah, a zajisté též účinkem příkladu, který poskytuje nynější stav měnových poměrů ve Francii i v Německu, povstaly u nás již před poradami vídeňské ankety návrhy, abychom také my spokojili se tak řečenou dvojitou měnou neúplnou, tak že by v oběhu zůstaly dosavadní naše mince kurantní jako mince měnové vedle nových mincí ze zlata. Ano nescházal ani návrh, jehož původcem byl mladší, velmi nadaný spisovatel dr. Landesberger, abychom zavedli dvojitou měnu sice neúplnou, ale »stříbrem prosycenou« (silbergesättigt), při níž by zejména bance rakousko-uherské dáno bylo na vůli vypláceti své bankovky stříbrem nebo zlatem, jako jest oprávněna banka francouzská, kteráž pak, žádá-li podatel zlato, ale je-li po něm shon spekuláčnický, vyplatí zlato jen na zvláštní premii činící z pravidla $\frac{1}{10}\%$. Proti tomu dalo by se namítnouti, že poměry francouzské jsou naprosto jiné, nežli budou naše. Jeť Francie zemí, jež oplývá oběhem peněz, tak že mezinárodní proudění drahokovu, o němž jsme se zmínili, její zásoby zlata valně neohrožuje, ano méně kritických záchvěvů jí způsobuje, nežli samé Anglii, jež za příčinou svých zařízení reálného užívání mince ušetřujících poměrně málo peněz má v oběhu. U nás ale jsme právě nyní nuceni, má-li se státi zlato částí domácího oběhiva hodnotu všeho ostatního regulující a nemá-li zároveň při prvním obratu konjunktury nastati o ně tíseň kritická, zásobiti se zlatem vydatně a uvésti je měrou značnou v oběh. Pročež nesmělo by se zavedení dvojitě měny neúplné, neboli jinak: po držení stříbrné mince kurantní, státi z úmyslu, abychom proto mohli uskrovniti nákup zlata. Také úroková sazba naší cedulové banky jest podobně jako sazba říšské banky německé průměrem aspoň o 1% vyšší, nežli obou velikých bank západoevropských, a v tom již spočívá dosti silná premie. Nad to pak vstoupiti máme po dlouhých letech, v nichž nedůvěra obecnstva stále byla podněcována zjevy ažiá, do normálních poměrů měnových a již z té příčiny nesmíme dopustiti, aby se nám opakovaly úkazy minci z oběhu pudící, k uschovávání její povzbuzující a pod.; ale nebezpečí takové by nastalo ihned, jak by jen ponejprv banka rakousko-uherská premie řečené žádala. Obecnstvo by sotva dostatečně jemně dovedlo rozeznávaní mezi ažiem zlaté mince a mezi premií (neboť ani ta by nezůstala bez účinku na peněžní trh). V době, když konaly se anketní porady vídeňské, nebyla snad ani nezávažnou námitka, kterou pisatel řádků těchto byl vyslovil a kterouž zkrátka též naznačíme. Bude-li nový zlatý (= 2 korunám) obsahovati 0.609672 gr. zlata, bude tato váha činiti $\frac{1}{18}$ váhy stříbra obsaženého v dosavadním zlatníku. Zavedouce dvojitou měnu neúplnou na tom-

to základě, učinili bychom to tedy na základě relace 1:18, kdežto ve Francii i v Německu trvá dvojitá měna neúplná na základě relace 1:15½. Že by se poměr ceny zlata a stříbra zase na trhu upravil na základě 1:15½, jest za panujících poměrů takměř nemožno. Ale poměr 1:18 mohl by se snáze vrátiti, nastal by již při londýnském záznamu přesahujícím 52 d. za unci. Měli jsme přechodně ještě r. 1890 záznam 54—54¼, a Amerika bude vždy usilovati o povznesení ceny stříbra. V případě takovém by ale dle známého pravidla, jež jsme při výkladu měny francouzské objasnili, stříbrná mince šla ze země, což by mohlo přechodně způsobiti právě drobnému obchodu, na ty mince odkázanému, nesnáze podobné, pro jaké r. 1866 rozhodla se Francie raziti nadále své 1^s a 2franky pouze s menším obsahem kovu, tedy jako drobné. Ač na ten čas následkem neúspěchu agitací pro volné ražení stříbra v Unii severoamerické pravděpodobnost opět něho zdražení stříbra jest menší, přece není možnost ta trvale vyloučena.

Ze všech uvedených důvodů není možno přimlouvati se za návrh, aby se zavedla dvojitá měna neúplná »stříbrem prosycená«. Schváliti lze jen podržení dosavadní mince měrou značně obmezenou, aby vyloučena byla nebezpečí naznačená.³⁰⁾ Dokud potrvá nynější nízký stav ceny stříbra na světovém trhu, bude arci i tato mince kurantní jen jakousi lepší sortou drobné, neboť její obsah kovový (její »vnitřní hodnota«), bude valně nižší nežli representovaný (nominální hodnota); však bude ona přece, jak z podaného výkladu patrno, ještě lepší mincí, nežli jest nynější pětifrank francouzský nebo německý tolar, jenž obíhá jako mince kurantní v hodnotě 3 marek.

Že jest nezbytno stenčiti oběh státovek, ba že právě toto stenčení jejich oběhu — ne-li úplné vzetí z něho — náleží k základním samozřejmým opatřením naší nápravy měnové, nebude třeba obšírně doličovati po všech výkladech, které jsme předeslali. Vždyť ony především musí místo učiniti novým oběžným prostředkům kovovým. I při té otázce někteří spisovatelé a znalci anketní, jež bychom asi nejlépe nazvali měnovými puristy, přimlouvali se za plné zrušení státovek. Nicméně nelze upříti, že státovka svou oprávněnost má jakožto prostředkovatel obchodu peněžního, mezi státem a jeho věřiteli s jedné a dlužníky s druhé strany. Jen třeba jest množství státovek udržeti ve skrovných mezích, a všeliké nebezpečí dokonce po-

³⁰⁾ Spisovatel navrhoval v anketě vídeňské, aby se množství obíhajících bankovek o 1 zl. a obíhajících stříbrných zlatníků (kalkulované tehdy asi na 30 mil. zl.) rozpůlilo, do polovice ponechej se v oběhu stříbrná mince kurantní, do výše druhé polovice budtež raženy půlzlatníky (koruny) jako drobné s obsahem drahého kovu dle relace 1:15½, tak že by naše budoucí stříbrná drobná byla zrovna tak dobré mince, jako nynější kurantní francouzská a německá.

mine, budou-li státovky, jak se zamýšlí po příkladě německých a italských, za kov směnitelný a nad to ještě povahy své jako zákonné platidlo zba-veny.³¹⁾

III. Osnovy zákonů.

Dne 14. měsíce května předložili finanční ministři poslaneckým sněmovnám rakouské a uherské první osnovy zákonů, jež se týkají nápravy měny. V nejednom směru potvrdily tyto předlohy, co dříve již bylo o smluveném jich obsahu vniklo do veřejnosti, ve mnohém jiném odhalily teprve záměry mezi oběma vládami ujednané.

Nejvýznamnější a nejdůležitější jest první předloha, totiž osnova zákona, jímž stanoví se měna korunová; s ní souvisí co nejúže druhá, obsahující návrh rakousko-uherské smlouvy mincovní a měnové, k témuž předmětu se vztahující. Článek I. předlohy prve řečené praví, že na místo dosavadní měny rakouské nastoupí měna zlatá, jejíž početní jednotkou jest koruna rozdělená na 100 haléřů. Kurantní mince této měny budou zlaté mince o 20 a 10 korunách. Z kilogramu zlata mincovního, legovaného mědí poměrem 900:100, raziti se bude 147·6 dvacetikorun nebo 295·2 desítikorun, tak že z 1 kg ryzího zlata vyrazí se zrovna 164 kusů dvacetikorun neb 328 desítikorun. Čistá váha zlata v dvacetikoruně bude tudíž 6·09756 gr., v desítikoruně 3·04878 gr. Jednotka početní, koruna, obsahujíc tedy 0·304878 gr., odchyluje se jen zcela nepatrně v posledních místech zlomku desíttinného od polovice té váhy, kterou jsme výše dle průměru vládou anketě předloženého uvedli jakožto zlatý aequivalemt nynějšího stříbrného zlatníku.³²⁾ Jako drobné mince nové měny korunové raziti se mají ze stříbra: koruny a půlkoruny, z niklu: dvacetihaléře a desítihaléře, z bronze: dvouhaléře a haléře. Nových stříbrných korun bude se raziti 200 kusů z 1 kg. mincovního stříbra, jež obsahuje dle typu francouzského z r. 1866 835 tisícín stříbra a 165 tisícín mědi. Bude tedy nová stříbrná koruna naše hrubou i čistou vahou přísně rovnati se stříbrnému franku. Protože však representovati má dle zákona naše stříbrná koruna 0·304878 gramů zlata, kdežto frank stříbrný jen 0·29032 gr., tedy bude skutečně drobná naše mince stříbrná

³¹⁾ Měly by tedy sice t. zv. kurs kasovní, t. j. pokladny státní byly by vázány je přijímati (to vyplývá z jejich povahy), — ne však t. zv. kurs nucený, t. j. vlastnost zákonného platidla naproti soukromníkům.

³²⁾ Jelikož odchylka ta patrno by se stala teprve v setinách centimu (což čtenář snadno si vypočte, bude-li děliti váhu zlata 1 koruny vahou zlata 1 franku), tedy nemění se tím nic na skutečnosti, že 1 koruna nové měny rovnati se bude 1 franku 5 centimům.

o něco lehčí nežli francouzská.³³⁾ Totéž platí o půlkorunách, jichž z 1 kg stříbra týmž poměrem legovaného bude raženo 400 kusů.

Kontingenty drobných, jež raziti se smějí v obou polovicích říše, ustanoveny jsou takto: pro stříbrné na 200 milionů korun, pro niklové na 60 mil., pro bronzové na 26 milionů;³⁴⁾ ze kterýchžto sum připadne na Rakousko 70, na Uhersko 30%. Hledí-li se k tomu, že nynější obyvatelstvo říše čítá 41,358.886 duší, vypadlo by průměrem stříbrné drobné mince za 4:84 koruny na jednoho obyvatele (přičte-li se obyvatelstvo Bosny, tedy 4:68 koruny), niklové a bronzové něco přes 2 koruny. V Německu, jak jsme viděli, ustanoven byl kontingent stříbrných mincí drobných 10 markami na obyvatele, ve Francii vůbec 6 franky. Podle znění textu v příslušných paragrafech jest ustanovení to jen zatímné — byloť již řečeno, proč jest u nás nyní obtížno ustanoviti správně přiměřený kontingent drobných. Řečené stříbrné drobné korunové a půlkorunové určeny jsou k tomu, aby nahradily jednak dosavadní čtvrtzlatníky, jež mají především býti odvolány; jednak vyplniti nedostatek menších platidel, který by nastal, až budou vzaty z oběhu papírové zlatky. Avšak již suma čtvrtzlatníků a papírových zlatek činí přes 100 mil. zl., a nedostačil by tedy zajisté kontingent 200 mil. korun pro potřeby drobnějších platů, kdyby nezůstaly v užívání dosavadní naše zlatníky, jež sice dále raženy nebudou, ale zachovají se zatím v oběhu v hodnotě dvou korun. Dokud v oběhu zůstanou s plnou platností měnovou, nebude naše měna v skutku čistou měnou zlatou, nýbrž dvojitou neúplnou v tom smyslu, jak bylo výše ukázáno. Zůstanou-li ten poměr opravdu jen přechodným, či má-li nabýti povahy stálejší pro budoucnost, o tom zůstaveno jest rozhodnutí době příští. Dosavadní naše dukáty osmi- a čtyřzlatové nebudou více raženy; ovšem ale dukáty mincovní a toлары levantinské, v nichž podržíme si obchodní mince oblíbené zvláště pro potřeby obchodu zahraničního na Východě. Protože však máme nejen obligace veřejné i soukromé znějící na bývalé zlaté ve zlatě, nýbrž i cla předepsána jsou v takovýchto zlatých, bylo třeba, když zastavuje se ražení osmi- a čtyřzlatových dukátů, v příčině platů těch pro budoucnost přiměřených ustanovení. K tomu směřuje zvláštní osnova stanovíc, že mohou obligační závazky znějící na zlaté ve zlatě i cla příště

³³⁾ Relace, dle níž bude ražena naše stříbrná drobná mince, bude tedy 1:13.69. Vzhledem k relacím, dle nichž razí se stříbrné drobné v Anglii, Německu a Francii, bude naše stříbrná mince drobná lehčí nežli ve všech uvedených státech, což nebude ovšem její předností.

³⁴⁾ Z našich stříbrných drobných, ražených ještě v letech 1858—1867, nalézá se v oběhu jen skrovná část, za to z pozdější doby hojně, tak že jich nyní obíhá za více než 38 mil. zl.

placena býti zlatou mincí korunovou, a to tak, že počítati se má místo 42 zl. ve zlatě 100 korun, což právě přiměřeno jest hodnotě koruny = 1 franku a 5 centimům.

Nové zlaté mince měny korunové budou raženy tou měrou, jakou bude opatřeno potřebné množství zlata. Jak veliké bude? Ze článku XIX. navržené rakousko-uherské smlouvy mincovní a měnové vysvítá, že běží celkem o zaopatření takové sumy, které bude třeba k refundování státovek, pokud ony tvoří společný nezaložený dluh obou polovicí říše, tedy 312 mil. zl. Povinnost opatřiti toto množství zlata připadá naší polovici 70 procenty, uherské 30. Náš podíl má býti opatřen zápůjčkou, jež pochopitelným způsobem musí zníti na valutu zlatou, leč nemůže zníti dosud na novou měnu korunovou, protože tato není, a jak uvidíme, ani nemá ihned býti ve skutek uvedena. Proto mají zníti úpisy zápůjčky na dosavadní naše »zlaté ve zlatě« v té podobě, v jaké vydány naše obligace t. zv. zlaté renty rakouské; půjčka má býti tak veliká, aby se pomocí jí »effektivně« opatřilo zlata za 183,456.000 zl. ve zlatě, což rovná se dle klíče již řečeného (42 zl. ve zlatě = 100 korunám = 50 zl. r. m.) 218,400.000 zl. r. m. — a to jest právě podíl předlitavský na refundování 312 mil. zl. společných státovek.

Není udána lhůta, do které tato úvěrní operace má býti uskutečněna. Vláda může tedy postupovati volně dle toho, jak a kdy budou podmínky trhu nejpriznivější. Avšak ze zlata opatřeného ihned musí dáti raziti nové mince, kteréž nebudou hned vydávány, nýbrž pod dozorem komise pro státní dluh uschovány až do okamžiku, kdy zvláštním zákonem usneseno bude odvolati státovky z oběhu a nahraditi je novým oběživem kovovým.

Dodejme ještě, že zvláštní předloha upravuje změnu čl. 87 stanov rakousko-uherské banky, dle níž banka bude povinna podané jí zlaté mince domácí dle nominální hodnoty a zlato v prutech dle mincovního čísla korunové měny, arci se srážkou ustanoveného ražebného, za bankovky své přijímati.

To jest trest nejdůležitějších ustanovení osnov.³⁵⁾ Čtenář pozná již, že vztahují se ony jen na nezbytné přípravné kroky. Jiné, jež mají dílo dovršiti, následovati mají až v příhodné chvíli budoucí. Jest tedy třeba učiniti si zcela určitý obraz o tom, co ještě schází. Především není ustanov-

³⁵⁾ Šestá osnova, jež se týče konverse 5%ního dluhu, t. zv. papírové renty rakouské (březnové), 5%ní státní půjčky na železnici vorarlberskou a 4³/₄%ní státní půjčky na dráhu Rudolfovu, v dluhy 4%ní — není vlastně předlohou měnovou, jest s měnou pouze potud v souvislosti, pokud naděje věřitelů, že za nedlouho obdrží zúročení ve zlatě místo v papíře neb stříbře, šťastné provedení konverse usnadní. Úspora roční, konverzí způsobená, bude činiti asi 2,900.000 zl.

vena lhůta, kdy vezmou se státočky z oběhu a nahradí se novou mincí; není ustanoveno, kdy nové peníze nastoupí obecným povinným způsobem ve skutečnou funkci měnovou; není určeno, jaký má býti budoucí osud našich nynějších stříbrných mincí kurantních, až nové zlaté peníze vejdou v oběh; není rozhodnuto, co se stane se státočkami, jež přes sumu 312 mil. zl. obíhají v zastoupení t. zv. salinek; není ustanovena lhůta, kdy bance rakousko-uherské nastane povinnost vypláceti své bankovky mincí.

Zbyla tedy dosti statná řada otázek nerozřešených. Z části není ani pochybnost, jak budou rozřešeny; jen chvíle, kdy se to stane, je zůstavena teprve příštím rozhodnutím. A právě to zarazilo mnohé, kteří očekávali určitý, ve všech hlavních věcech vyjasněný plán, vyjasněný zejména i co do ustanovení časových. Že nemá se klásti vládě žádný konečný termín, do kterého má potřebná zásoba mincí býti hotova, ani předepsati doba, od které má se počítati se záměnou papírových peněz za hotové, ba že hotové mince mají býti zatím jen nahromaděny v uschování až do neudáného budoucího nějakého okamžiku — to vše naplňuje zrovna nejhorlivější přátele nápravy pocitem sklamaní. Nastávající jednání a rozhodování zákonodárných sborů podávají nám asi příležitost pokračovati v úvahách přítomných co nejdříve. Proto zatím nebudeme se pouštěti do podrobného rozboru předloh. Ale jeden nápadný obrat dá se již nyní znamenati; dosavadní živý spor o relaci počíná ustupovati do pozadí; bude alespoň relační otázka sotva tvořiti vážné nějaké úskalí pro dílo reformy. Veliký proud obecného mínění jest spokojen »lehkým zlatým« vyjádřeným přijatou relací, jež především hovoří zájmům dlužnictva a prospěchům vývozu, tedy ne v řadě poslední i zájmům rolnickým.

Pochybovači, kteří lekali se obtíží spojených s opatřením zlata nebo měli starost o jeho zachování, budou do jisté míry upokojeni, vidouce, že nemusí býti opatřeno náhle a stůj co stůj za každé konjunktury, nýbrž může zjednávat býti šetrně s využitkováním příznivých stavů trhových. Jim též bude vhod, že možno zvoliti pro uvedení nových peněz v oběh chvíli podávající záruky snazšího zachování zlata.

I tak podobá se, že navržené osnovy mnohého z dosavadních skeptiků si usmíří — ale nejednoho důvěřivého přítele a rozhodného zastance nápravy neuspokojí, že to, co předloženo, neobsahuje nápravu celou, nýbrž jen nejnútnejší k ní přípravu. K nim přidruží se konjekturanti v oboru zahraničné politiky s námitkou, že opatření zlata může se protáhnouti na léta a zatím nastati válka, jež vše zmaří. Nebezpečí války bylo v některých chvílích nedávne ještě minulosti jistě hrozivější nežli nyní, a přes to z lůna zákonodárných sborů usilováno o nápravu měny slovy naléhavými.

Vláda sama dovolává se zevního míru jakožto jedné z příčin nasvědčujících vhodnosti nynějšího momentu k předsevzetí nápravy. Vliv našich zákonodárných sborů na politiku zahraničnou jest, jak známo, skrovný, ba ony jsou i vůbec málo zasvěceny v poměry a proudy té politiky. Kdy by vláda neostýchala se vybízeti k dílu tak důležitému, ač by věděla, že hrozí je zmařiti zápletkou zahraničnou, stihne odpovědnost jen ji. Kdyby parlament pouze pro pochybnost, jež se týká zákulisí jemu málo přístupného, propásl vhodnou chvíli pro jeden z nejdůležitějších svých národohospodářských úkolů, bude z toho odpovědným sám.

O B S A H.

Předmluva vydavatelův	1
Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v první polovici devatenáctého	5
Věda národohospodářská počátkem XX. věku	27
Listy o studium národohospodářském	57
<p>O novém buditelství kněžském (61—67). Účast českých kněží v buditelství slovesném a politickém (61). — Dvojí zdroj oprávněnosti nábožensko-sociálních snah (62). — Nevěcnost jedné části příslušného písemnictví (64); příčina: nedostatečné základní vědění theoretické (65). — Kterak se postarati o nápravu (66).</p>	
<p>Listy o studium národohospodářském (str. 68—132).*)</p>	
<p>I. Vědy theoretické a praktické. Laické stotožňování rozdílů theoretické a praktické nauky s rozdílem knihového vědění a životní praxe (68). — Theoretické a praktické nauky v oboru přírodovědeckém (69). — Posloupnost věd (70). — Trojí druh výroků v každém vědeckém badání: Singulární deskripce, theoremy, maximy (70). — Skutečný postup v té příčině u vývoji jednotlivých věd a v národohospodářské zvláště (72). — Krise teorií; přes to i starší ne bezcenné (73). — Theoremy u praktiků; příklady (75). — Potřeba theoretického vědění vzhledem k socialismu (79). — Závěrek.</p>	
<p>II. Formální povaha národohospodářských pouček. Výtky o nesrovnalosti se skutečností (80). — Obdobné zjevy v exaktních vědách přírodních (80). — Ani statistika nezjednáva srovnalost se všemi zjevy skutečnosti (82). — Kterak to souvisí s nutným specialisováním věd; základní rozdělení jejich v přírodní a duchovní a další štěpení. Vznik věd specialních v oboru duchovních; každá povstává skutkem abstrakce (83). — Obmezená hodnota poznatková z toho plynoucí. Nutný zřetel na základotvornou abstrakci a na logickou metodu, pomocí které získány byly jednotlivé poučky (85). — Nedostatečná základotvorná abstrakce při založení teorie národohospodářské v XVIII. věku (86). — Původ nedostatků této teorie tedy nikoliv pouze ve vynikajícím užívání deduktivné metody (87). — Nutnost obou method; výrok Schmolleřův (88). — Vedoucí myšlenka školy historické (89); dvojí extrém z omylů jejich plynoucí (91). — Předběžná poznámka o vztahu teorií k ethickým cílům (92).</p>	
<p>III. Věcná povaha theoremů národohospodářských. Smysl a původ slova »zákon« v theoretických vědách (94). — Zákon elementární a odvozené (95). — Pohled na zákony přírodní; exaktnost a srovnalost se všemi případy skutečnosti také v nich nejsou pojmy totožnými (93). — Absolutnost zákonů přírodních (96). — Názory o »přírodovědě společenské« (96). — Příklad jejich z dějin vývoje statistiky (97); korektura jejich novověká (98). — Lišení hlavních a odvozených, abstraktních a empirických zákonů v národohospodářské vědě (101). — Názory o možnosti exaktních zákonů v tom oboru a jejich rozbor (102). — Domnělé znaky</p>	

*) Původní list prvý (obsahující dle Bráfova rejstříku: »Úskalí nevěcných postupů. Předčasné zaujetí při samouctví neb nedokonalém prvotním návodu. — Vlastní zkušenosti; jejich zužitkování učitelské«) otištěn dle Bráfova rukopisného příkazu pod názvem »O mém blouzení vědeckém« jako součást jeho »Paměti« v díle I., str. 221—225. Pozn. vydav.

absolutnosti hospodářsko-psychologických zákonů klassické nauky; v pravdě tu šlo jen o pravidelnosti podmíněné určitým zřízením právním, tedy dosaženo pouze relativního řešení, nikoliv absolutního (103). — Jaký důsledek z toho pro nauku praktickou (106). — Pokusy o vývojové zákony na rozdíl od těchto hospodářsko-psychologických; ráz pokusů o všeobecné vývojové zákony společenské; pokusy toho druhu v oboru národohospodářském (106). — Řady vývojové a kausálně vyložené vývoje (107). — Mezi domnělé verifikace hospodářsko-psychologických zákonů indukci (108).

IV. P o v a h a p r a k t i c k é n a u k y n á r o d o h o s p o d á ř s k é. Na půdě přírodovědeckého názoru v oboru věd společenských jest nauka praktická pouhou aplikací theorie; meze ethických hledišť při tom (110). — Opuštění přírodovědeckého názoru zároveň uvolňuje těsné spojení theorie a nauky praktické; za to větší bohatost a nesnadnost úkolů (111). — Příklady na kartelích (112), problémech měnových (113), pojišťování dělnickém (114); socialismus jako pouhá praktická nauka a jako vývojová theorie, tato zejména u Marxa a Engelsa (115). — Theoretický a praktický úkol v oboru nauky důchodové (117). — Theorie důchodová nemožna bez podkladu určitého právního řádu, ani v socialismu (119). — Definitivné stanovení poměru ethiky k národohospodářské nauce praktické (120). — Důsledky z toho pro nábožensko-sociální směry (121); vliv individualistického a kolektivistického názoru světového v těchto (121). — Hranice nábožensko-ethické působnosti a oboru moci státní (122).

V. K r i t i č n o s t s t u d i a a ú č e l n ý j e h o p o s t u p. Dle čeho posuzovati theorie a praktické nauky (124). — Postup při studium (125). — Význam logiky věd duchovních pro ně, jakož i sociologie a psychologie (127). — Právnícké studium příznivým ovzduším pro studium národohospodářské (128); v t. zv. »křesťanské sociologii« bývá praktický zřetel dominujícím; ona nezabýváje potřeby poznati theorie (128). — Doporučení některých knih (129). — Podmínka popularisování vědy národohospodářské uvedením do škol obecných (132).

Boj proti liberalismu (str. 133—142).

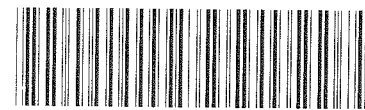
V domácích polemikách proti liberalismu převládá způsob nevěcný (133); nemístné vkládání do pojmu toho dříve, nesprávné podkládání nyní (134). — Liberalismus jako dějinná skutečnost (135); jeho původ (135) a jeho theoretický podklad v individualistickém názoru (136). — Na rozdíl od individualistického nedbání dějin je sociologický podklad vědeckého socialismu teorií vývojovou (138). — Směry věcného vyvracení liberalismu (139). — Ne každé přiznání zákonnosti společenských je názorem materialistickým (140). — Liberalismus jako absolutní princip náleží již historii (140). — Podezřívavé odmítání jeho nešetří toho, co v něm právě mravně cenno (141). — Správné pochopení starších teorií podmínka vědeckého pokroku a účelnější sociální politiky (141).

A ž i o	145
O n á p r a v ě n a š í m ě n y	160

REV15

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 5 0 0 9 0 3

ROBERT HEINZL
kathol. farář
Brno, Masžova A.